

147104

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN UYGULADIĞI EKONOMİK
POLİTİKALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Berrin NUROĞLU

Ağustos – 2004

TRABZON

147104

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN UYGULADIĞI EKONOMİK
POLİTİKALAR**

Berrin NUROĞLU

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Tarih)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 10. 08. 2004

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 25. 08. 2004

Tezin Danışmanı : Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Kenan İNAN

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEZCAN

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

Ağustos – 2004

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Türk milletinin dünya tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Çok erken çağlarda tarih sahnesine çıkan Türkler, dünya medeniyetine büyük katkılarda bulunmuşlardır. İlk vatanları olan Orta Asya'da çetin iklim şartları ile başlayan mücadeleleri tarih boyunca hep devam etmiştir. X. yy. dan itibaren İslamiyet'i kabul eden Türkler İslam'ın cihat anlayışı ile büyük bir fetih hareketine girişmişlerdir. Bu mücadelede de başarılı olup neticede Anadolu'yu yurt edinmişlerdir.

Selçukluların atası olarak kabul ettiğimiz, Müslüman Oğuzların Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır. Anadolu'nun Türklerin vatanı haline gelmesi elbette kolay olmamıştır. Başta Bizans olmak üzere, Haçlılar ve diğer birçok kavimle mücadele eden Türkler başarılı olmuşlar ve Anadolu'yu yurt haline getirmişlerdir. Bizans döneminde kötü durumda olan Anadolu'yu, Selçuklular izlemiş oldukları şuurulu ekonomik politikaları ile verimli, zengin bir ülke durumuna getirmişlerdir.

Çalışmamızda Türkiye Selçukluları'nın iktisadi hayatlarını, Selçuklu Sultanlarının ekonomide uyguladıkları politikayı incelemeye çalıştık. Çalışmamız Kaynaklar, Araştırmalar ve Giriş bölümlerini müteakip dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki ticareti ele aldık. Ticaretteki altyapı çalışmalarını, ticaret yollarının güvenlik altına alınması, Selçuklu Sultanlarının diğer devletlerin sultanları ile yaptıkları ticari antlaşmaları, zararların tazmini ve vergi muafiyetini, Ahilik Teşkilatının ticarete etkisini inceledik. Ayrıca Selçukluların ihraç ettikleri malları, dışarıdan ithal ettikleri malları, Selçuklu çarşı ve pazarlarını ele aldık.

İkinci bölümde, Selçuklu tarım ve hayvancılığında bahsettik. Selçukluların toprak hukuku, tarımı koruma tedbirlerini ve tarımsal ürünleri ele alarak, sebzeçilik ve meyvecilikten bahsettik. Selçuklu hayvancılığını besicilik ve hayvansal ürünler olarak iki kısımda inceledik. Yine Selçuklularda yapılan avcılık hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise Türkiye Selçuklularında yapılan sanayi (imalat) ve madencilikten bahsettik.

Son bölümde ise Türkiye Selçuklularının para hayatlarına değinmeye çalıştık. Selçuklu paralarının özellikleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Ayrıca haritalar ve Selçuklu dönemi paralarının resimleri ile verilen bilgiler desteklenmiştir.

Çalışmam boyunca bana kıymetli vaktini ayırıp, araştırmamda yol gösteren, yardımcı olan değerli hocam, Prof. Dr. Salim KOCA'ya minnettarlığımı ifade etmek isterim. Ayrıca, danışman hocam, Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA'ya, hem değerli bilgilerinden hem de eşsiz kütüphanesinden her zaman yararlanabildiğim değerli hocam, Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEZCAN'a, haritalar konusunda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Öğr. Gör. Şevket KOÇSOY'a, her yardım istediğimde beni kırmayan değerli arkadaşım, Öğr. Gör. Orhan KESEMEN'e, tezin yazımı konusunda Adem ÖZCELEP'e, maddi ve manevi olarak bana destek ve emek veren, aileme ve tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Trabzon, Ağustos, 2004

Berrin NUROĞLU

01. İçindekiler

0. SUNUŞ.....	II
00. Önsöz.....	II
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VI
03. Summary.....	VII
04. Kısaltmalar.....	VIII
GİRİŞ.....	1
Kaynaklar Ve Araştırmalar.....	6
Kaynaklar.....	6
Vakayinameler-Kronikler.....	7
Arşiv Belgeleri.....	12
Seyahatnameler - Coğrafya Eserleri:.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA TİCARET.....	23
10. Ticareti Koruyucu Ve Teşvik Edici Çalışmalar.....	23
100. Altyapı Çalışmaları (Yollar, Köprüler, Kervansaraylar, Hanlar).....	23
101. Ticaret yollarının açılması ve güvenlik altına alınması.....	27
102. Ticari Antlaşmalar.....	33
1020. Selçuklu Devleti ile Kıbrıs Krallığı ilişkileri:.....	34
1021. Selçuklu Venedik ilişkileri.....	37
103. Zararların Tazmini veya “Devlet Sigortası”.....	40
104. Vergi Muafiyeti.....	41
105. Ahilik Teşkilatının Selçuklu Ticaretine Etkisi.....	43
11. İhracat.....	48
12. İthalat.....	50
13. Pazarlar, Çarşılar.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA TARIM VE HAYVANCILIK, MEYVECİLİK, SEBZECİLİK, AVCILIK

20. Tarım	57
200. Toprak Hukuku:	57
201. Tarımı Koruma ve Teşvik:	61
202. Tarımsal Ürünler:	63
21. Meyvecilik Ve Sebzeçilik	65
22. Hayvancılık	67
23. Avcılık	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA SANAYİ VE MADENCİLİK.....	73
30. Sanayi (İmalat)	73
31. Madencilik	75

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA PARA.....	78
40. Türkiye Selçuklu Parasının Mahiyeti Ve Özellikleri	78
41. Altın Para (Dinar):	82
42. Gümüş Para (Dirhem):	83
43. Bakır Para (Pul, Fels, Mangır):	84
44. Türkiye Selçuklularının Uyguladığı Para Politikası:	85
5. SONUÇ.....	87
BİBLİYOGRAFYA.....	89
EKLER.....	96
1. Haritalar	96
2. Sikkeler	101
ÖZGEÇMİŞ.....	107

02. Özet

XI. yy. 'ın ikinci yarısında Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nde büyük ölçüde Türklerin Anayurt'taki iktisadi ve içtimai faaliyetleri yeni yurtlarında da sürmüştür.

Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarının Anadolu üzerinden geçmesi burayı adeta ticaretin merkezi durumuna getirmekteydi. Bu durumun önemini kavrayan Türkiye Selçuklu Hükümdarları, Anadolu'da ticaretin gelişmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Alt yapı çalışmalarına önem vererek yollar, köprüler inşa ettirmişler, tüccarların konaklayabilecekleri kervansaraylar yaptırmışlardır. Ayrıca Türkiye topraklarında malları zarar gören tüccarların, zararları Türkiye Selçuklu Devleti tarafından ödenerek, malları devlet güvencesi altına alınmıştır.

Bununla birlikte oldukça verimli topraklara sahip Anadolu'da tarıma da büyük önem verilmiş halka toprak ve tohum dağıtılarak tarımın gelişmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamızda başta ticaret olmak üzere, Selçuklu Devleti'nin hayvancılık, tarım, meyvecilik, avcılık, madencilik, sanayi ve para gibi bütün ekonomik faaliyetlerine değinerek, Bizans döneminde ekonomisi oldukça kötü olan Anadolu'nun, Selçuklu Hükümdarları elinde kısa süre içerisinde nasıl müreffeh bir ülke durumuna geldiğinin sebeplerini incelemeye çalıştık.

03. Summary

The Seljuq State, established in Anatolia in the second part of the 11th century continued its trade and social activities largely in their new land, Anatolia as well.

The fact that Anatolia was located in the centre of both east-west and north-south trade routes made it entirely a trade center. The rulers of the Seljuq State, who were well-aware of this advantage, did their best to develop the trade in Anatolia. Improving the infrastructure, they built not only roads and bridges but also caravansarays where merchants could stay. In addition to this, these merchants were paid compensations by the Seljuq State for their loss or damage, and thus, the safety of their goods was put under the state guarantee.

Besides these, agricultural activities were also largely pursued in the fertile lands; lands and seeds were distributed among to people to use in order to develop agriculture.

In our research, all the economic activities of Seljuqs, particularly trade activities and others such as livestock production, agriculture, fruit-growing, hunting, mining, industry and monetary were referred. Moreover, the reasons for how Anatolia, once destructed during the reign of Byzantains, became a rich and independent land in the hands of Anatolian Seljuqs rulers were sought in this study.

04. Kısaltmalar

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Gr.	: Gram
Haz.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
İ. Ü. Ed. Fak	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Kg.	: Kilogram
Km.	: Kilometre
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neş.	: Neşreden
Ünv. Yay.	: Üniversitesi Yayınları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Mad.	: Madde
Ter.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTK Yay.	: Türk Tarih Kurumu Yayınları
vb.	: Ve benzeri
V. D.	: Vakıflar Dergisi
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Dünya tarihinde hiçbir kavim Türkler kadar hareketli olmamıştır. “Dinamizm” Türk tarihinin ilk özelliğini teşkil eder. Bir Türk için hayat demek mücadele demektir. Bu mücadelenin izlerini vahşi hayvanları boğuşturana sanatta, yaz ile kışı savaştıran edebiyat ve şiirde görmekteyiz.

Türklerin yaşamış oldukları coğrafyanın çetin iklim şartları onların bütün hayatını etkilemiş ve bu hayat şartları Türklere has bir devlet teşkilatının meydana gelmesine sebep olmuştur. Yaşadıkları geniş sahalar, Türklerin bütün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır, daha doğrusu bu geniş sahaların mahsulleri onların ihtiyaçlarının ancak bir kısmını karşılamaktadır. Üstelik zaman zaman baş gösteren kıtlıklar, kuraklıklar, hayvan kırımı yaşamayı daha da güçleştirmektedir. Bazen nüfus artışı da yaşam şartlarını ağırlaştırmaktaydı. Görülüyor ki, fert kendi ihtiyaçlarını kendi başına giderememektedir. Bunu ancak devlet ve devletin başındaki hükümdar giderebilir.

Türk Hükümdarlarının izledikleri ekonomik politikanın kaynağı, Türk devlet anlayışıdır. Bu anlayışa göre; Türk Hükümdarları idareleri altında bulunan halkı din, dil, ırk farkı gözetmeden refah ve mutluluk içinde yaşatmayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Bunu Orhun kitabelerinde çok açık bir şekilde görebiliriz. Halkı beslemek, hatta bütünü ile refah içinde yaşatmak ve zengin etmek devletin başında bulunan hükümdarın başlıca vazifesidir. Bu anlayış destan ve masallara kadar girmiştir. Bilge Kağan (716-734) Orhun kitabelerinde “Ölmek üzere olan bir milleti dirilttim, aç milleti doyurdum, çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin, az milleti çok kıldım” diyerek bu amacını gerçekleştirmiş bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

Büyük Selçuklu Devletinin ünlü veziri Nizamü'l-mülk'ün **Siyaset-nâme** adlı eserinde sultanlara, isimlerinin dünyada ebedi kalması için imar işlerine çok önem verip, ilim tahsili

---

¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları, I**, İstanbul, 1992, s. 23.

yapmak isteyenler için medreseler, yol kenarlarına yolcuların konaklayabilmeleri için hanlar, akarsular üzerine köprüler yaptırmalarını tavsiye ettiğini görmekteyiz.²

Yine Yusuf Has Hâcib tarafından Karahanlılar devrinde yazılmış olan **Kutadgu Bilig**'de (1069) de bu anlayışı görmekteyiz. Kutadgu Bilig, hükümdarın ve devlet adamlarının servetlerini, kendilerine bir şey kalmayınca kadar halka dağıtmalarını tavsiye etmektedir.³

Ekonomideki bu anlayış Türkiye Selçuklu Devletinde de devam etmiştir. Selçuklu Sultanları da atalarının izinden giderek halkını refah içinde yaşatma gayesi ile hareket etmişler, buna uygun bir ekonomik politika izlemişlerdir. Onların döneminde Anadolu oldukça yüksek bir refah seviyesine ulaşmıştır. Selçuklu Sultanları, Anadolu'nun coğrafi konumuna uygun bir ekonomik politika uygulamışlardır. Çünkü Anadolu kuzeyden güneye, doğudan batıya doğru akan dünya transit ticaretine aracılık ediyordu. Anadolu'nun coğrafi konumunun sağladığı bu imkandan yararlanabilmek için önce devletin tabii sınırlarına ulaştırılması ve ülkede siyasi birliğin sağlanması lazım gelmekte idi. Bunun için Selçuklu Sultanları çeşitli istikametlere ordular sevk ederek fetihler yapmışlardır. Onlar bu fetihlerde yalnız devleti tabii sınırlarına ulaştırmakla kalmamışlar, aynı zamanda Anadolu'nun siyasi ve ekonomik bütünlüğünü de sağlamışlar ve Selçuklu ekonomisini dünya ticaretine açmışlardır. Hatta, I. Keyhüsrev(1192-1196, 1205-1211), I. Keykavüs(1211-1220) ve I. Keykubad(1220-1237) gibi büyük sultanlar bir yandan Sinop ve Antalya limanlarını ticareti geliştirmede kullanırken bir yandan da Venedikliler ve Kıbrıs Frankları ile yaptıkları ticareti karşılıklı düzenleyen antlaşmalarla Selçuklu ekonomisini dünya ekonomisiyle bütünleştirmişlerdir.

Böylece, onlar sınırlar ötesinde de ticari malların ve faaliyetlerin devamını ve akışını sağlamışlardır.

Selçuklu Sultanları, Anadolu coğrafyasının sağladığı imkanlara uygun, şuurlu bir ekonomik politika izlemekle beraber, ekonomiyi geliştirecek alt yapıyı da kurmuşlardır. Bunlar; Köprüler, yollar ve vakıflarla işleyen kervansaraylardır. Ticaret yolları üzerinde daha Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192) zamanından itibaren kurulmaya başlayan

² Nizamü'l- mülk, **Siyaset-nâme**, Haz. : M. Altay Köymen, TTK, Ankara, 1999, s. 63-70.

³ Yusuf Has Hâcib, **Kutadgu Bilig**, Çev. : R. Rahmeti Arat, TTK, Ankara, 1998, s. 110 vd.

kervansaraylarda (hanlarda) milliyetine ve inancına bakılmaksızın yaz-kış bütün tüccarlara ve yolculara üç gün karşılıksız hizmet veriliyordu. Hastalananların tedavisi yapılıyor, ilaçları veriliyor ve hayvanlarına bakılıyordu. Bu, benzeri hiçbir devlette ve millette görülmeyen sosyal bir hizmetti. Bu hizmetin temeli, İslam'ın hayır ibadeti ile toplumun refahını hedef alan Türk devlet anlayışına dayanıyordu. Bu hizmette, adeta İslamiyet'in yüce değerleri ile Türk devlet anlayışının temel ilkeleri bir senteze ulaşmış durumdaydı. Öte yandan, zamanına göre çok ileri bir anlayışla, soyulan tüccarların mallarının değeri devlet tarafından ödeniyordu. Bundan başka, Selçuklu Sultanları bağ, geçiş ve gümrük vergilerini tamamen kaldırarak veya düşük oranlara indirerek (% 10'dan % 2'ye), ticareti destekliyorlar ve teşvik ediyorlardı. Böylece, devletin aldığı bu tedbirler sayesinde ticaret son derece hızlanıyor, gelişiyor ve zenginlik şehirlere akıyordu. ⁴

Selçuklu Sultanları hayvancılığa da büyük önem vermişlerdir. Orta Asya'dan beri besicilik Türkler için çok önemli olmuş, at ve koyun yetiştiriciliği ilk sıralarda yer almıştır. Et tüketimi Türk toplumunda çok fazladır, özellikle koyun eti birinci sırada yer alır. Selçukluların beslediği hayvanlara baktığımızda ilk sırada koyun bulunur, bundan başka keçi, inek, öküz hatta deve beslemişlerdir. Sürüler halinde beslenen bu hayvanların yününden, derisinden, sütünden ve etinden yararlanılıyordu. Hayvanlardan elde edilen yünden ve kıldan çadır çulu, halı, kilim, keçe, çuval, ip, heybe ve çeşitli kumaşlar imal ediliyordu. Türk halı ve kilimleri Doğu ve Batı'da çok rağbet görmekteydi. Yoğurt, süt ve sütlü yemekler Türk toplumunun çok tükettiği yemekler arasında yer almaktadır.

XIII. yy.'da Selçuklu Türkiyesi o dönemin yazarları tarafından zengin, bol ve ucuz bir ülke olarak tanıtılmaktaydı. Bu durumun nedeni Selçuklu Hükümdarlarının tarıma önem vermelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu dönemde Selçuklu Hükümdarları fetih ettikleri arazilerin boş olanlarına topraksız halkı yerleştirmişler, bunları bir süre vergiden de muaf tutmuşlardır, hatta bu halka tohum yardımında da bulunmuşlardır. Böylece tarım teşvik edilmiş ve desteklenmiştir. O dönemde hemen hemen her şehrin etrafında bakımlı meyve bahçeleri bulunmaktaydı, sebze üretimi bol miktarda olup, fiyatı oldukça ucuzdu. Birçok tahıl başta buğday olmak üzere dış ülkelere satılmaktaydı.

Selçuklu ülkesinde bir çok imalathane de bulunuyordu. Özellikle dış ülkelere satılan tekstil ürünleri, halılar Anadolu'daki tezgahlarda dokunmaktaydı. Anadolu'da üretilen

⁴ Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavüs*, Ankara, 1997, s. 10-11.

pamuktan, ipekten ve tiftiklerden kumaşlar dokunuyor, bu kumaşlar dış ülkelerde büyük bir hayranlıkla rağbet görüyorlardı. Yine kumaşlara renk ve desen kazandıran boya, temizlik malzemesi ve aydınlatmada kullanılan çeşitli yağların üretimi Anadolu'daki imalathanelerde yapılmaktaydı. O zamana göre lüks bir yiyecek maddesi olan şeker ise Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın Alanya kalesinin yanı başındaki düzlükte kurduğu imalathanede üretiliyordu. Konya, Antalya, Mardin ve Ergani şehirlerinde şaraphaneler vardı.

Selçuklular her türlü savaş araç ve gereçlerini kendi imalathanelerinde imal ediyorlardı. Özellikle Sivas şehri silah sanayisinin merkezi durumundaydı. Türklerin muhasara aleti ve yangın vasıtası olarak kullandıkları neffataların petrolü ve katran Erzurum'dan ve Arap coğrafyacılarının "Yanar göller" dediği Antalya'nın kuzeyinden temin ediliyordu. Selçuklular denizlere ulaştıktan sonra Akdeniz ve Karadeniz'de donanmalara ve Sinop ile Alaiye'de tersanelere sahip bulunuyorlardı. Bu tersanelerde Selçuklu donanmaları için gemi inşa ediliyordu.

Anadolu madenler açısından da oldukça zengin bir ülke idi. Selçuklu sanayisinin ihtiyaç duyduğu bir çok maden Anadolu'dan çıkarılıyordu. Bayburt, Gümüşhacıköy, Bakırküresi, Kütahya çevresinden bol miktarda gümüş çıkarılmaktaydı. Bakır, Kastamonu ve Diyarbakır yakınlarından, demir ise Ulukışla'dan çıkarılıyordu. Yine ilaç yapımında kullanılan madenlerin başında gelen şap, Anadolu'da bol miktarda bulunuyordu.

Selçuklular döneminde Anadolu'nun refah seviyesi yükselmiş, topraklar daha verimli duruma getirilmiştir.

Onlar Anadolu'ya gelirken maddi ve manevi kültürlerini de beraberlerinde getirmişler, kendilerine özel bir ekonomik anlayışla Anadolu'da yeni bir devir başlatmışlardır. Anadolu'nun coğrafi konumunu ve kaynaklarını çok iyi kullanarak, Bizans zamanında kötü durumda olan bu ülkeyi oldukça verimli ve cazip bir hale getirmişlerdir. Başta da belirttiğimiz gibi Selçuklu Hükümdarlarının ekonomik anlayışı Orta Asya'ya, atalarına dayanıyordu. "Türk devlet anlayışı" dediğimiz ilke ile halkını mutlu ve rahat yaşatmak isteyen Türk hükümdarları ellerinde bulunan bütün imkanları kullanarak planlı bir politika ile Anadolu'nun ekonomisini yüksek seviyeye ulaştırmışlar ve Anadolu'yu dünya transit ticaretinin merkezi haline getirmişlerdir. Anadolu'da yerleşebilmenin ancak burada

kurulan çok iyi bir ekonomi ile mümkün olacağını bilen Selçuklu Sultanları bunu başarmışlardır.

Böylece Anadolu, coğrafyası ve insanıyla Türkleşmiş ve Türklerin yurdu haline gelmiştir.

Kaynaklar Ve Araştırmalar

Kaynaklar

Türklerin Anadolu'yu fethederek bu toprakların Türk vatanı haline gelmesinde Selçukluların katkısı çok büyüktür. Bundan dolayı da Türk tarihi içinde Selçukluların çok ayrı bir yeri ve önemi vardır. Selçukluların siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve kültürel bakımdan incelenmesi hem Türk tarihi hem de Türkiye tarihi açısından önem taşımaktadır. Bu bakımdan bir milletin veya bir devletin tarihini inceleme ve araştırmada bizzat onun bıraktığı belgeler, abide, anıtlar ve diğer tarihi kıymete sahip olan değerler birinci dereceden önemli unsurlardır.

Konumuz gereği Türkiye Selçuklu tarihi ile ilgili yazılı olsun veya olmasın her türlü kaynak çalışmamızda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemdeki kaynaklarımız az sayıda olup, büyük bir kısmı genelde siyasi ve askeri bilgiler içermektedir. Yine de az sayıda da olsa Türkiye Selçukluları tarihi ile ilgili kaynaklarımız mevcuttur. Bunların çoğunluğu Arapça ve Farsça'dır. Bu kaynak eserlerin bir kısmı Osmanlılar ve Cumhuriyet döneminde Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bu dillerin dışında batılı seyyahların kendi dillerinde yazdıkları seyahatnameler de konumuz gereği önemlidir. Bu seyahatnamelerin büyük bir çoğunluğu Türkçe'ye çevrilmiştir. Yerli kaynaklara ilaveten İtalyan devletleri ile Bizans kaynakları da Türkiye Selçuklularının iktisadi ve ticari faaliyetleri hakkında bilgiler içermektedir.

Türkiye Selçukluları tarihine genel olarak ışık tutan kaynakları şöyle tasnif edebiliriz:⁵

- Vakayinameler-kronikler,
- Arşiv belgeleri,
- Seyahatnameler - coğrafya eserleri,
- Edebi eserler,
- Meskukat.

---

⁵ Türkiye Selçukluları dönemini aydınlatacak kaynaklarla ilgili olarak bkz: Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları", *Belleten*, V, VII, S. 27, Ankara, 1943, s. 379-522.

Bilindiği gibi para bir devletin en önemli maddi unsurlarından biridir. Türkiye Selçukluları zamanında da muhtelif tarihlerde ve yerlerde para basılmıştır. Konumuz gereği Türkiye Selçuklularında para konusunu ayrı bir bölümde ele aldığımız için burada bu konu üzerinde durmayacağız. Bunlardan araştırmamızda kullanmış olduğumuz kaynaklar aşağıda tanıtılmıştır.

Vakayinameler-Kronikler

1. El Evamirü'l- Ala'ıye fi'l-Umuri'l- Ala'ıye:

Yazarın asıl adı Nasireddin el-Hüseyin bin Muhammed bin Ali'dir. Ancak o İbn Bibi lakabıyla tanınmaktadır. Bu eserini, aynı dönemde Moğolların Bağdad veziri olan Alaaddin Ata Melik Cüveyni'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Esasında yazar Cüveyni'nin Tarih-i Cihangüşa'sını tamamlamak üzere Malazgirt zaferi sonrasında Anadolu'da fütühat yapan meşhur beylerden, Emir Mengücek, Emir Artuk, Emir Danişmend gibi meşhur kişilerin ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin ilk hükümdarı Kutalmışoğlu Süleyman'ın hayat hikayeleri ve mücadelelerini anlatmak üzere yola çıkmış fakat yeterli bilgi bulamadığı için I. Giyaseddin Keyhüsrev'in zamanından başlamıştır. İbn Bibi; I. Giyaseddin Keyhüsrev (1192-1196), (1205-1211), I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alaaddin Keykubad (1220-1237) hakkındaki bilgileri I. Alaaddin Keykubad döneminin meşhur yazarlarından olan Kaani'nin Selçuknâme'sinden istifade ederek geniş bir şekilde yazmıştır.

I. Alaaddin Keykubad döneminin sonlarına doğru devlet işlerine girmiş, *Divan-ı İnşa ve Tuğra'da* çalışmış olan yazarımız bu tarihten sonra 1280 yılına kadar cereyan eden ve kendisinin bizzat yaşadığı döneme ait olan hadiseleri daha kısa bir şekilde kaleme almıştır. Eserin adında iki defa "Alaiyye" kelimesinin tercih edilmesinin nedeni, kitabın telifine sebep olan Alaaddin Ata Melik Cüveyni ve I. Alaaddin Keykubad isimlerini izafetle açıklamaktır.

İbn Bibi'nin eseri, muhtemelen kendisinin henüz hayatta olduğu bir dönemde, Ahiler'in isteği doğrultusunda sadeleştirilmek, lüzumsuz üslup özelliklerinden arındırılmak üzere özetlenmek istenmiş ve bu şekilde "Muhtasar" olarak bilinen ayrı bir metin ortaya çıkmıştır. Bu önemli kaynağın İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesinde 2985'de kayıtlı bulunan tek mufassal nüshasından bir tıpkı basımı yapılmışsa da eser yazılırken bazı

harflerin noktaları konmadığı için metnin okunması büyük zorluk arz etmektedir.⁶ Türkiye’de ilk olarak 1941 yılında M. Nuri Gençosman eserin Houtsma tarafından 1902’de neşredilmiş muhtasarının tercümesini yapmış, tercümeye F. Nafiz Uzluk tarafından da bazı notlar ilave edilmiştir.⁷ 1956 yılında TTK tarafından asıl metin tıpkı basım olarak neşredilmiştir.⁸ 1957’de A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları arasından ilk 214 sayfanın tenkitli neşri çıkmıştır.⁹

Eserin tamamı son olarak Mürsel Öztürk tarafından iki cilt halinde tercüme edilmiş ve Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.¹⁰ Araştırmamızda biz bu tercümeden faydalandık.

Tasvir bakımından oldukça ileri bir seviyede olan İbn Bibi’nin kroniğinde 1181-1292 yılları olayları geniş bir şekilde anlatılır. Ancak olaylar kronolojik sıraya göre anlatılmamıştır. Mesela Sultan I. İzzeddin Keykavüs’ün 1214 yılında gerçekleştirdiği Sinop’un fethi, 1216 yılında düzenlediği Antalya seferinden sonra ele alınmıştır. Kronolojik hatalarına ve eksiklerine rağmen verdiği bilginin genişliği, doğruluğu ve sağlamlığı bakımından İbn Bibi’nin eseri son derece güvenilir bir kaynaktır. Çünkü İbn Bibi eserini Selçuklu arşiv belgelerine dayanarak yazmıştır. Hatta o, yer yer arşiv belgelerini aynen eserine almıştır.¹¹

Konumuzla ilgili olarak biz bu eserin Selçuklu Devleti’nde uygulanan zararların tazmini veya “Devlet Sigortası”, o dönemde ithal edilen ürünler, meyvecilik, sebzeçilik ve para konularındaki bilgilerinden istifade ettik.¹²

2. Müsâmeretü’l-Ahbâr :

Yararlandığımız diğer bir vakayiname de Aksarayı olarak bilinen Kerimüddin Mahmud b. Muhammed’in kaleme aldığı **Müsâmeretü’l- Ahbâr** adlı Farsça eseridir.

⁶ İbn Bibi, *el Evamirü’l-Ala’iyye fi’l Umuri’l-Ala’iyye I*, Tıpkı Basım, Ankara, 1956.

⁷ İbn Bibi, *Farsça Muhtasar Selçuknâme*, Çev. M. Nuri Gençosman, Notlar ve İlaveler: F. Nafiz Uzluk, Ankara, 1941.

⁸ İbn Bibi, a.g.e., C. I, Neş: A. Sadık Erzi, TTK Yay., Ankara, 1957.

⁹ İbn Bibi, a.g.e., I, Neş: N. Lugal-A. Sadık Erzi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay. Ankara, 1957.

¹⁰ İbn Bibi, a.g.e., I-II, Haz: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara, 1996.

¹¹ İbn Bibi, Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah’ın Sultan I. İzzeddin Keykavüs’ü Fütüvvet teşkilatına kabulü dolayısıyla gönderdiği resmi mektubu aynen eserine almıştır. Bkz: İbn Bibi, a.g.e., Tıpkı Basım, s. 156-159, Tenkidli Basım, s. 219-222.

¹² İbn Bibi, a.g.e., C. I, s. 119, 120, 252.

Aksaraylı olan yazar, XIII. yy.'ın ikinci yarısında, Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşüne kadar olan devresi ile çöküşten sonra Moğol valilerinin idaresi altındadır. Anadolu'nun durumuna dair geniş bilgiler vererek İbn Bibi'nin kroniğini çok esaslı bir şekilde tamamlar. Eserin üçte ikisinde Türkiye Selçukluları'ndan bahsedilmekte ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den itibaren oldukça teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Birçoğu yazarın müşahedelerine dayanan bu bölüm Türkiye Selçukluları tarihi bakımından çok önemlidir.

Yazar Moğollar döneminde Türkiye'de İlhanlı hazinesine ait naiplik, bir süre Aksaray kalesinde muhafızlık görevlerinden başka, Gazan Han döneminde Türkiye'deki vakıflarda mütevellilik gibi hizmetlerde bulunmuştur. 1333 yılında vefat eden yazar, İlhanlılar döneminde Türkiye'de yaşanan bütün faciaları, olanca dehşetiyle kaleme almıştır.

Aksarayı'nın eserinin iki adet yazma nüshası olup, ikisi de Türkiye'dedir. Bunlar esas alınmak suretiyle yapılan ilk tercüme 1943'de yayınlanmıştır.¹³ 1944'de Osman Turan tarafından eserin tenkitli neşri yapılmış ve 1944'de yayınlanmıştır.¹⁴ Biz bu çalışmamızda yine Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümeyle kullandık.¹⁵

Aksarayı devletin maliyesinde üst düzey denebilecek seviyede bir memur olması sebebiyle eserinde mali konulara bir hayli yer vermiştir. Biz de konumuzla ilgili olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin ekonomisine değinilen bölümünden mümkün olduğunca istifade etmeye çalıştık.¹⁶

3. Anonim Selçuknâme:

Selçuklu tarihinin yerli kaynakları arasında yer alan bir diğer eser de Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk veya Anonim Selçuknâme olarak adlandırılan vekayinamedir. Üslubundan ve bazı isimlerin söyleniş tarzından eseri yazanın Konyalı bir Türk olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷Sultan Abdulmecid (1839-1861) tarafından Fransız elçiliğinin tercümanı Ch. Schefer'e

¹³ Aksarayı, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ter. : M. Nuri Gençosman, Önsöz ve Notlar: F. Nafiz Uzluk, Ankara, 1944.

¹⁴ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Ter. : Osman Turan, (*Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*), Ankara, 1944.

¹⁵ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. : Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

¹⁶ Aksarayı, a.g.e., Çev. : Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 14-15, 63 vd.

¹⁷ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev. :Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 347.

hediyeye edilen bu yazma ondan da Paris Biblioth que Nationale'e geçmiştir. Feridun Nafiz Uzluk, eserin mikro-filmlerini buradan getirerek, fotoğraf usulüyle neşrini ve tercümesini yapmıştır.¹⁸

Büyük Selçuklular ve Celaleddin Harizm Şah hakkında  zet bilgi vererek Türkiye Selçuklularına geçen ve daha geniş malumat veren bu eser sık sık hadiselerin tarihlerini belirlemiş olmakla ayrı bir değer ifade etmektedir. Ancak bu önemli eserde sosyal ve ekonomik hadiselere pek az yer verilmektedir. Biz eserin mümkün olduğu kadar konumuzla ilgili bölümlerinden yararlanmaya çalıştık.

4. Camiu'd-Düvel:

Ahmed b. L tfullah adlı büyük Türk  limi ve mutasavvıf tarihi olan yazar, H. 1041/M. 1632 yılında Selanik'te doğmuştur. Tahsilinin ilk yıllarını büyük ilgi duyduğu Selanik Mevlevihanesi'nde geçirdi. Daha sonra eğitimini tamamlamak için 1065/1655 yılında İstanbul'a gelmiş, burada Galata Mevlevi Tekkesi Şeyhi Arzi Dede Efendi'nin yanında ve hizmetinde kalmıştır.

Yazar 1078/1667 yılında hocası olan Őekibi Mehmed Efendinin  l m  nedeniyle onun yerine müneccimbaşı olmuştur. Bu görevinden 1099/1687 tarihinde Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilip yerine II. Süleyman'ın geçmesi nedeniyle azledilerek Kahire'ye sürgün edilmiştir.

Yazarın çeşitli sahalarda eserleri bulunmaktadır. Dini sahadaki eserlerinin yanında tıp, astronomi, astroloji ve musiki alanlarında da eserleri vardır. Ayrıca, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde de Őiirleri bulunmaktadır. Yazarı asıl meşhur edip, bir tarihi olarak tanıtan **Camiu'd-Düvel** isimli Arapça eseridir. Biz alışmamızda bu eserden mümkün olduğu kadar faydalanmaya çalıştık.¹⁹

5. Ebu'l-Ferec Tarihi:

1226 yılında Malatya'da doğmuş olan Ebu'l Ferec, İbnü'l-İbri, Barhebraeus, Gregorius b. Ehrun gibi isimlerle de tanınır.

¹⁸ **Tarih  l-i Selçuk veya Anonim Selçuknâme**, Neş. ve Ter. : F. N. Uzluk, (**Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III**), Ankara, 1952.

¹⁹ Müneccimbaşı Ahmed b. L tfullah, **Camiu'd-Düvel** , Yay. : Ali  ng l, İzmir, 2000, I, II C.

Bu eser Batı'da 1691'den itibaren basılmaya başlanmıştır. 1932'de E. W. Budge tarafından Süryanice'den İngilizce'ye çevrilen eser, Ö. R. Doğrul tarafından Budge tercümesi esas alınarak Türkçe'ye çevrilmiş ve 1945'de basılmıştır. 1987'de ise TTK tarafından ikinci baskısı yapılmıştır.²⁰

Yahudi bir doktorun oğlu olan yazar, Arapça, Süryanice, Yunanca'yı öğrenmiş, felsefe ve ilahiyat gibi daha bir çok ilim tahsil etmiştir.

Yazar, Moğolların Selçuklu Türkiye'si'ne ilk saldırılarına bizzat şahit olmuş ve bu tarihlerden itibaren 1292 yılına kadar geçen tarihi vakalar hakkında bilgi vermiştir. Moğollar tarafından Maverâünnehir ve Irak-ı Acem Süryani metropolitliğine getirilmiştir.

Yazarın iyi bir eğitim alması, İslam aleminin önemli bölgelerini gezmiş olması, Türkleri yakından tanınması ve Selçuklu Türkiye'si'nde dünyaya gelmiş olması gibi özellikleri onun eserini daha da değerli kılmıştır. Biz çalışmamızda bu eserden, konumuzla ilgili olan bölümlerinden mümkün olduğunca faydalandık.

6. El-Kamil fi't-Tarih:

Eser İbnü'l-Esir tarafından yazılmıştır. 1160 yılında Cizre'de doğan ve ömrünün büyük bir kısmını Musul Atabeyi'nin sarayında, devlet hizmetinde geçiren yazar, eserini olayların önemine ve değerine göre düzenlemiştir. Aynı zamanda birçoğu kendi müşahedelerine dayanan çok değerli vakaları kaydetmiştir.²¹

Türkiye Selçuklu Hükümdarı I. Alaaddin Keykubad ile çağdaş olmasına ve devletin tam ihtişamlı dönemini yaşıyor olmasına rağmen, Türkiye ile ilgili haberler istenilen zenginlikte değildir. Mevcut bilgiler ise çoğunlukla siyasi mücadeleler ile ilgili olup içtimai ve iktisadi bilgiler yok denecek kadar azdır.²²

Eserde iktisadi bilgilerin az olması eserden faydalanmamızı olumsuz yönde etkilemiştir.

²⁰ Ebü'l-Ferec, Gregorius b. Ehnun, (Barhebraeus), (İbnü'l-İbri), Ebu'l-Ferec Tarihi II. Ter. : Ö. Rıza Doğrul, Ankara, 1987.

²¹ M. Şemseddin Günaltay, İslam Tarihi'nin Kaynakları, İstanbul, 1991, s. 152 vd.

²² İbnü'l-Esir, el-Kamil fit-Tarih XII, Neş: C. J. Tornberg, Beyrut, 1982, Ter. : A. Ağırakça, A. Özeydin, (İslam Tarihi, XII), İstanbul, 1987.

Arşiv Belgeleri

Ortaçağ Türkiyesi'nde olup günümüze kadar gelen arşiv belgeleri, vakfiye, senet, fetihname, muahedename, mektup, ferman, temlikname, menşur ve inşa kitaplarıdır.

Bizim konumuzla ilgili olan kısımlar ise Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının diğer devletlerle yapmış oldukları ticari, ekonomik amaçlı antlaşmalar, diğer devletlerle teati edilen mektuplardır.

Bu konuda, Osman Turan'ın **Türkiye Selçukluları hakkında Resmi Vesikalar** adlı eserinden yararlandık. Mükemmel bir vesikalar koleksiyonu olan bu eserde; Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının diğer devletlerle yapmış oldukları ticari muahedeler, hükümdarlar arasında karşılıklı gönderilen resmi mektuplar, Selçuklu Hükümdarlarının fetihnameleri, Ahitnameler ve Selçuklu devrine ait yeni inşa mecmuaları bulunmaktadır. Osman Turan bu eserlerin yalnızca tercümelerini yapmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda değerlendirmelerini de yapmıştır.

Çalışmamızın ticari antlaşmalar kısmındaki bilgilerimizde Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Kıbrıs Frank Kralı Hugues arasındaki ticareti düzenlemek için yapılmış birer sözleşme niteliği taşıyan mektupların değerlendirilmesinde, zarara uğrayan tüccarların zararlarının tazmini veya "devlet sigortası" sisteminin izahında; bu eserden mümkün olduğu kadar faydalanmaya çalıştık.²³

Selçuklu dönemi için en önemli arşiv malzemesi vakıfnamelerdir. Vakıfnamelerin kaynak olarak değeri her geçen gün artmaktadır. Selçuklu vakıfnameleri, Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde toplanmış bulunmaktadır. Bunun dışında Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ve Ankara Etnografya Müzesi'nde de vakıfnameler vardır. Ayrıca, özel şahıslarda da vakıfnameler bulunmaktadır.

Selçuklu devrine ait en eski vakıfname 440/1048-1049 tarihlidir. En son vakıfname ise Selçuklu Devletinin yıkılışını çok geçmektedir. Mesela; 730/1330 hatta 750/1350 tarihli vakıfnameler bile vakfedenlerin hayatlarının bir kısmı Selçuklu devrinde geçtiği ve

²³ Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 109, 126, 129, 143.

vakfettikleri serveti Selçuklu Devleti hizmetinde kazandıkları için, bu devre ait saymak mümkündür.

Selçuklu devri Türk Tarihi için vakıfnamelerden başlıca olarak;

- 1) Etnik durum,
- 2) Dini-içtimai durum,
- 3) Toponomi ve onomastik,
- 4) İktisadi durum

için faydalanmak mümkündür. Biz konumuzla ilgili olarak vakfiyelerin iktisadi açıdan öneminden faydalanmaya çalıştık. Bu konuda Osman Turan'ın yayınlamış olduğu vakfiyelerden yararlandık.²⁴

Altun-Aba Vakfiyesi:

598/1203 yılında Rükneddin Süleyman Şah zamanında sipahsalar olan Şemseddin Altun Aba tarafından düzenlenmiştir. En eski Selçuklu vakıflarından biridir. Şemseddin Altun Aba Konya'daki medresesi için 37 dükkan ile 3 arazi vakıf etmiştir.²⁵ Bu vakfiye Osman Turan tarafından değerlendirilip yayınlanmıştır.²⁶ Biz bu vakfiyeden o dönemdeki Selçuklu ticareti ve tarımı için faydalanmaya çalıştık.

Er-Tokuş Vakfiyesi:

Vakfiye 669/1270 yılında Mübarizeddin Ertokuş tarafından inşa ettirilen cami ve kervansaray için düzenlenmiştir. Vakfiye Osman Turan tarafından değerlendirilerek yayınlanmıştır.²⁷ Eserden mümkün olduğu kadar faydalanmaya çalıştık.

²⁴ Osman Turan "Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, XI/42 (1947), s. 197-415. ; Osman Turan "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II. Mübarizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi", **Belleten**, XI/43 (1947), s. 415-430; Osman Turan "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Belleten**, XII/45 (1948), s. 17-549.

²⁵ Turan, **a.g.m.**, s. 201vd.

²⁶ Turan, **a.g.m.**, s. 197-235.

²⁷ Turan, **a.g.m.**, s. 415-430.

Karatay Vakfiyesi:

645/1247 tarihli asıl metin ile 646/1248 tarihli ek metinden oluşan vakfiye Selçuklu devlet adamı Celaleddin Karatay tarafından düzenlenmiştir. Eser bir kervansaray vakfiyesidir. Osman Turan tarafından tercümesi ve değerlendirilmesi yapılarak yayınlanmıştır.²⁸ Çalışmamızda bu eserden mümkün olduğu kadar faydalanmayı amaç edindik. Eserde, kervansarayda çalışan memurların ve müstahdemlerin maaşları verilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak devrin iktisadi durumu hakkında bilgi edinmeye çalıştık. Fakat para ve eşya değerleri arasındaki ölçüler birçok şarta tabi olarak değiştiğinden bu konuda sağlam bilgi edinmemiz güç oldu.

Seyahatnameler - Coğrafya Eserleri:

İbn Battûta Seyahatnamesi:

Yazarın asıl adı Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levati Tanci'dir. Rihletü İbn Battûta olarak bilinen seyahatnamenin sahibidir. Yazar Ortaçağın en büyük seyyahlarından birisidir. 17 Recep 703/25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğmuş; 770/1368'de Tamesna-Merrakeş kadısı iken vefat etmiştir. Ailesi Berberi asıllı Levate kabilesindedir. Berka'dan Tanca'ya göçmüşlerdir. Çağdaşı olan yazarlardan sadece üç tanesi kendisinden bahseder. Bunun sebebi ise yazarın, o dönemlerin popüler ilimleri olan Edebiyat ve Fıkıh ilimlerinde pek başarı gösterememesidir. Fakat o seyahatnamesi sayesinde dünya tarihinin en popüler gezginlerinden birisi olmuştur. Yazarın kendi çağdaşları arasından sadece Lisanüddin İbnü'l-Hatib, İbn Hacer ve İbn Haldun ondan bahsetmektedir.

Literatürde Rihletü İbn Battûta olarak bilinen Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l -Esfar başlıklı seyahatname, İbn Battûta'nın zengin tecrübeler ile ülkesine döndüğünü göstermektedir. Arapçayı iyi bilmesi nedeniyle pek çok ülkede kendisine kadılık makamı verilmiştir.

Yazarın Farsça ve Türkçe bilgisi sayesinde de zaman zaman kendisinden diplomatik vazifelerde bulunması istenilmiştir. Yazarın derviş gibi giyinmesi ve derviş gibi

²⁸ Turan, a.g.m., s. 17-171.

davranması halk ve ulema kesiminin kendisine karşı sempati duymasına neden olmuştur. Sufilere ve zahitlere karşı ilgili olması nedeniyle onların sözlerini ezberlemiştir.

Yazarın başlıca arzusu, insanları, inançları ve gelenekleri tanımaktır. Seyahatnamede insan ögesine oldukça fazla yer verilmiştir. Çeşitli milletlerin giyimlerine, adetlerine ve inançlarına detaylarıyla yer vermesi, bazı araştırmacıların onu ilk antropologlardan saymasına neden olmuştur.

Çalışmamızda A. Sait Aykut'un çevirisinden yararlandık.²⁹ Eserden özellikle dolaşmış olduğu şehirlerdeki bağ ve bahçeler konusunda ve buralarda yetiştirilen tarım ürünleri ve madencilik hakkındaki bilgilerinden istifade etmeye çalıştık.

Marko Polo Seyahatnamesi:

Bizim çalıştığımız dönemde Türkiye'ye uğrayan Batılı seyyahlara Marko Polo örnek olarak gösterilebilir. Venedikli bir tüccar ailesinin oğlu olan Marko Polo 10-15 yaşlarında iken babası ve annesi ile birlikte uzak doğuya bir seyahat yapmıştır. Bu seyahat sırasında (1271) Trabzon'dan güney yolunu takip ederken birkaç gün Sivas'ta kalmıştır. Marko Polo'nun ailesi İstanbul ve Kırım'da ticaret yapmakta idi. Ailenin seyahatteki amacı bölgeler hakkında ticari gözlemlerde bulunmaktı. Kubilay Han'ın sarayına kadar ulaşan bu seyahatin notlarında Türkiye tarihi ile ilgili bilgiler pek azdır.

Bizim için Türkmenlerde hayvancılık ve tarım hakkında vermiş olduğu kısa bilgi faydalı olmuştur. Yararlandığımız eser Tercüman'ın 1001 Temel Eser Serisinden, Filiz Dokuman'ın yayına hazırladığı eserdir.³⁰

el-Ömeri:

Yazarın asıl adı Şihabüddin Fazlullah el-Ömeri'dir. Eserinin adı **Mesalikü'l-Ebsar fi Memaliki'l-Emsar**'dır. Dimaşk'ta doğan yazar iyi bir eğitim görmüş ve Memlük sarayında üst düzey memuriyetlerde bulunmuş, bir çok coğrafyayı gezmiştir. Eserinde, XIV. yy. 'ın ilk yarısında Türkiye'deki siyasi yapı, tarım, hayvancılık ve madenler konusunda bilgi vermektedir. Tarihi coğrafya mahiyetinde olan bu eser 20 cilttir. Türkiye

²⁹ İbn Battûta Seyahatnamesi, Çev. : A. Sait Aykut , Yapı Kredi Yayınları, C. I, İstanbul, 2000.

³⁰ Marko Polo, Marko Polo Seyahatnamesi, Yayına haz. : Filiz Dokuman.

coğrafyası ile ilgili kısımlar F. Taeschner tarafından Leipzig’de 1929 yılında yayınlanmıştır.³¹ Yazar 1343 yılında vefat etmiştir.

İbn Said:

Yazar Moğol egemenliğinin ilk dönemlerinde yaşamış, 1283 yılında vefat etmiştir. Memluk dönemi coğrafyacılarındanır. Türkiye’nin kentleri, yolları, kervansarayları, meyveleri, malları ve hayvancılığı konularında verdiği bilgiler daha sonraki coğrafyacılar tarafından da kullanılmıştır. 715 /1315 yılında **Coğrafya** adıyla istinsah edilen bu eser Paris Bibl. National Ar. 2234’de kayıtlı olup, uzun zaman meçhul kalmıştır. Bu nüshanın bir baskısı Kitab Bastü’l-Arz adı ile J. V. Güneş tarafından 1958’de Tetvan’da neşredilmiş ancak bu neşir ilim çevrelerinde pek beğenilmemiştir.³² Biz eserden konumuzla ilgili olarak mümkün olduğu kadar faydalanmaya çalıştık.

Kazvini:

Asıl adı, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî olan yazar 598/1202 yılında Kazvin’de doğmuştur. Halife Müstansır-Billah döneminin sonlarına doğru (1226-1242) Bagdat’a gitmiş ve burada Hille kadılığına tayin edilmiştir. 652/1254 yılında Vâsıt kadısı olmuştur. 682/1283’de Vâsıt’da vefat etmiş cenazesi Bagdat’a getirilip orada toprağa verilmiştir. Biz yazarın, **Âsârü’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd** adlı eserinden faydalanmaya çalıştık. Eser, bir önsöz ve üç mukaddimeden sonra yedi iklimin ele alındığı bir coğrafya kitabıdır. Eserin önsöz kısmında yeryüzü şekilleri, iklim çeşitleri, milletler ve ülkeler hakkında çeşitli bilgiler verilmekte ayrıca, her bölgedeki canlı cansız varlıklara, ilginç olaylara değinilerek, tarihi şahsiyetlere ait menkıbeler anlatılmaktadır. Yazar eserin birinci bölümünde, insanın sosyalitesini incelemiş, diğer bölümlerinde kuzey ve güney yarım kürelerin özellikleri, yeryüzü şekilleri, iklimlerin coğrafi dağılımını her birinin saat farklarını, enlem boylam açısından konumlarını belirttikten sonra, bu bölgelerde bulunan başlıca şehirleri alfabetik sırayla tanıtır, bu şehirlerin tarihleri, ilmi ve kültürel hayatları ile ilginç tespitlerde bulunmuştur. Eserin Anadolu’nun bir çok şehir ve kasabası ile Orta Asya Türk boyları hakkında geniş bilgi vermesi bizim açımızdan önemlidir. Eserin ayrı ayrı kaleme alınmış iki şekli

³¹ el- Ömeri, **Şihabuddin Fazlullah Mesalikü’l Ebsar fi Memaliki’l-Emsar**, Neş: F. Taeschner, Leipzig, 1929.

³² Bkz. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1993, s. 34.

bulunmaktadır. İlki 661/1263'de telif edilen **Acâ'ibü'l-büldân** (Berlin Staatsbibliothek, nr. 6043) ikincisi, 674/1275 tarihli **Âsârü'l-bilâd ve Ahbârü'l-İbâd**'dir. İlim aleminde beğenilen ve kullanılan, Wüstenfeld tarafından neşredilen Geograpy/Cosmograpy, II: **Âthâr al-bilâd**, Göttingen 1848'dir.³³ Daru Sâdır'ın baskısı da Wüstenfeld neşrinin tıpkı basımını niteliğindedir.³⁴

Edebi Eserler:

Menakıbü'l-Arifin:

Yazarı Ahmed Eflâki'dir. 1281-1291 yılları arasında Konya'da doğduğu tahmin edilmektedir. 1360'da yine Konya'da vefat etmiştir. Kendisine babası tarafından büyük bir servet ve kitaplar kalmıştır. Hey'et ve şiir ilimleriyle uğraşmıştır.

Ulu Ârif Çelebi ile Selçuklu Türkiyesi'nin birçok şehrini gezen yazar, eserini 1318'de yazmaya başlamış ve 1358'de tamamlamıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça bilen Eflaki eserlerini akıcı bir üslupla yazmıştır. Bu eserini de oldukça sade ve akıcı bir Farsça üslupla yazan yazarın, eserinde kendi dönemi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Aynı zamanda Ulu Ârif Çelebi'nin hayatı etrafında şekillenen içtimai, iktisadi, dini ve siyasi hadiseler de yer verilmiştir. Mevlana ile çağdaş olmamasına rağmen eserde ona da yer vermiş, bu bilgileri **Risale-i Sipehsâlâr**'dan nakletmiştir.

Bu eserin Tahsin Yazıcı tarafından tercümesi yapıp iki cilt olarak yayınlanmıştır.³⁵

Araştırmalar

Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili olarak gerek yabancı bilim adamları olsun, gerekse yerli bilim adamları tarafından çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin bütün yönlerini aydınlatmada yeterli değildir.

Konumuzla ilgili olarak kitap ve makale türünde araştırmalardan, istifade ettiğimiz belli başlı bilim adamları ve onların yaptıkları çalışmalar şu şekilde tasnif edilebilir.

³³ **İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara , 2002, Mad. : Kastilya, Kile, s. 160.

³⁴ Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud el Kazvini , **Âsârü'l Bilâd ve Ahbârü'l İbâd**, Beyrut, 1380/1960.

³⁵ Ahmed Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev.: Tahsin Yazıcı İstanbul, 1986.

V. Gordlevski:

Yazarın **Anadolu Selçuklu Devleti** isimli Azer Yaran tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş olan eserinden çalışmamızda faydalandık.³⁶ V. Gordlevski, eserinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticari, içtimai, sosyal, kültürel, dinsel yönlerini ve devlet kurumlarını detaylı bir biçimde incelemiştir. Ona göre, Türkiye Selçuklularının üzerinde Oğuzların, Moğolların, İranlıların ve Bizanslıların belirgin etkisi bulunmaktadır. Yazar Türkiye toprakları üzerinde feodal bir yapı olduğunu ileri sürerek, bu yapıyı Avrupa'daki feodalite ile karşılaştırmıştır. Yine Anadolu'da kurulan Ahilik kurumunu incelemiştir. Biz eserin Ahilik ve Selçuklu Türkiyesi'nin ekonomisi ile ilgili kısımlarından istifade etmeye çalıştık.

Cl. Cahen:

Çalışmamızda yazarın **Osmanlılardan Önce Anadolu** isimli eserinden yararlandık. Yazar eserinde Türklerin, Anadolu'ya gelişlerinden itibaren burada yapmış oldukları çetin mücadeleleri ortaya koyarak, ülkede yaptıkları çeşitli imar ve iskan faaliyetlerinden, sosyal ve ekonomik durumlarından bahsetmiştir. Eserde ayrıca Moğol baskını döneminde ve sonrasında kurulan Türk beyliklerine de değinilmiştir. Biz Erol Üyepazarcı'nın tercümesinden faydalandık.³⁷

W. Heyd:

Yakın-Doğu Ticaret Tarihi adlı eserini çalışmamızda kullandık. Yazar eserinde, Haçlı Seferleriyle Orta Doğu'da başlayan yeni şekillenmeler sonucunda ortaya çıkan siyasi oluşumlardan, Anadolu'da ve Bizans'ta İtalyan Şehir devletlerinin ticari faaliyetlerinden bahsetmiştir. Biz Enver Ziya Karal tarafından yapılan Türkçe tercümeden faydalandık.³⁸

Osman Turan:

Türkiye Selçuklularını ile ilgili araştırmalarda yegane otorite olarak kabul edilen yazarın bütün eserleri konumuz açısından önemlidir. Biz çalışmamızda en yaygın olan eserlerinden faydalandık. **Selçuklular Zamanında Türkiye** isimli eserinde Türkiye Selçuklularını daha çok siyasi açıdan ele alınmıştır. Ancak sosyal ve ekonomik hadiselerden de bahsedilmiştir.

³⁶ Vladimir Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, Ter. : A. Yaran, Ankara, 1988.

³⁷ Cahen, a.g.e., Çev. : Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

³⁸ William Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Ter. : E. Z. Karal, Ankara, 2000.

Selçuklular ve İslamiyet isimli eserde Türklerin İslamiyet'i yayma ve koruma mücadelesi anlatılmıştır. Bu eserde; Selçuklular ile Kıbrıs ilişkileri, Selçuklu kervansarayları hakkında da bilgiler verilmiştir. **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti** isimli eserinde Büyük Selçukluların kuruluşundan başlayıp, yükselme, duraklama ve yıkılış devirlerini inceleyip, Türkiye Selçuklularının kuruluşu, Bizans ile olan mücadeleler ve Moğol istilası konu edilmiştir. Bu konular içerisinde Türkiye'de yapılan ticaret, ihracat, ithalat, ilim ve kültür müesseseleri gibi içtimai ve iktisadi yükselişten de bahsedilmiştir. Yazarın önemli eserlerinden bir diğeri de **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi** isimli iki ciltten oluşan eserdir. Bu eserde Türklerin tarih sahnesine çıkışları, milli karakterleri, dinleri ve Türk hükümdarlarının taşıdığı büyük sorumluluklar ve cihangirlik ideallerinden bahsedilmiştir. Ayrıca eserde gayri müslimlerin Türklere bakış açısına da değinilmiştir.

Fuad Köprülü:

Yazarın **Osmanlı Devletinin Kuruluşu** isimli eseri, bizim açımızdan oldukça faydalı olmuştur. Burada, Selçuklu Türklerinin Türkiye'deki ekonomik ve sosyal faaliyetlerinden ve onların yıkılışıyla ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bahsedilmiştir. Yazarın, "Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" isimli makalesi bizim açımızdan çok önemli olup, çalışmamız boyunca bize yol gösterici olmuştur.

M. Altay Köymen:

Yazarın Selçuklular ile ilgili bir çok eseri bulunmakla beraber biz, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi** adlı iki ciltlik eserinden konumuzla ilgili olarak faydalanmaya çalıştık.

Faruk Sümer:

Çalışmamızda yazarın **Yabanlı Pazarı** adlı eserinden faydalandık. Burada Türkiye Selçuklularında, Kayseri Pazar Ören'de kurulan milletler arası bir pazar olan Yabanlı Pazarı ele alınıp, bütün yönleri ile incelenmiştir. Ayrıca eserde Selçuklu Türkiyesi'ndeki ihracat ve ithalat ürünlerinden bahsedilmiştir. **Oğuzlar** adlı eserinde Selçuklu toplumu ile Türkiye üzerinde devletler kuran topluluklar incelenmiştir. Türkmenlerin töreleri,

yaşayışları, boy düzenleri incelenip, bunların Selçuklu Türkiyesi ile ve günümüz Türkiyesi ile kurduğu bağlar ele alınmıştır.

Salim Koca:

M. Altay Köymen'in yetiştirdiği, günümüzün başta gelen Selçuklu Tarihi araştırmacılarından Salim Koca'nın kıymetli eserlerinden çalışmamız boyunca faydalandık. **Sultan I. İzzeddin Keykavüs** adıyla yayınlanan biyografik eserinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin en iyi dönemindeki sultanların ekonomik politikalarını, Türkiye'yi dünya ticaretine açma yolundaki çabalarını belirtmiştir. Bu eserdeki, Sultan I. İzzeddin Keykavüs'ün Akdeniz ve Karadeniz'de limanlar elde etme gayreti, dış ülkelerle yapmış olduğu ticari antlaşmalar bizim çalışmamızı da yakından ilgilendirmiştir. Yazarın **Dandanakan'dan Malazgirt'e** isimli eserinde de Oğuzların Türkistan'daki faaliyetleri, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile Anadolu'nun kapılarının Türklere açılışını hazırlayan sebepler ortaya konmuştur. Eserde ayrıca Oğuzların içtimai ve iktisadi politikaları hakkında önemli bilgiler vardır. Bizim çalışmamız açısından Oğuzların iktisadi faaliyetleri, ekonomik politikaları önemli yer tutmuştur. **Türk Kültürünün Temelleri** adlı eserinde Orta Asya Türklerinin kültür hayatı, devlet teşkilatları, ekonomik ve sosyal hayatları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu eserde Türklerin tarih boyunca ekonomide şuurlu bir politika izledikleri konusunda fikir edindik. Yazarın, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika" ve "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar" isimli makaleleri, çalışmamız boyunca bize ışık tutmuştur. Bunlardan, Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi, imalat gibi konularda ve ekonomide rol oynayan unsurlarda yararlandık.

şerafettin Turan:

Yazarın **Türkiye-İtalya İlişkileri** adlı eseri bizim çalışmamızda faydalı olmuştur. Eserde, İtalyanların Bizans, Türkiye Selçukluları, İlhanlılar ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri, ticari antlaşmaları belirtilmiş, İtalya'nın izlediği ticari politika üzerinde durulmuştur.

Erdoğan Merçil:

Müslüman-Türk Devletleri Tarihi adlı eserinden çalışmamızda yararlandık. Yazar oldukça geniş hacimli olan eserinde; Türklerin İslam dinini benimseme nedenleri üzerinde durmuş, Mısır'da kurulan Türk devletlerinden bahsetmiş, Büyük Selçuklulara ve Türkiye Selçuklularına geniş ölçüde yer vermiştir. Eserde ayrıca Anadolu'da kurulan Türk beyliklerine Hindistan'da kurulan Türk devletlerine de yer verilmiştir.

Osman Çetin:

Çalışmamızda yazarın, **Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı** adlı eserinden faydalandık. Eserde XI-XIII. yy. 'larda Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinden bahsedilmiş, Selçuklu Sultanlarının taşıdıkları cihad ruhu, İslamlaştırma siyasetleri vurgulanarak Selçuklu müesseseleri ve XI-XIII. yy. 'lar arası Anadolu'daki sosyo-kültürel hayat ve iktisadi durum belirtilmiştir.

Mustafa Akdağ:

Yazarın **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi** adlı iki ciltten oluşan eserinin biz birinci cildinden yararlandık. Bu eserde 1243-1453 dönemlerinin ekonomisi ile ilgili bilgiler verilmiş, Türk toplumunun iktisadi ve içtimai yapısı üzerinde durulmuştur.

Tuncer Baykara:

Yazarın, "*Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi*", adlı makalesinden ve **Türkiye Selçuklular Devrinde Konya, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)** adlı eserleri çalışmamız açısından oldukça faydalı olmuştur.

Yaşar Yücel

Yazarın **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar** adlı iki ciltlik eserinden beyliklerin ekonomileriyle ilgili kısımlarından istifade etmeye çalıştık.

Çalıştığımız konuyla ilgili olarak birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Biz ulaşabildiklerimizden faydalanmaya çalıştık. Bunlar; M. Said Polat'ın hazırladığı **Mogol**

İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İctimai ve İktisadi Hayat adlı doktora tezi, **Özlem Beştav**'ın hazırladığı **XII ve XIII Yüzyıllarda Anadolu Selçuklu Devletinde Ticaret Hayatı** adlı yüksek lisans tezi, **Mustafa Balaban**'ın hazırladığı **Anadolu Selçuklu Devletinde Para** adlı yüksek lisans tezi ve **Yakup Şentürk**'ün hazırladığı **Selçuklularda İktisadi Hayat** adlı yüksek lisans tezleridir.

Yaralandığımız bu tezler basılmamıştır. Biz tezlerin özellikle bibliyografya kısımlarını inceledik ayrıca, **M. Said Polat**'ın tezinin toprak idaresi kısmından faydalanmaya çalıştık. **Özlem Beştav**'ın tezinden ise **Ahilik**, **Selçuklu**'daki ihracat ve ithalat politikalarından yararlanmaya çalışıp kendi çalışmamızla karşılaştırma yaptık.

Mustafa Balaban'ın tezi ise bütünüyle para konusu olduğu için bizim 4. bölümümüzle alakalı olarak **Selçuklu** devrindeki paraların özellikleri kısmından istifade etmeye çalıştık. **Yakup Şentürk**'ün tezi ise bizim açımızdan diğer tezlere oranla daha faydalı oldu zira, tezin ihtiva ettiği bölümler bizim konularımızla aynı idi. Bu nedenle tezden dokuma, madenler, çarşı ve pazarlar kısmından istifade etmeye çalıştık.

Biz çalışmamızda bu tezlerden farklı olarak daha ziyade **Selçuklu Sultanları**'nın uygulamak istedikleri ekonomik politikayı incelemeye çalıştık. Amacımız **Selçuklu Sultanları**'nın kısa süre içerisinde **Anadolu**'yu nasıl müreffeh bir duruma getirdiklerini öğrenmektir. **Selçuklu Sultanları**'nın devletin daha ilk yıllarından itibaren ileri görüşlü politikalarını ve paradan ziyade insana hizmeti esas alarak, bunu devletin bütün ekonomi sistemine uygulamalarını, ortaçağ gibi bir dönemde insana ne kadar çok değer verdiklerini inceleyip, göstermektir.

Ayrıca kullandığımız fakat burada tanıtılmasını lüzumlu bulmadığımız diğer eserlerin tüm künyeleri çalışmamızın bibliyografya kısmında verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA TİCARET

10. Ticareti Koruyucu Ve Teşvik Edici Çalışmalar

100. Altyapı Çalışmaları (Yollar, Köprüler, Kervansaraylar, Hanlar)

Selçuklular, XII. yy'ın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da üstün ve hakim duruma gelerek, siyasi istikrarı sağlamışlar medeni ve kültürel gelişmenin yolunu açmışlardır. Bunun tabii sonucu olarak, doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan milletler arası ticaret yolları Anadolu'dan geçmeye başlamış ve kısa sürede Anadolu dünya transit ticaretine aracılık eden bir ülke haline gelmiştir. Bu yolları Mustafa Akdağ şöyle izah etmiştir: “Başşehir Konya merkez olmak üzere, bu yolların başlıcalarının geliş ve gidiş yönleri; Antalya ve Alaiye limanlarından gelen bir ana yol, Konya üzerinden Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum üzerinden İran ve Gürcistan'a, bu yolun Sivas'tan güneydoğu'ya ayrılan bir kolu Malatya-Diyarbakır-Mardin-Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya, İstanbul-İzmit-İznik-Eskişehir ve Akşehir-Konya-Ulukışla-Adana-Halep-Şam üzerinden Mısır'a ve Halep'ten ayrılan diğer bir kol Kilis-Nusaybin-Musul-Bağdat ve Basra'ya; gene Antalya ve Alaiye'den gelip, Konya'dan kuzeye çıkan bir yol Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop üzerinden Kırım doğrusuna uzanıyordu. ”³⁹ Türkiye Selçuklu Sultanları, ticareti koruyucu ve teşvik edici başarılı politikalar uygulayarak, tarihin önlerine çıkardığı bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirmişlerdir. Onlar, özellikle ticaretin güvenlik içinde işlemesi için altyapı çalışmalarına büyük önem vermişlerdir. Bu hususta, ekonominin alt yapısı olan yeni yollar ve köprüler yapmışlar, eski yolları ve köprüleri de tamir ederek, hizmete sokmuşlardır. Daha önemlisi, ticaret kervanlarının güvenlik içinde konaklayabilmeleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için yollar üzerinde 30-40 Km. lik mesafelerle kervansaraylar, şehirlerde de hanlar inşa etmişlerdir. Bu tedbirler ve politikalar hemen etkisini göstermiş, ticari faaliyetler son derece hızlanmış, bolluk ve zenginlik bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Böylece, Selçuklular zamanında, Anadolu iktisadi ve medeni

³⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. I, İstanbul, 1979, s. 34.

açıdan büyük gelişmelere sahne olmuştur. Bütün yollar üzerinde rastlanan yüzlerce Selçuklu kervansarayı ve hanı bu gelişmeye tanıklık etmektedir.⁴⁰

Ticaret yolları üzerinde kervanların konaklaması için yapılan ve vakıflarla işleyen büyük binalara “Kervansaray”, yerleşim yerlerinde aynı gayelerle yapılan binalara da “Han” adı verilmektedir. Bunlar, genel olarak birbirine benzer binalar olmakla birlikte, bazı bölümleri ve özellikleri bakımından birbirinden ayrılmaktadır.⁴¹

Tarihi kayıtlara göre, Selçuklularda ilk kervansaray inşasına Sultan II. Kılıçarslan zamanında (1155-1192) başlanmıştır.⁴²

Sultan Kılıçarslan kendi kervansarayını Aksaray’da, Selçuklu komutanı Altunapa da Konya–Akşehir yolu üzerinde yaptırmıştır. Kervansaray ve han inşası Sultan II. Kılıçarslan’dan sonra bir hayli hızlanmış, Selçuklu Devleti’nin sultanları, melikleri, komutanları ve devlet adamları, servetlerinin önemli bir kısmını bu hizmete ayırarak, birçok kervansaray ve hanın inşasını gerçekleştirmişlerdir. Mesela, Batı Anadolu ve Akdeniz sahillerine giden yollar üzerinde, İshaklı Hanı, Altunaba Hanı, Ertokuş Hanı, Susuz Hanı, İncir Hanı, Evdir Hanı, Şerefzah Hanı gibi kervansaraylar bulunmaktadır. Konya – Aksaray ve Kayseri arasında da, Zencinlü, Obruk, Kaymaz, Zazatin, II. Kılıçarslan ve Sultan Hanı inşa edilmiştir. Aksaray - Ürgüp arasında ise, Hoca Mesud, Alai, Pervane, Ağzıkara, Latif kervansarayları vardır. Kayseri civarından Orta Karadeniz sahillerine kadar ulaşan yollar üzerinde de Karatay Hanı, Sultan Hanı, Lala Hanı, Yeni Hanı, Çiftlik Hanı, Hatun Hanı, Azine–Pazar Hanı gibi kervansaraylar yer almıştır.⁴³ Yetmiş seksen yıl gibi kısa bir süre içerisinde yaklaşık olarak 132 kervansaray inşa edilmiştir. Bunlardan sekiz tanesini sultanlar, geri kalanları da vezirler ve devlet adamları yaptırmıştır.⁴⁴

Gerek teşkilatları, gerekse vermiş olduğu hizmetleri bakımından kervansaraylar, dünya medeniyet tarihinde emsali bulunmayan eserlerdir. Her türlü ihtiyaç düşünülerek inşa

⁴⁰ Cahen, a.g.e., s. 120. ; Salim Koca, “Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika”, Erdem, C. 8, S. 23, 1996, s. 470.

⁴¹ Kervansaraylar ile hanların yapı özellikleri için bkz: O. Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, II, İstanbul, 1973, s. 144-169. ; G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı, XIV- XV (1300-1453)*, Ankara, 1989, s. 26.

⁴² Anonim Selçuknâme, s. 28-38 ; O. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1971, s. 97 vd. ; Cahen, a.g.e., s. 120-121.

⁴³ Turan, *İslamiyet*, s. 96 vd.

⁴⁴ Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 26-27.

olunan bu muhteşem abidelerde yolcular, hayvanlarıyla birlikte üç gün kalabiliyor, yemek yiyebiliyordu. Hastalar tedavi edilip, ilaçları dahi veriliyordu. Kervansaraylarda ayakkabı tamiri de yapılıyor, hatta fakir yolculara ayakkabı veriliyordu. Büyük Kervansaraylarda, hastane, mescit ve tabip bulunuyordu.⁴⁵ Her yolcuya bir okka (100 dirhem) et ve bir tabak yemek verilirdi. Ayrıca her Cuma akşamı bal helvası yapılarak bütün yolculara dağıtılmaktaydı.⁴⁶ İçerisinde kütüphane bulunan kervansaraylar da vardı. Horasan'da 1206'da ölen Fahreddin Mübarek Şah'ın misafirhanesinde alimlerin okuması için kütüphane, konukların meşgul olmaları için satranç oyunu bulunuyordu.⁴⁷

Sultanlar ve vezirler tarafından yapılan ve zengin vakıfları bulunan bu kervansaraylarda zengin-fakir, hür-köle, Müslüman-Hristiyan farkı gözetilmeden bütün yolcuların eşit muameleye tutulacağına dair vakfiye şartları, yolcuların gıdası için vakıf koyun sürüleri ve geniş bir memur ve müstahdemler kadrosunun bulunması, Selçuklu Türkiyesi'nde dini, içtimai ve insani duyguların ne derece yüksek bir seviyede bulunduğuna güzel bir örnektir. Bu yüksek medeniyet eserleri kervanların emniyeti bakımından da çok mühimdir. Gerçekten büyük kervansaraylar, kale gibi müstahkem duvarları, burçları ve demir kapıları ile zengin malzeme taşıyan kervanlara aynı zamanda emin bir sığınak, hatta hapishane vazifesi görüyorlardı. I. İzzeddin Keykavüs döneminde Eyyübiler'le yapılan savaşta esir düşen Selçuklu askerleri hanlara hapsedilmişlerdi. Moğol kumandanı İrencin, ayaklanan İlyas adındaki bir Türk beyinin Aksaray yakınlarındaki I. Alaaddin Keykubad hanına sığınması nedeniyle, bu hanı 20 bin asker ile iki ay kuşatıp teslim alamaması kervansarayların, istirahat için olduğu kadar emniyet bakımından da ne derece önemli müesseseler olduğunu göstermektedir.⁴⁸

Selçuklular döneminde kuzey-güney, doğu-batı istikametinde gerçekleşen transit ticarete başlıca kervan yolları şöyleydi: Antalya, Alanya limanlarından itibaren Konya üzerinden Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum yoluyla İran ve Gürcistan'a uzanan bu yol üzerinde, Sivas'tan Güneydoğu'ya ayrılan bir kol Malatya-Diyarbakır-Mardin-Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya, İstanbul-İzmit-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana -

⁴⁵ Turan, *Medeniyet*, s. 360.

⁴⁶ Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya, 1999, s. 163.

⁴⁷ Turan, *Medeniyet*, s. 361.

⁴⁸ Turan, *Medeniyet*, s. 360. ; Aksarayı, a.g.e., s. 242. ; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 151.

Halep–Şam üzerinden Mısır’a ulaşıyordu. Moğol hakimiyeti sırasında önem kazanan bir diğer güzergah Yumurtalık–Sivas–Tebriz yoluydu.⁴⁹

Kervansaraylar sayesinde, kervanlar kışın bile yollarına devam edebiliyorlardı. Dağlık bölgelerde, birbirinden çok uzakta bulunan köyler, kervanların konaklamaları için gereken olanakları sağlamıyordu. Süryani Mihail, 400 kişilik bir İran kervanının İstanbul’dan yola çıktıklarını (1133-1134) ancak, bu kervanın yolda kar fırtınasına saplanıp öldüklerinden söz etmektedir.⁵⁰ Bu olay kervanların konaklayacak yere ihtiyaç duyduklarını açıkça ortaya koymuştur. II. Kılıçarslan’dan itibaren Selçuklu Sultanları ve ülkenin ileri gelenleri han yaptırmakta birbirleri ile yarış etmeye başlamışlardı. 1243’den önce 30 han yapılmış olduğu kesindir. Hatta, günümüze ulaşan han kalıntılarına dayanarak bunların 40 kadar oldukları bile söylenebilir. İbn Said’e göre XIII. yy.’ın ortalarında yalnız Kayseri–Sivas yolunda 20 han vardı.⁵¹

Bu hizmetin temeli, İslam’ın hayır ibadeti ile toplumun refahını hedef alan Türk devlet anlayışına dayanmaktaydı. Bu hizmette, adeta İslamiyet’in yüce değerleri ile Türk devlet anlayışının temel ilkeleri bir senteze ulaşmış bulunmaktaydı.⁵²

Türkiye Selçuklularının altyapı çalışmaları sadece kervansaraylardan ibaret değildir. Onlar, yol yapımı ve köprü inşasına da büyük önem vermişlerdir. Türk Tarihinin köprü yapımı bakımından en verimli olduğu ilk dönem Türkiye Selçuklulari dönemidir.⁵³ Köprülerden bir kısmı XII. yy’dan kalma olup, Selçuklu, Danişmentli ve Saltuklu idareciler tarafından yapılmıştır. Amasya’da Yeşilirmak üzerinde kurulan birçok köprü ile Erzurum’un batısında Tercan’da kurulan köprü en eski köprülerdendir.⁵⁴ Ankara’da Çubuk üzerindeki Ak Köprü 1222 yılından kalmadır. Afyon yakınlarında Karahisar’da bulunan Altıgöz Köprüsü de 1279 yılında inşa edilmiştir.⁵⁵ Ankara ile Kırşehir arasındaki Kızılırmak üstünde bulunan köprü o dönemin köprülerinin tipik örneğidir. Kesme taşlardan

⁴⁹ Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, İstanbul, 1981, s. 171 vd.

⁵⁰ Süryani Patrik Mihail’in *Vakayinamesi*, İkinci Kısım(1042-1195), Çev. : Hrant D. Andreasyan, TTK Kitaplığı, 1944, s. 101.

⁵¹ Cahen, a.g.e., s. 120-121.

⁵² Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar”, *Türkler*, C. VII, Ankara, 2002, s. 347.

⁵³ K. Vehbi Gül, *Anadolunun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması*, İstanbul, 1971, s. 124vd.

⁵⁴ Gül, a.g.e., s. 125.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Kitabeleri II*, İstanbul, 1929, s. 6 vd.

yapılmış ve 1249 tarihini taşıyan Yeşilirmak üzerindeki köprü, üç kardeş saltanatı döneminde yapılmış ve günümüze kadar sağlamlığını korumuştur.⁵⁶

XII. yy'ın ortalarından itibaren Doğu Anadolu bölgesinde de köprü yapımı vardır. 1146 yılında Hüsameddin Timurtaş tarafından inşasına başlanan Karaman Köprüsü, 1147 tarihinde bitirilmiş, ancak bir yıl sonra selden zarar gördüğü için tekrar tamir edilmiştir.⁵⁷ Bu köprülere XII. ve XIII. yy'da Türkiye'de inşa edilmiş daha pek çok köprü ismi ilave edilebilir. Türkler yabancı bilim adamları tarafından yapılmış oldukları sanat eseri köprülerinden dolayı, dünya tarihinin en iyi köprü yapımcıları olarak nitelendirilirler. XIII. yy'da Sivas yakınlarında Kızılırmak üzerinde yapılan üç adet taş köprü Selçuklu eseridir. Bu köprüler; Sivas'ın 10 Km. güney batısında Kesikköprü, 3 Km. güneyinde Eğri köprü ve 10 Km. doğusunda boğaz köprülerdir. Bu köprülerin vakfiyeleri günümüze kadar ulaşmış ve yayınlanmıştır.⁵⁸

Yollardaki kervansaraylara karşılık, şehir ve kasabalarda da hanlar bulunmakta idi. Bunlar da tüccar ve yolculara hizmet veriyorlardı, ancak işleyişleri kervansaraylardan daha farklı idi. Bunlar ticari bir amaçla kurulmuş olan ücretli müesseselerdi. Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre Sivas'ta bu şekilde 18 han bulunmaktadır ve tüccarlar alışveriş yapmaktadırlar.⁵⁹ Selçuklu şehirlerinde bu türlü hanlar tüccarın cinsine ve ihtisasına göre ayrılmaktaydı. Kaynaklarda Pamuk Hanı, Bezazlar Hanı, Şekerciler Hanı, Saraçlar Hanı gibi çeşitli ticaret erbabını barındıran hanlara rastlamaktayız. Şehirlerdeki bazı hanların ise zevk ve eğlence yeri olarak kullanıldığını görmekteyiz, mesela: XIII. yy'da Konya'daki Ziyaeddin Hanı böyle bir handı. Burada çengi çalan, hoş sesli kadınlar çalışıyor, arzu edenler orada verilen müzik ziyafetine eşlik ediyorlardı.⁶⁰

101. Ticaret yollarının açılması ve güvenlik altına alınması

I. Kılıçarslan dan sonra Türkiye Selçuklu Sultanları dış politikada değişiklik yaparak, Anadolu'da yerleşmeye çalışmışlardır. Bu politika II. Kılıçarslan zamanında meyvesini vermeye başlamış, Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'nun ve Ortadoğu'nun en güçlü devleti haline gelmiştir.

⁵⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Kitabeleri I*, İstanbul, 1927, s. 5.

⁵⁷ İbnü'l Ezrak, *Meyyafarikin ve Amid Tarihi*, Neş. : . A. Sarvan, Erzurum, 1992, s. 75.

⁵⁸ Gül, *a.g.e.*, s. 241.

⁵⁹ Turan, *Kervansaraylar*, s. 496.

⁶⁰ Gordlevski, *a.g.e.*, s. 217.

Selçuklu Sultanları, devleti dünya ticaretine açmak için denizlere çıkış yolu aramışlar, Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde limanlar elde etmeyi hedeflemişlerdir.⁶¹

Bu hedef doğrultusunda ilerleyen ilk Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan olmuştur. Kendisi Antalya'ya sefere giderken, Ege kıyılarına da askeri birlikler göndermiştir. Ancak Sultan'ın Antalya seferi başarısız olmuştur.

Ekonomide en önemli adımlardan birini de Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev atmıştır. Ticaretin gelişmesini sağlamak O'nun en mühim siyaseti idi. 1196'daki Batı seferinin nedeni ticari idi. 1206 senesinde Karadeniz'e düzenlediği seferi de aynı amaçlardır. Zira, bu bölgede karışıklık çıkmış Trabzon Rum İmparatorluğu Samsun'u ele geçirmeye çalışmış, Karadeniz sahillerinde büyük bir mücadele başlamıştı.⁶² El-Cezire, Suriye ve Mısır'dan Kayseri ve Sivas yolu ile Samsun ve Sinop limanlarına varan kervanların oradan Sudak ve İstanbul arasındaki ticari faaliyetleri durmuştu.⁶³

İbn'ül-Esir 1206 senesi hadiseleri arasında bu olayı şöyle anlatır "*Anadolu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev bu sene Trabzon üzerine yürüdü kendisine isyan etmiş olan şehrin hakimini muhasara etti ve sıkıştırdı. Bu yüzden Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleriyle yapılan kara ve deniz ulaşımı durdu. Hiç kimse Gıyaseddin'in ülkesine giremez oldu. Halk bundan dolayı zarara uğradı, çünkü onlarla ticaret yapıyor ve ülkelerine gidiyorlardı. Suriye, Irak, Musul, El-Cezire ve diğer yerlerden de tüccarlar Anadolu'ya geliyorlardı. Bunda dolayı tüccarlar Sivas'ta toplandılar. Yollar açılmadığı için çok büyük sıkıntı içinde idiler. Sermayesi ile dönebilenler bahtiyar insan olarak kabul ediliyorlardı.*"⁶⁴ I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ülke ekonomisini dünya ekonomisiyle bütünleştirmek adına yaptığı bir diğer seferde Antalya seferidir. Antalya, Anadolu'nun Akdeniz kıyısındaki en önemli limanlarından birisidir. Burası İstanbul ve Mısır arasındaki en kısa yol üzerindedir. Akdeniz'den İstanbul'a ulaşacaklar için, Adalar denizinin fırtınalı olduğu havalarda bu liman en önemli sığınak yeri idi. Latinlerin İstanbul'u işgali ile burada büyük bir mücadele başlamış Aldobrandini adında bir İtalyan Antalya'yı idaresine geçirmişti. Ancak, bu mücadele limanın ve yolun emniyetini bozmuş, şehirde oturanlar, Mısır'dan ve

⁶¹ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları devrinde Konya*, Ankara, 1985, s. 29. ; Gökhan Evliyaoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1972, s. 86vd.

⁶² Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 52.

⁶³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1996, s. 280.

⁶⁴ İbn'ül – Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, Ter. : A. Ağırakça – A. Özyayın, İstanbul, 1987, s. 201.

Avrupa'dan gelen tüccarlar soyulmuştu. ⁶⁵ Nitekim bir gün Sultan, Konya'da gündelik işleriyle meşgul olduğu bir sırada bir tüccar kafilesi, Sultan'ın huzuruna gelip, yakalarını yırtıp, yerlere kapanarak: *“Ey Sultan, bizler Horasan'dan, Irak'tan öteki ülkelerden gelip giden, mal alıp satan, böylece çoluk çocuğumuzun rızkını çıkararak kimseleriz. Bir ara Mısır'a gitmiştik. Bir çok eşya alıp İskenderiye'ye ulaştık, orada da bir süre kaldıktan sonra Frank ve Mağrib eşyası ile Antalya'ya vardık. Ancak oradaki Frank Melikleri bize kötü davrandılar. Elimizde ne varsa aldılar. Bu arada duyduk ki Konya'da adil bir sultan vardır. O gerekirse asker çekip hakkımızı alabilirmiş. İşte biz de kapına geldik”* diyerek şikayetlerini belirtmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Sultan Antalya'ya sefere çıktı. Kıbrıs, Haçlılardan yardım almasına rağmen Aldo Brandini yenilmiş ve Antalya 5 Mart 1207'de Selçukluların eline geçmiştir. ⁶⁶ Sefer dönüşünde Sultan, Düden menziline gelince bu tüccarların zararlarının derhal ödenmesini istedi. Hatta Sultan bundan sonra bütün tüccarların, ödedikleri “baç” vergisinden ve “avarızdan” muaf olduklarını belirtti. ⁶⁷

Antalya'nın fethi Türkiye'nin iktisadi ve ticari hayatında büyük rol oynamıştır. Çünkü burası, o devrin bir başka güçlü devleti olan Mısır'a açılan bir kapı durumunda idi. ⁶⁸ Selçuklular yeni dış ticaret kapılarını korumak için burada gemi yapımına başlamışlar ve böylece de deniz gücü ilk olarak Antalya'da oluşmuştur. ⁶⁹

Bundan sonra Selçuklular ilk defa Haçlılar ile ticari antlaşmalara girmişlerdir. Selçuklu Devleti; Antalya ile Akdeniz'de bir ithalat ve ihracat limanına kavuşmuş burayı deniz kuvvetleri içinde bir üs haline getirmiştir. ⁷⁰ Ancak, bu durum kısa sürmüş, Sultan I. İzzeddin Keykavüs'ün saltanatının ilk yıllarındaki otorite boşluğundan yararlanan Antalya Rumları, Kıbrıs Frankleri ile birleşip buradaki Türk hakimiyetine son vermişlerdir. ⁷¹

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ticarete büyük önem vermekteydi; çünkü Selçuklu ülkesine zenginlik, bolluk ancak bu sayede gelebilirdi. Ticaretin huzurlu ve güvenli olabilmesi için de ticaret yollarının rahat bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Fakat Selçuklu Devleti'ni Kuzey Suriye'ye bağlayan ve önemli bir ticaret kenti olan Halep'le

⁶⁵ Turan, *Selçuklular*, s. 282.

⁶⁶ Turan, *Selçuklular*, s. 284. ; Aksarayı, *a.g.e.*, s. 32, Ter. : s. 129.

⁶⁷ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 119-120.

⁶⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 116; Cahen, *a.g.e.*, s. 121.

⁶⁹ Baykara, *I. Gıyaseddin*, s. 53.

⁷⁰ Turan, *Selçuklular*, s. 285.

⁷¹ Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavüs*, Ankara, 1997, s. 9.

irtibatını sağlayan yol zaman zaman Kilikya Ermeni baronluğu tarafından tehdit ediliyordu. Ermeniler Halep'e giden bir ticaret kervanına saldırıp, mal ve hayvanlarını yağma edip, bir çok esirde almışlardı.⁷² Böylece Sultan, ikinci önemli seferini de Kilikya Ermenileri üzerine yaptı. Önce Maraş'ı alan Sultan, daha sonra Ermeni ülkesindeki önemli kaleleri aldı. Bu zafer İslam dünyasında büyük bir memnuniyet yarattı.⁷³

1211 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit olması üzerine tahta I. İzzeddin Keykavüs geçti. O'nun politikasında da ekonomik ve ticari hedefler önde idi. Genç Sultan Türkiye üzerinde toplanan milletlerarası yollara ve babasının siyasetine uygun olarak, seferlerine ticari amaçlarına göre yön verdi.

Karadeniz sahil bölgesindeki istikrar İznik ve Trabzon Kralları arasındaki mücadeleden dolayı sürekli bozulmaktaydı. Yalnız Türkiye'nin ithalat ve ihracatı için değil milletlerarası kervan yolları ve ticaretin gelişmesi için de Samsun ve Sinop limanlarının Türk hakimiyetinde bulunması gerekiyordu. İznik ve Trabzon arasındaki bu amansız mücadele Türkiye'yi tehlikeye sokuyor, yollar sık sık kapanıyordu. Bu durumda ticaret sekteye uğruyordu. Sultan, İznik'in, İstanbul ve Trabzon'la mücadele halinde olmasından faydalanarak Sinop üzerine sefere çıktı. 1214 yılında şehir teslim alındı. Böylece Anadolu-Suriye arasında işleyen büyük kervan yolunun güvenliği yeniden sağlandı.⁷⁴ Sultan, şehrin ekonomik gelişmesini sağlayacak bazı tedbirler de aldı. Valilere gönderdiği birer fermanla memleketin her tarafından zengin kişilerin seçilip Sinop şehrine gönderilmesini istedi. Ayrıca Sinop'a gelmek isteyip de gayri menkullerini satmakta güçlük çekenlere de devlet desteği sağlandı. Böylece Sinop ve çevresinde, Türk iskanı kolaylaştırılarak burasının bir ticaret şehri olması sağlanmış oldu.⁷⁵ Bu zaferin hemen arkasından Akdeniz'e yönelip elden çıkan Antalya'yı geri aldı(1216). Bu olaydan hemen sonra "İki Denizin Sultanı" unvanı ile fetihnameler yazdırıp komşu hükümdarlara gönderdi.⁷⁶

Güney yolunda Ermeniler kervanları soyuyor, bölgede yine karışıklıklar çıkarıyorlardı. Bunun üzerine Sultan, bölgeye bir sefer düzenleyip Ermenileri yeniden itaat altına aldı. Yollar güvenli duruma getirildi.⁷⁷ Ancak Sultan'ın esas hedefi Halep idi. Çünkü, Orta-

⁷² Koca, a.g.e., s. 82. ; Turan, Selçuklular, s. 286.

⁷³ Koca, a.g.e., s. 48.

⁷⁴ Turan, Selçuklular, s. 303.

⁷⁵ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 174; Münecimbaşı, a.g.e., s. 81 ; Koca, a.g.e., s. 35.

⁷⁶ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 162 vd; Münecimbaşı, a.g.e., s. 78. ; Koca, a.g.e., s. 38.

⁷⁷ Koca, a.g.e., s. 40 vd.

Doğu ticaretinin adeta Pazar yeri olan Kuzey Suriye'deki Halep ve Şam şehirleri Anadolu'dan geçen doğu–batı ve kuzey–güney transit ticaretine aracılık yapıyordu. Buraların medeni üstünlüğü ve ticari cazibesi, Türkiye Selçuklu Sultanlarının daima ilgisini çekiyordu. Her iki şehrin de Uzak–Doğu'dan gelen ticaret mallarının antrepoşu durumunda olması bu ilgiyi bir kat daha artırıyordu.⁷⁸ Fakat Sultan bu seferinde başarılı olamadı.

Sultan I. İzzeddin Keykavüs Anadolu'da siyasi bütünlüğü sağlamış, kültürel ve ekonomik gelişmeler yolunda önemli adımlar atmıştır. kuzey–güney, doğu–batı ticaret yollarının emniyeti sağlanmış, İznik Rumları ile barış yapmıştır. Önce kuzey–güney ticaret yollarına Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında birer kapı aramış, düzenlediği iki seferle de bu amacına ulaşmıştır. Ancak o bunlarla da yetinmeyip, Kıbrıs Frank Krallığı ve Venediklilerle ayrı ayrı ticari anlaşmalarla, Anadolu'ya akan ticareti de teşvik etmiş, bu ticaretin sınırlar ötesine de devamını sağlamıştır.⁷⁹

Sultan'ın bir elçi göndererek Halife'den fütüvvet şalvarı istemesi ve bu sayede ülkede bu teşkilatın gelişmesine meşruiyet kazandırılmış olması da siyasi ve içtimai neticelerin yanı sıra ekonomik neticeler de sağlamıştır. Anadolu'da “Ahilik” adı altında gelişecek olan bu teşkilat, XIII. yüzyıl Türkiye'sinin şehir ekonomisine damgasını vurmuş, bu ülkenin refah ve şefkat diyarı olmasında en büyük rolü oynamıştır.⁸⁰ Kısa süren saltanat dönemine çok büyük icraatlar sığdıran Sultan I. İzzeddin Keykavüs, Anadolu'nun ekonomik bütünlüğünü sağlamış ve Selçuklu ekonomisini dünya ticareti ile bütünleştirmiştir.⁸¹

1220 yılında Selçuklu tahtını I. Alaaddin Keykubad devralmıştır. O da babasının ve ağabeyisinin politikalarını benimsemiş ve sürdürmüştür. Bu sayede de ülkedeki refah seviyesi zirveye yükselmiştir. Onun döneminde Moğol istilası Asya'da büyük bir tehlikeydi, Anadolu'yu da tehdit ediyordu. Bu durum Sultan'ın ekonomik hedefler kadar askeri ve siyasi tedbirler almasını da gerekli kılmıştı. Bu yıllarda Horasan, İran, Azerbaycan, Kafkasya ve Kıpçak ilinden akın akın gelen Oğuz kütelleri Türkiye'ye sığınıyordu. Devlet Moğol zulmünden kaçan bu topluluklara yer ve yurt temin ediyordu. Aynı zamanda Moğol tehlikesine karşı, sınır kalelerini tahkim ediyor, Konya, Sivas,

⁷⁸ Koca, a.g.e., s. 47.

⁷⁹ Koca, a.g.e., s. 60.

⁸⁰ Koca, a.g.e., s. 61, 64, 65, 98, 104.

⁸¹ Koca, a.g.e., s. 102, 105.

Kayseri gibi şehirlerin de surlarını ve kalelerini yeniden inşa ediyordu. 1221 yılında Sultan'ın Alanya'yı ülke sınırlarına katmasında şehrin ticari bakımdan öneminin çok iyi kavranıldığını göstermektedir. Burada 1228 yılında tersane kurulmuş, böylece Selçuklular denizlere açılma imkanına sahip olmuşlardır. Bu sayede oluşturulan donanma sayesinde ülke kıyılarında deniz yoluyla yapılan ticaret faaliyetleri de güvence altına alınmıştır. Artık Akdeniz ve Karadeniz'de askeri seferlerin yanı sıra ticari seferlerin yapılması imkanı elde edilmiştir.⁸²

Sultan'ın yine ticari amaçla yaptığı bir sefer de Ermeniler üzerine olmuştur, buradaki amaç; Türkiye-Suriye arasında gelişen büyük kervan yolunun emniyetini korumaktır. İbn Bibi'ye göre; tüccarlar Sultan'a gelerek şikayette bulunmuşlardır. Sultan'ı Ermeni hükümdarı Leon'a karşı sefere teşvik etmişlerdir. Tüccarlar Leon'un ülkesinden geçerken bütün mallarının soyulduğunu, kendilerinin canlarını zor kurtardıklarını ifade etmişlerdir.⁸³

Türkiye Selçuklu devletinde, milletler arası ticareti teşvik ve kervan yollarının emniyetini koruma siyasetine bağlı olan Sultan, derhal zarara uğrayan tüccarların mallarının hazineye ödenmesi emrini vermiştir. Bu olaydan hemen sonra Ermeniler üzerine yapmış olduğu seferle Türkler lehinde bir antlaşma imzalamıştır.

Sultan'ın ekonomik amaçlı bir diğer seferi de 1227 yılındaki Kırım seferidir. Moğollar büyük bir ticaret şehri olan Sudak'ı işgal etmişler, Karadeniz'deki ticaret de sekteye uğramıştır. Zira, işgale uğrayan şehir halkı dağılmış, birçok tüccar ve zenginler mallarını ve servetlerini yanlarına alarak gemilerle Anadolu sahillerine çıkıp Selçuklular'a sığınmışlardır. Bu olaylara Karadeniz'in kuzey sahillerine giden tüccarların denizde mallarının soyulması da tesadüf etmiş, soyguna uğrayan tüccarlar Sultan'ın huzuruna çıkarak şikayetlerini belirtmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Sultan, Karadeniz ticaretinin huzur ve sükun içinde devam edebilmesi için Sudak seferine karar vermiştir. Sefer için ordu komutanlığına, devlet hizmetinde yüksek bir mevki kazanmış, zekası ve kahramanlığı ile meşhur olan Kastamonu Uç beyi Hüsameddin Çoban'ı sevk etmiştir. Yapılan seferde

⁸² Turan, *Selçuklular*, s. 337 vd.

⁸³ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 317. ; Turan, *Selçuklular*, s. 342.

büyük bir başarı kazanılmış Sudak'ta bir cami inşa edilip, buraya kadı, imam ve müezzinler tayin edilmiştir.⁸⁴

Sultan I. Alaaddin Keykubad zamanında Asya–Avrupa, Kuzey–Güney ülkeleri ve kavimleri arasında gelişen milletlerarası ticari faaliyetler en yüksek seviyeye ulaşmış, böylece Anadolu kervan ve transit yollarının yoğunlaştığı, birbirleriyle kesiştiği ve kaynaştığı bir ülke olmuştur. Sultan, babasının ve ağabeyisinin Venediklilerle yaptığı antlaşmaları tekrarlamış, bu fermanla iktisadi ve ticari politikalarındaki ileri görüşlülüğünü de ortaya koymuştur.⁸⁵

İsabetli politikalar sonucunda, Anadolu'da siyasi birlik sağlanarak, İran, Irak, Suriye'den gelen Erzurum, Malatya ve Maraş üzerinden Trabzon, Samsun, Kayseri, Sinop ve Konya şehirlerine ulaşan ticaret yolları Selçuklu Devleti'nin eline geçerek, Anadolu'nun ekonomik bütünlüğü büyük ölçüde sağlanmıştır.⁸⁶

102. Ticari Antlaşmalar

Selçuklular Anadolu'yu fethetmeden önce Anadolu dünya ticaretinin içinde bulunduğu şartlardan dolayı, milletlerarası ticaretin dışında kalıyordu. Selçukluların Anadolu'ya gelişiyle birlikte Akdeniz ticaretinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Müslüman ve Hristiyan toplulukların arasındaki doğu–batı yönündeki büyük mübadele faaliyetlerinin başlaması, Türkiye Selçuklu Devleti'nin de bu milletler arası ticaret içerisinde yer almasını zorunlu kılmıştır. Ancak fetih dönemindeki mücadelelerde ve Haçlı seferlerinin yaratmış olduğu kargaşa ortamından dolayı ilk bir asırlık dönem ticari faaliyetler için müsait olmamıştır. Türkiye'deki dış ticaret, II. Kılıçarslan zamanında başlamıştır. Zira, bu dönemde Bizans'a karşı zafer kazanılması, ülkenin siyasi bütünlüğünün sağlanmaya çalışılması, ticari faaliyetler içinde uygun bir zeminin oluşmasını sağlamıştır.⁸⁷ Bu dönemde Antalya, Konya, Kayseri, Aksaray arasındaki kervan yolu işlemeye başlamış, yabancı tüccarlar ülkeye davet edilerek, bazı şehirlere yerleştirilmişlerdir.⁸⁸

⁸⁴ Turan, *Selçuklular*, s. 358. ; Koca, *a.g.e.*, s. 65.

⁸⁵ Turan, *Selçuklular*, s. 395.

⁸⁶ Koca, *a.g.m.*, s. 467.

⁸⁷ Turan, *Vesikalar*, s. 121.

⁸⁸ Anonim, s. 25 ; Turan, *Kervansaray*, s. 476. ; Baykara, *Konya*, s. 27.

1020. Selçuklu Devleti ile Kıbrıs Krallığı ilişkileri:

Kıbrıs ilk çağlardan beri Doğu Akdeniz egemenliği için mücadele veren kavimler arasında daima savaş konusu olmuş ve bu yüzden sık sık fatih kavimler arasında el değiştirmiştir. Fatih kavimler adadan genellikle ileri hareketleri için bir üs olarak faydalanırken, bunların egemenliği altındaki tüccar kavimler de aynı adayı Akdeniz ve Karadeniz limanlarından Orta Doğu ülkelerine, Orta Doğu ülkelerinden de Akdeniz, Karadeniz limanlarına gönderdikleri ticari mallar için bir dağıtım merkezi olarak kullanmışlardır. Selçukluların Anadolu'yu fethedip burada bir devlet kurdukları sırada, ada Bizans imparatorluğunun elinde bulunuyordu. Kudüs'e giden Haçlı orduları için Selçuklu topraklarından geçmek tehlikeli hale gelince bu defa aynı Haçlılar, deniz yolunu kullanmaya başlamışlar, Suriye ve Filistin topraklarına yakınlığı dolayısıyla da adayı kendilerine üs yapmışlardır. III. Haçlı seferinde İngiliz ordularının başında bulunan Arslan Yürekli Richard gemileriyle Limasol limanına çıkmış ve adayı kolayca ele geçirerek (1191) burada müstakil olarak hüküm süren Isaac Komnenos'un hakimiyetine son vermiştir. Ertesi yıl Mısır Eyyubi hükümdarı Selahaddin Eyyubi tarafından Kudüs'ten atılarak taşsız kalan Guy de Lusignan buraya yerleşmek istemiş ve İngiliz kralı da bu adayı belli bir para karşılığında ona satmıştı. Bu şekilde adada 1192 yılının başında Guy de Lusignan'ın bulunduğu Franklar'dan oluşan bir Haçlı devleti kurulmuş oldu.

Kıbrıs Frank kralları aldıkları ekonomik tedbirlerle adayı, Batı ülkeleri ile Suriye, Anadolu ve Mısır arasında işleyen deniz ticaretinin en büyük antreposu haline getirmişlerdir. Adada başta İtalyan ve Fransız olmak üzere Türk, Arap, Ermeni, Süryani ve Yahudi kolonileri teşekkül etmiş, bu sayede ticaret son derece hızlanmıştır.⁸⁹ Kıbrıs'a yerleşmiş bulunan haçlılar genellikle gıda maddelerini Anadolu'dan temin ettiklerinden bu sahillere yerleşme fırsatını da arıyorlardı. VI. Haçlı seferi sırasında (1204) Bizans parçalanmış, İstanbul'da bir Latin imparatorluğu kurulmuştur. Bu sırada Latin kökenli Aldobrandini de Antalya ve yöresine sahip olmuştur. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1207'de Antalya kuşatması sırasında Kıbrıs'tan Aldo Brandini'ye yardım gelmiştir. Ancak bu yardım şehrin Türklerin eline geçmesine engel olamamıştır. Antalya fethinin hemen sonrasında (1208) Kıbrıs kralı ile Selçuklu Sultanı arasında muhtevasını bilmediğimiz bir antlaşma yapılmıştır. Kıbrıs kralı, kuzeyden ve güneyden dünya ticaretine açılan kapıları

⁸⁹ Turan, *İslamiyet*, s. 132 vd. ; Koca, *a.g.e.*, s. 65.

bulunan ve doğu–batı ticaretinin arasında bir köprü vazifesi gören, Selçuklu Devleti ile yakınlaşıp ticari münasebetlerde bulunmayı menfaatleri için uygun görmüştür.⁹⁰

Kıbrıs kralının Antalya’yı işgali ve Sultan I. İzzeddin Keykavüs’ün burayı ikinci defa fethetmesi gibi bazı olumsuzlukları olmasına rağmen Kıbrıslıların Türkiye ile ticaret yapmak ve gıda maddelerini buradan sağlamak gibi mecburiyetleri dolayısıyla, Selçukluların da Avrupa ile yapılan ticari mübadelelerinde Kıbrıs’ın önemini kavramalarından dolayı her iki taraf da ticari münasebetlerini sürdürmeye ve mektuplaşmaya devam etmişlerdir.⁹¹

I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından başlatılmış olan Selçuk–Frank ilişkileri oğlu ve halefi I. İzzeddin Keykavüs’ün saltanatı zamanında gelişerek devam etmiştir. Sultan I. İzzeddin Keykavüs ile Frank Kralı Hugues (1205-1218) arasında, 1214 ve 1216 yılları teati olunmuş beş adet resmi mektup vasıtasıyla bugün Selçuklu–Frank ilişkileri hakkında tam bir fikir edinmek mümkün olabilmektedir. Burada önemli olan anlaşmanın karşılıklı özel elçilerle gönderilen mektuplara dayandırılmış olmasıdır. Yani taraflarca kabul edilen ve imzalanan tek bir metin yada ferman değil karşılıklı alınıp verilen mektupların olmasıdır.⁹² Bu mektuplardan üçü Kral Hugues tarafından Keykavüs’e, dördüncü mektup Keykavüs’ün Konya’daki baş danışmanına gönderilmiştir. Beşinci mektup ise Sultan I. İzzeddin Keykavüs’ün krala cevabıdır.⁹³

Bu mektuplardan birincisi, Kıbrıs kralının Sultan’ın mektubuna vermiş olduğu cevapla ilgilidir. Kral Sultan’ın emir ve arzularının kabul ettiğini belirterek, ”Sultanlık devletinin müsaadesi gereğince” iki tarafın tüccar ve gemicilerinin birbirlerinin memleketlerine serbestçe girip çıkacaklarını karşılıklı olarak taahhüt eylediğini, Sultan’ın herhangi bir emir ve arzusunun elçi veya mektupla bildirilmesini ifade etmektedir. Buradan da ilk mektubun Selçuklu Sultanı tarafından gönderildiğini anlamaktayız. Ancak Sultan’ın mektubu günümüze kadar ulaşamamıştır.⁹⁴

⁹⁰ Turan, *İslamiyet*, s. 134.

⁹¹ Turan, *İslamiyet*, s. 135. ; Koca, *a.g.e.*, s. 66.

⁹² Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 167vd.

⁹³ Turan, *İslamiyet*, s. 135. ; Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 167.

⁹⁴ Turan, *Vesikalar*, s. 111. ; Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 166.

İkinci mektup da yine Kıbrıs kralından Sultan'a yazılmıştır. Burada kral Sultan'a dostluğunu bildirdikten sonra erzak istemiş, Türk tüccarlarının korkmadan krallık dahiline girebileceklerini belirtmiştir.

Üçüncü mektupta da kral dostluk ve antlaşmalarının devamını istemiş, iki taraf arasındaki kara ve deniz ticaretinin serbestçe yapılmasını, ortaçağdan beri deniz hukukunda kullanılan bazı maddelerin karşılıklı olarak kabul edilmesini arz etmiştir. Ahidname ile tarafa mensup kimselerin ticaret maksadıyla giriş ve çıkışlarına dair tam bir serbestinin bahsedileceğini söylerken mutat olan gümrük vergilerinin tediyesini de kaydetmektedir. Bu yıllarda diğer muahedelerde görüldüğü üzere "mutat" vergilerinin %2 veya %3'den ibaret olduğu bilinmektedir.

Dördüncü mektupta yine Kraldan Sultan'ın baş danışmanına gönderilmiş olup, esas muhteva kısmı eksiktir. Mektupların sonuncusu Sultan'a aittir. 1216 Eylülünde Kral Hugues'e Sultan tarafından gönderilmiştir. Bu mektupta Sultan, kendisine daha önce gönderilmiş olan mektuptaki taahhütleri kabul ederek, karşılıklı olarak Kıbrıslı tüccarların, mutat gümrük vergilerini ödemek şartıyla Selçuklu Devleti'ne serbestçe girip çıkmalarını ve ticaret mallarının korunacağını taahhüt etmektedir.⁹⁵

Selçuklu tarihçisi Salim Koca, "Sultan I. İzzeddin Keykavüs" adlı eserinde bu mektupların sayılarının beş ile sınırlı olmadığını bu sayının daha fazla olduğunu işaret etmiştir. Yine mektuplardan ilk mektubu yazan tarafın Sultan I. İzzeddin Keykavüs olduğunu, ticaret yollarının emniyet altına alınmasını istediğini Sultan'ın bu teklifini Kral Hugues'in de memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir.⁹⁶

Selçuklu Türkiyesi ile Kıbrıs krallığı arasında yapılan bu antlaşmalar, yalnızca iki memleketin siyasi ve ticari münasebetleri bakımından değil, umumiyetle Ortaçağ Akdeniz ticaret tarihi dolayısıyla da önemlidir.⁹⁷

Yapılan antlaşmalarda karşılıklı olarak taahhüt edilen hükümler şöyle sıralanabilir:

⁹⁵ Turan, *İslamiyet*, s. 135vd. ; Koca, *a.g.e.*, s. 66 vd.

⁹⁶ Turan, *Vesikalar*, s. 114–116. ; Koca, *a.g.e.*, s. 70 vd.

⁹⁷ Turan, *İslamiyet*, s. 135.

1. Her iki tarafın tüccarları da iki devletin hakimiyeti altındaki ülkelerde ve denizlerde serbest ce ticari faaliyetlerde bulunabilecekler ve sadece belirlenen gümrük vergisini ödeyecekler.

2. Her iki devletin sahillerinde fırtınaya tutularak kazaya uğramış gemilerden kurtarılan tüccarlar ve malları mensup oldukları devlete geri verilecek.

3. Deniz korsanları tarafından ele geçirilen tüccar gemileri, hangi devletin sahillerine çıkarılmışsa o devlet tarafından içinde bulunan insanlarla birlikte malları mensup oldukları tarafa iade edilecek.

4. Her iki devlet de sınırları içinde ölen tüccarların mallarını ait oldukları devlete teslim edecekler.

5. Her iki taraf da antlaşmaya üç yıl süreyle riayet edecektir.⁹⁸

Arada antlaşmanın bulunmadığı durumlarda da bu kurallar genellikle uygulanmaktaydı. Yine, bu antlaşmalar Antalya halkının Bizanslılar döneminde sahip oldukları ticaret filusunun artık bir Selçuklu filosu durumuna geldiğini göstermektedir.⁹⁹

1021. Selçuklu Venedik ilişkileri

XI. yy'ın başlarında Dalmaçya'da birçok Şehir ve kıyı Őeridini idaresine alan Venedikliler, XI. yy'ın son çeyreğinde de boğazlara ulaşmışlar bu sayede de dünyanın bir numaralı deniz gücü haline gelmişlerdir. 1080 yılında Bizans'a bağlı bulunan bu devlete, Normanlara karşı yürütmüş oldukları başarılı mücadelenin neticesinde, bütün ülkede serbest ticaret yapma hakkı tanınmıştır. Böylece Venedikli tüccarlar, kısa süre içinde Rum rakiplerini geride bırakarak bütün ticarete hakim oldular.¹⁰⁰

IV. Haçlı seferinde Latinler Venedik kadırgaları ile İstanbul'a ulaşmışlar ve daha ileri gitmeyip, İstanbul'u kendi aralarında paylaşmışlardır. Bu paylaşımdan Venedik de nasibini

⁹⁸ Koca, a.g.e., s. 71.

⁹⁹ Cahen, a.g.e., s. 121.

¹⁰⁰ Gül, a.g.e., s. 90.

almıştır. Venedik Batı Ege'deki birçok adayı ve Yunan yarımadasının birkaç şehrini kıyı şeridi ile limanları da elde etmiştir. ¹⁰¹

Venedikliler, Eğriboz adasında, Çanakkale'de, Edirne'de, Gelibolu'da, Alaşehir'de, Abidoz'da, Tekirdağ'da ve Lapseki'de bulunan kolonileri sayesinde Batı Anadolu kıyılarında ticari faaliyetlerde bulunuyorlardı. ¹⁰² Ara limanlar sayesinde Doğu Akdeniz sahillerine Boğazlar yolu ile de Trabzon ve Kırım'a kadar uzanıyorlardı. Batı Avrupa ile Doğu ve Güney Asya arasındaki ticarete oldukça aktif rolleri vardı. Balkanlar, Yunanistan ve Kafkasya'dan toplanarak Batı'ya getirilen esirlerden de bol kazanç elde ediyorlardı. ¹⁰³ Venediklilerin denizlerdeki rakibi Cenevizlilerdi. İstanbul'da kolonileri bulunan Cenevizliler, Bizans ile dostane ilişkiler kurmuşlardı. Cenevizliler Venediklilerle mücadele etmiş, Batı Anadolu ve Karadeniz kıyılarında deniz aşırı bir devlet kurmuşlardı. 1261'de İstanbul'un Latin hakimiyetinden kurtulmasına yardım ettikleri için mükafat olarak Galata'yı elde ettiler. ¹⁰⁴ Bunlardan başka, Ege'de, Sakız, Midilli, İmroz, Semadirek, Taşoz gibi adaları İzmir ve Foça gibi limanları elde etmişlerdir. Trabzon Rum İmparatorluğunu kontrolleri altına alıp Karadeniz'in Kuzey kıyısında Kefe, Sudak, Balaklava, Akkerman ve Tana gibi kıyı şehirlerde limanlar ve koloniler elde etmişlerdir. Ceneviz donanması Karadeniz'in Doğu kıyılarında Amasra ve Sinop'ta üstlenmekteydi. ¹⁰⁵

XIII. yy'ın başlarında, Türkiye coğrafyasını çevreleyen bütün limanlarda, Venedik ve Ceneviz'den başka Bardili, Pizzalı, Amalfili ve Provanslı gibi birçok İtalyan şehir devletlerine ait koloniler mevcuttu. Türkiye Selçuklu Devleti için etrafında bu denizci kavimlerle antlaşmalar yapmak yararlı olacaktı. Zira, Selçuklu Devleti'nin en büyük ideali iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek, uluslararası ticarete katılabilmektir.

Selçuklu Devleti Sultanları ticaretin gelişebilmesi için devletin Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına açılan kapılarının bulanması gerektiğini kısa sürede anlamışlar ve ilk teşebbüsleri de buralarda liman elde etmek olmuştur. Selçuklu Sultanları aynı zamanda deniz aşırı devletlerle ticari antlaşmalar yapmanın önemini kavramışlar, nitekim Hristiyan

¹⁰¹ Heyd, a.g.e., s. 275-326.; Ş. Turan, a.g.e., s. 168vd.

¹⁰² Heyd, a.g.e., s. 332.

¹⁰³ Ş. Turan, a.g.e., s. 168vd.

¹⁰⁴ Heyd, a.g.e., s. 322,382.

¹⁰⁵ Gül, a.g.e., s. 96.

devletlerle ilk ticaret antlaşmasını Antalya'nın fethinden (1207) sonra gerçekleştirmişlerdir.¹⁰⁶

I. Gıyaseddin Keyhüsrev Kıbrıslılarla bir ticaret antlaşması yaparken, aynı amaçla Venediklilere de Selçuklu Devleti'nde ticaret yapmaları için, ferman göndermiştir. 1211'de tahta geçen oğlu I. İzzeddin Keykavüs de Venediklilere Selçuklu Devleti'nde ticaret yapmaları için ferman göndermiştir. Bu fermanlarda; Venediklilere Selçuklu Devleti'nde ticaret yaparken himaye edilecekleri ve ticaret mallarından %2'den fazla gümrük vergisi alınmayacağı garantisi verilmiştir.¹⁰⁷ I. Alaaddin Keykubad döneminde de Venedikliler ile antlaşmalar yapılmıştır. Ancak bu antlaşmalardan bize yalnızca sonuncusu gelmiştir.¹⁰⁸ Sultan'ın bu antlaşmaların benzerlerini de diğer Latinlerle yapmış olması mümkündür. Nitekim, bu fermanla Venediklilerden başka, Pizalıların ve diğer Latinlerinde hukuki durumlarına dair atıflar bulunmaktadır. Ayrıca Kıbrıs kralı I. Henri'nin 1236 tarihli bir fermanında Konya sultanının memleketinden Kıbrıs'a ticari eşya getiren Marsilya ve Provence tüccarlarına da ülkesinde serbest ticaret yapma hakkı tanındığına dair bazı kayıtlar mevcuttur. Bu daha önce olmasa bile Sultan I. Alaaddin Keykubad zamanında, Türkiye'de Marsilya, Montpellier ve diğer Provence halklarının ticaret yaptıklarını meydana koymaktadır.¹⁰⁹

I. Alaaddin Keykubad'ın Venediklilerle yaptığı antlaşma ticari ve hukuki bir takım ayrıntıları içermektedir. 8 Mart 1220 tarihli metin iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Selçuklu Devleti'nin Venediklilere tanıyacağı serbestlikler ve haklar, ikinci bölümde ise Venediklilerin Selçuklu tebaasına uygulayacağı hükümler yer almaktaydı. Antlaşmanın günümüze ulaşan metni Latince'dir.¹¹⁰ Bu antlaşma gereğince I. Alaaddin Keykubad, Venediklilerin Selçuklu Devleti'ne serbestçe girip çıkmalarını ticaret yapmalarını veya mal nakletmelerini temin ettiğini bildirmektedir. Ayrıca babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve ağabeyisi I. İzzeddin Keykavüs'ün fermanlarına göre getirecekleri veya transit olarak geçirecekleri mallardan %2'den fazla gümrük vergisi alınmayacağını kendi memurlarına emretmektedir. Hatta tahıldan, işlenmiş de olsa değerli madenlerden, değerli taşlardan ve incilerden hiç gümrük vergisi alınmadığını görüyoruz.

¹⁰⁶ Cahen, a.g.e., s. 122.

¹⁰⁷ Turan, *Vesikalar*, s. 124. ; Gül, a.g.e., s. 125.

¹⁰⁸ Turan, *Vesikalar*, s. 124. ; Cahen, a.g.e., s. 122.

¹⁰⁹ Turan, *Vesikalar*, s. 118. ; Ş. Turan, a.g.e., s. 168.

¹¹⁰ Ş. Turan, a.g.e., s. 168-169.

Mütekabiliyet ve eşitlik esasına göre tanzim edilen antlaşmada Venedik dukasının da kendi memleketlerine gelen Türk tüccarlarına aynı hakları tanıdığı kaydedilmektedir. Selçuklu ve Venedikli tüccarların mallarına ve gemilerine gösterilecek kolaylık, yardım, himaye ve iltica hususlarını karşılıklı olarak iki tarafın taahhüt eylediği belirtilmektedir. İki tarafa mensup tüccarların kaybolan eşyaları, ölümlerin terekesi, karşılıklı olarak iade edilirken bu prensip batan gemileri de kapsayacak şekilde genişletilmekteydi. O dönemde başka Müslüman ülkelerinde olduğu gibi, Venediklilere kendi aralarındaki işlerde yasal özerklik tanınmakta idi. Böylece, başka Latinlere oranla Venediklilere bir ayrıcalık tanınmış oluyordu. Söz konusu antlaşma yalnız iki yıl için yapılmıştır. Ancak bu tür antlaşmaların zaman zaman yenilenecek devam ettiklerini düşünmemek için hiçbir neden yoktur. 1225’de Venedikliler özellikle İskenderiye ve Antalya arasında kurdukları bağlardan söz etmektedirler.¹¹¹

103. Zararların Tazmini veya “Devlet Sigortası”

Türkiye Selçuklu Sultanları ticaretin gelişmesi ve kervan ticaretini Selçuklu Devleti topraklarına çekebilmek için, Selçuklu Devleti’nin uluslararası ticari faaliyetlerde yer edinmesi için ileriye yönelik çeşitli politikalar izlemişlerdir. Bu politikalardan biri de bugünkü modern anlamıyla “Devlet Sigortası” dediğimiz sistemdir. Selçuklu Devleti’ne mal getiren tüccarlar ülke içerisinde eşkıya veya hırsızlık olaylarına maruz kaldıkları durumlarda, hatta çevre ülkelerinden herhangi birinde bir yağma veya tecavüze maruz kalmaları durumunda, bunların zararları devlet hazinesinden ödenmekte idi.

Selçuklu Sultanları, devletin takip ettiği iktisadi politikası gereği zarara uğrayan tüccarların zararlarını tazmin ettirmişlerdir. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya’yı fethedip Konya Düden mevkiine geldiğinde malları soyulan ve sefere katılan tüccarların zararlarını tazmin için divan memurlarına bunların yazılmasını, kıymetlerine göre devlet hazinesinden tazmin olunmasını ve Sultan’a (Devlete) ait beşte bir (Humsi-has) ganimetin tahsilini emretmiş, ticarete ait bac ve geçiş vergilerini de kaldırmıştır. Sultan’ın ticari himaye ve teşvik amacıyla tüccarlara ödediği bu tazminat Selçuklu Devleti’nin ticari siyasetinin gereği ve bir nevi devlet sigortası idi.¹¹²

¹¹¹ Cahen, a.g.e., s. 122 ; Turan, *Vesikalar*, s. 122-126. ; Ş. Turan, a.g.e., s. 169.

¹¹² Cahen , a.g.e., s. 123. ; Turan, *Vesikalar*, s. 126-128.

I. Alaaddin Keykubad döneminde, bir tüccar: “*Halep’ten Şam ve Bağdat kumaşlarını denk bağlayıp bu memlekete geliyordum. Ermeni kralı Leon’un hükmettiği yerlerden geçerken bütün mallarımı soydular, hayatımı zorlukla kurtardım. Kafirin Sultan’dan korkacağını düşünerek dergahınıza geldim*” diyerek Keykubad’a şikayette bulunmuştur. Yine bu sıralarda Akdeniz’de soyulan bir tüccar da: “*Antalya sakinlerindenim, bütün hayatım boyunca ne kazandımsa gemiye koyup deniz seferine çıktım ve Mısır’a varıp kar etmek istedim. Fakat, sahilden hücum eden Franklar bizi tutup esir ettiler, bütün mallarımızı aldı ve bizi zindana attılar*” diye şikayette bulunmuştur.

I. Alaaddin Keykubad, Selçuklu Devleti’nin, Türkiye’de bulunan milletlerarası ticareti teşvik ve kervan yollarının emniyetini muhafaza siyasetine bağlı bulunduğu için derhal soyguna uğrayan tüccarların mallarının hazineden ödenmesi emrini vermiştir.¹¹³

Sultan ticari maksatlarla açtığı seferler sonunda, mesela Sudak (Kırım), Küçük Ermenistan ve Akdeniz sahillerinde kazandığı zaferleri müteakip tecavüze ve yağmaya uğrayan kervanların sahiplerine aldığı ganimetlerden ve devlet hazinesinden bütün zararları tazmin etmişti.

Bu hadiseler Selçuklu Sultanları’nın ister yazılı taahhüt icabı olsun, ister teamül ve sadece devletin iktisadi siyaseti dolayısıyla olsun, eşkıya tecavüzleri ve yabancı bir devletin korsanlığı karşısında tüccarları himaye ve zararlarını da tazmin ettiklerini göstermektedir. Bu hukuki bir antlaşmaya ve metne tabii olmasa da ve bugünkü mana ve şartlarına tamamen uygun gelmese de, Selçuklular’ın iktisadi siyaset ve teamül neticesi olarak bir nevi “Devlet Sigortası”nı tatbik ettiklerini kanıtlamaktadır. Selçuklular’ın geliştirdikleri bu sistemi uygulamaları, ülkede ticaretin gelişmesinde etkili olmuştur. Dönemin şartlarına göre oldukça medeni olan bu uygulamayı dünya ticaretine Selçuklular tanıtmışlardır.¹¹⁴

104. Vergi Muafiyeti

Selçuklu Sultanları ülkede ticareti geliştirmek, milletlerarası ticarete yer edinmek için bir takım politikalar üretmişlerdir. Bu politikaların sonucunda da Anadolu’nun adeta kaderi değişmiş, milletlerarası ticarete bir köprü vazifesi görmüştür.

¹¹³ Turan, *Selçuklular*, s. 343.

¹¹⁴ Turan, *Vesikalar*, s. 127vd.

Selçuklu Devleti'nde vergiler:

1. Mükellefiyet
2. Ayni vergiler
3. Nakdi vergiler

Olarak üç kısma ayrılmakta idiler. Birinci kısımdaki vergiler; Hisar yapmak, toprak sürmek, ark açmak vb. hususlarda insanların belli yükümlülükleri vardı. İkinci kısımda ise; imal edilen ürünlerden alınan vergiler yer alır. Mesela; Hububat, hayvan üretimi gibi, üçüncü kısımda ise; para olarak alınan vergiler vardır. Haraç, Cizye, Baç gibi vergilerdir. Ülkede yeni koyulan veya kaldırılan vergiler herkesin görebileceği yerlerde taş yazıtlar üzerine yazılırdı. ¹¹⁵

Selçuklu Sultanları ticareti teşvik etmek amacıyla zaman zaman bu vergilerin bazılarını belli aralıklarla muaf tutmuşlardır. Bu konudaki hadiseler baktığımızda; Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Antalya sahillerinde saldırıya uğrayan tüccarların şikayetleri üzerine Antalya'yı fethetmiştir. Fethettikten sonra tüccarları çağırıp toplanan ganimetlerden kendi mallarını almalarını söylemiştir. Sultan, tüccarlar mallarını aldıktan sonra onların her birine durumuna ve rütbesine göre hil'at (teşrif) ve nafakalar vererek *“bundan sonra bütün Rum Ülkelerinde ne ticareti yapılırsa yapılsın ve oradan hangi tüccar geçerse geçsin vergiden (baç) geçiş ücretinden (ubur), ilave ve fazla rüsumdan muaf tutulmuştur”* diye ferman çıkarmıştır. ¹¹⁶

Yine Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Diyarbakır fethedilince şehir halkına, toprağı olan bütün eşrafın (ayan) nehir kıyısındaki bahçelerini ve oradaki Diyarbakırlıların tarlalarını divani vergilerden ve avarız vergisinden muaf tutacağını bildirmiştir. ¹¹⁷

Selçuklu Sultanları'nın, bu politikasında ticareti geliştirmek, üretimi artırmak, ülkeye bolluk ve canlılık getirmek gayesi vardır.

¹¹⁵ Baykara, “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi”, *Türkler*, C. VII. , Ankara, 2002, s. 251-252.

¹¹⁶ İbn Bîbi, a.g.e., I, s. 120.

¹¹⁷ İbn Bîbi, a.g.e., II, s. 47.

105. Ahilik Teşkilatının Selçuklu Ticaretine Etkisi

Bilindiği üzere Türkler'in Anadolu'ya göçleri 1071 Malazgirt savaşıyla başlamıştır. Anadolu içlerine hızla akın eden Türkmenler buralara yerleşip yurt edinmişlerdir. Esas işleri savaşçılık ve hayvan yetiştiriciliği olan bu Türkmenlerin amacı, daha iyi bir iklime kavuşup otlak ve yaylalar bulabilmektir. Bu akınlar 1225'lere dek devam etmiştir. Ancak 1225'lerden sonra yapılan Türk göçlerinin nedeni, Moğol saldırısından kurtulabilmektir. Bu göçlerle gelen Türkmenlerin büyük çoğunluğu tüccar ve sanatkar kimselerden oluşmaktaydı. Bunlar Anadolu'ya gelirken maddi ve manevi tüm varlıklarını da beraberlerinde getirmişlerdi.¹¹⁸

Asya'nın büyük ve medeni şehirlerinden gelen bu tüccar ve sanatkarlar burada sanat ve ticaretlerini sürdüreceklerdi. Ancak bunların yerli Bizans tüccarları ile rekabet edebilmeleri için aralarında birlik ve beraberliğin olması gerekiyordu. Bu dayanışma ilk olarak, Türklerin en çok ihtiyaç duydukları ve kullandıkları derinin işlenmesi (debbağlık) alanında oldu. Bu durum Ahilik dediğimiz kurumun doğmasına vesile olmuştur.¹¹⁹

Ahilik kaynağını Fütüvvet hareketinden almıştır. Arapça olan Fütüvvet kelimesinin anlamı; cömert, yiğit, delikanlı olup, ahlaki ve insani olan üstün meziyetleri, hak ve hukuka riayet ederek yerine getirmektir. Bu harekete katılacak olan kimse önce yemin eder, sonra az yemek ve içeceklerle nefisini disipline ederdi. Harekete katılan kimselerin kıyafetleri kendilerine özeldi ve bu kıyafetlerinden de tanınabiliyorlardı.¹²⁰ Fütüvvet her devirde ve toplumda maiyetini farklılaştırmış ancak esas ilkesi olan kahramanlığı ve üstün insan olma düşüncesini daima korumuştur. İslam dininin ortaya atmış olduğu bu ideal kahramanlık anlayışı, Müslümanlarda cihat ruhunu oluşturmuştur. İlk Müslümanlar bu ruh sayesinde 30-40 sene gibi kısa bir sürede İspanya ve Hindistan'a kadar ulaşıp İslamiyet'i yaymışlardır.

Anadolu'da Fütüvvet hareketi, ilk olarak I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı (1205-1211) döneminde, Abbasi halifesi en-Nasır li-Dinillah (575/1180-622/1225) ile siyasi ve kültürel temas geçilmesi ile başlamıştır. Daha sonra Sultan I. İzzeddin Keykavüs

¹¹⁸ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 79.

¹¹⁹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 80vd.

¹²⁰ A. S. K. Lambton, *The Internal Structure Of The Saljuq Empire, The Cambridge History Of Iran, Volume 5, The Saljuq And Mongol Periods*, edited by: J. A. Boyle, Cambridge At The University Press, 1968, s. 274.

ve I. Alaaddin Keykubad'ın tahta geçişlerinde halifeye çeşitli hediyeler ve elçiler gönderilmiş, bu durum halife tarafından da hoşnutluk ile karşılanıp, Fütüvvet üniforması olan şalvar ile ödüllendirilmiştir. Anadolu'daki Türkmen şeyhleri ve dervişleri Fütüvvet hareketine son derece bağlı idiler. Ahilik teşkilatı bu Fütüvvet hareketinin içinden ayrı bir örgüt olarak çıkmıştır. ¹²¹

Ahilik teşkilatında Fütüvvet'çiliğin özelliklerine sahip olmak bir zorunluluk idi. Fütüvvet ehli olan Ahilerden ilk olarak Cullabi Hucviri söz etmektedir. O, 460/1068-1069 yıllarında bir Ahi Farac Zencani'den bahsetmektedir. Bu kimsenin Türk olduğu ihtimali oldukça kuvvetli idi. ¹²²

Ahilik, asıl adı Nasirü'd-Din Mahmud olan Ahi Evren tarafından (1171-1261) kurulmuştur. İlk sanat kolu olarak da, kendisinin de tatbik ettiği deri işçiliğini (dabbağlık) oluşturmuştur. Ahiliğin ortaya çıkış sebeplerine baktığımızda; Anadolu'ya gelmiş göçebe ve köy hayatına alışmış, Türkmenleri yerleşik hayata alıştıırıp, onları birer meslek sahibi yapmak başlıca amaç idi. Böylece hem sanat topluma benimsetilmiş hem de toplum sanatın nimetlerinden istifade etmiştir. ¹²³

Bir başka amaç ise, yerli Bizans tüccarları ile rekabet edebilmek ve yapmış oldukları malların kalitesini korumaktır. Türk halkını ekonomik yönden bağımsız hale getirmek, muhtaç durumda olanlara yardım etmek de, Ahilerin amaçları arasındadır. Yine devletin zor durumda olduğu dönemlerde ülke için savaşmak, Türklük şuurunu sanatta, dilde, edebiyatta, müzikte, gelenek ve göreneklerde yaşatabilmek Ahilerin amaçları arasındadır. ¹²⁴

Ahi Evren, ahlak, sanat ve konukseverliğin bir sentezi olan, Ahiliği çok saygın bir duruma getirmiştir, yüzyıllarca bütün esnaf ve sanatkarlara yön verip, onların düzenli işleyişlerinde örnek olmuştur. ¹²⁵

¹²¹ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya, 1991, s. 10-30 ; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nameler*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 3-13; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev: Azer Yaran, Ankara, 1998, s. 196.

¹²² Torun, a.g.e., s. 13.

¹²³ Mikail Bayram, *Ahi Evren Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Ankara, 1995, s. 34vd.

¹²⁴ Çağatay, a.g.e., s. 85.

¹²⁵ Çağatay, a.g.e., s. 50.

Ahi Teşkilatı geniş halk kitlesinin ihtiyaçlarına bir çok meslek dalları ile cevap vermekteydi. Bu dönemdeki şehirlerin iş hayatı “lonca- kooperasyon”ları denilen Ahi birliklerine tabi bulunuyordu. Teşkilatlardaki kişilere sanat öğretilmekteydi. Her teşkilat adeta bir tarikat, mesleği öğrenen kimseler de, bu tarikata bağlı birer mürid idiler.¹²⁶

Ahilikde esas olan bir ustaya bağlı olarak o mesleği öğrenmektir. Bir ustadan meslek öğrenilmedikçe o meslek makbul sayılmamıştır.¹²⁷ Sanat öğrenmek isteyen kimselerin, çırak, yamak, kalfa, usta ve ustanın da bağlı olduğu bir şeyh düzenine uymaları gerekiyordu. Bu şeyhlerin şeyhi ise Ahi Evren idi. Bu hiyerarşik düzene titizlikle uyulmaktaydı. Malın üretilip, topluma sunulmasının usul ve erkamı bu idi.¹²⁸

Ahi Teşkilatındaki esnaflar belli bir yerde toplanıp, sanatlarını orada icra ediyorlardı. Bu amaçla Kayseri’de bir sanayi sitesi kurulmuştu. Bu sitede çeşitli sanat dallarına ait çarşı ve mahalleler bulunmaktaydı. Bunların içerisinde de bir cami ve bir de zaviye yer alıyordu.¹²⁹

Ünlü seyyah İbn Battûta bu Ahi çarşılarından bahsederek, Anadolu’nun hemen hemen her Türk kasabasında bunlara rastladığını söylemektedir. Antalya, Burdur, Gölhisar, Ladik, Milas, Barçın, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüş, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Gerede, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop olarak belli başlılarını saymıştır.¹³⁰ İbn Battûta Ahilerin kılıklarına da detaylarıyla değinerek, onların şalvar giyip, başlarında ise beyaz kalpak taşıdıklarını belirtmiştir. Beyaz rengin Ahiler için bir tür simge olduğunu söylemiştir.¹³¹

Tarihçi Fuad Köprülü ise, Ahilerin çarşıları konusunda, gerek toponomi, gerekse kitabeler ve mezar kitabelerinden, vakfiyelerden, resmi kayıtlardan ve tarihi kaynaklardan yola çıkarak bu teşkilatın Anadolu’nun her tarafına ve hatta Anadolu ile ilişkili olan Azerbaycan ve Kırım’ın sahil şehirlerine kadar yayıldıklarını söylemektedir.¹³²

¹²⁶ Akdağ, a.g.e., s. 17. ; Özlem Beştav, XII. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu Selçuklu Devleti’nde Ticaret Hayatı, basılmamış yüksek lisans tezi. , Konya, 1995, s. 28-35.

¹²⁷ Bayram, a.g.e., s. 149.

¹²⁸ Bayram, a.g.e., s. 129vd.

¹²⁹ Bayram, a.g.e., s. 130vd.

¹³⁰ Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, İstanbul, 1986, s. 152vd.

¹³¹ Gordlevski, a.g.e., s. 197.

¹³² Köprülü, a.g.e., s. 153.

Ahi teşkilatında ilim, çeşitli sanat dallarına uygulanarak toplumun bundan yararlanması hedeflenmiştir. Ahi Evren “Letaif-i Hikmet” adlı eserinde bu amacını şöyle izah etmiştir. *“Allah insanı, medeni tabiatlı yaratmıştır. Bunun manası şudur, Allah insanları yemek, içmek, giymek, evlenmek, mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Bu yüzden demircilik, marangozluk gibi, çeşitli meslekleri yürütmek için çok insan gerekli olduğu gibi demircilik ve marangozluk da bir takım alet ve edevatla yapılabileceği için bu alet ve edevatı tedarik için çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Böylece insanın (toplumun) ihtiyaç duyacağı bütün sanat kollarının yaşatılması gerekir. O halde toplumun bir kesiminin sanatlara yönlendirilmesi ve her birinin belli bir sanatla meşgul olması gerekir ki, toplumun ihtiyaçları görülebilsin.”*¹³³

Anadolu’daki sosyal ve ekonomik durumdan doğarak halkın ihtiyaçlarına, geniş meslek dallarıyla cevap verip, ürettiği malların tamamına yakını yurt içinde yapmaları, Ahi Teşkilatının mükemmel işlediğini göstermektedir. Onlar için, ürettikleri malların kalitesi çok önemli idi. Daha fazla mal üretmek yerine değil de, daha kaliteli mal üretmek için rekabet etmekteydiler. Üretilen malların pazarlanmasını da kendileri yapıyorlardı. Ahiler bu özellikleri ile, İğdiş Teşkilatından ayrılıyorlardı. Zira İğdiş Teşkilatında sadece mevcut bulunan malın ticareti yapılırdı.¹³⁴

İğdişlik dönemi Anadolu’nun ihtiyaç duyduğu malları dışarıdan satın alma dönemi olarak da adlandırılmaktaydı. Bu teşkilat şehir hayatı için oldukça önemli bir teşkilat olmuştur. İğdişlerin başı bir çeşit belediye başkanı idi ve halk üzerinde önemli bir etkisi bulunuyordu. Karaman oğullarının Konya’ya saldırılarında (1277) şehrin savunmasını İğdiş başı düzenlemişti.¹³⁵ İğdişlerden İbn Bibi de söz etmektedir, Sultan II. Gıyaseddin’e karşı Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan’ın girişmiş olduğu taht mücadelesinde Konya şehrinin muhasarasında, şehrin ileri gelenlerinin ki bunlar arasında İğdişlerin olduğunu belirtir, bir grup Kılıçarslan’a elçi göndererek şehri kuşatmaktan vazgeçerse kendisine çeşitli hediyeler verileceğini vaad etmektedirler.¹³⁶ İğdişlikle ilgili olarak, Kayseri, Konya,

¹³³ Bayram, a.g.e., s. 136-137.

¹³⁴ Akdağ, a.g.e., s. 31.

¹³⁵ Tuncer Baykara, *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV Yüzyıllar)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 142-144.

¹³⁶ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 52.

Aksaray, Sivas ve İskilip(Çorum) şehirlerinde kayıtlara rastlanmaktadır. Bu teşkilat Ahilik ortaya çıkınca önemini kaybetmiş ve yerini Ahiliğe bırakmıştır.¹³⁷

Türkiye Selçuklu Hükümdarları, toplum üzerinde eğitim, kültür ve ekonomik açıdan bu denli etkili bir kurum olan Ahilik Teşkilatını, daha kuruluş yıllarından itibaren desteklemiş ve bu kurumdan yararlanmayı iyi bilmişlerdir. Sultan I. Alaaddin Keykubad Konya ilinin sınırlarına girdiği sırada Ahiler tarafından sevgi gösterisi ile karşılanmıştır.¹³⁸

Gençlerin başı boş işsiz kalmalarını engelleyip , onları birer meslek sahibi yapan Ahilik teşkilatının, misafirperverlik yönleri de çok önemli idi. Onlar, ülkenin en ücra köşelerine bile zaviye yapmışlar ve bu zaviyeler sayesinde yolda kalmışlara el uzatmışlar, misafir ağırlamada adeta birbirleri ile yarışmışlardır.¹³⁹

Ahilerin üretici olmalarının yanında tüketiciyi kollayan ve koruyan özellikleri de bulunuyordu. Piyasaya sürülen malların kalitesini kontrol edip, fiyatının tespitini sağlıyorlardı. Mesleklerin problemlerini çözerek devletle olan ilişkisini düzenliyorlar, böylece de sağlıklı ilişkilerin sağlıklı toplumu oluşturmada en önemli rolü üstleniyorlardı. Bu “otokontrol” mekanizmasını sağlamayı kendilerine vazife olarak görüyorlardı.¹⁴⁰

Ahi Teşkilatı sadece Selçuklular’ın şehir ve kasabalarındaki iktisadi ve sosyal düzeni korumakla kalmamış, devletin içine düştüğü siyasi buhran döneminde de asayişi sağlayıp düzeni korumuştur. Bu teşkilattaki sosyal, ekonomik ve toplum ilişkisini böylesine mükemmel bir şekilde düzenleyen başka bir kuruma rastlanamamıştır. Her yönü ile orijinal bir kurum olan Ahiliğin Anadolu halkı üzerinde büyük bir etkisi olmuştur.

Sağlam yapısıyla yüzyıllarca Anadolu’da yaşamış olan Ahilik Teşkilatının varlığı Türkiye Selçukluları yıkıldıktan sonra da devam etmiştir. Osmanlıların ilk kuruluş yıllarında önemli görevler üstlenmişler, gerek devlet kurumlarının düzenlenmesinde ve gerekse askeri açıdan Osmanlı Devleti’ne yardım etmişlerdir. Osmanlı Sultanları ile iyi ilişkiler içerisine girmişlerdir. Osmanlı Sultanı, Osman Gazi’nin kayınpederi Ahi şeyhi

¹³⁷ Baykara, *Sosyal ve İktisadi*, s. 144.

¹³⁸ Gordlevski, *a.g.e.*, s. 194.

¹³⁹ Küçükdağ- Arabacı, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁴⁰ Küçükdağ-Arabacı, *a.g.e.*, s. 176-177.

Şeyh Edebali'dir. Kendisi çok kuvvetli bir nüfuza sahipti ve Osman Gazi O'nun bu nüfuzundan olumlu olarak yararlanmıştı. ¹⁴¹

Böylesine önemli bir ekonomik teşkilatın Selçuklu Türkiye'si'nde kurulup gelişmesi ve zirve dönemine erişmesi, Selçuklu Türkiye'si'nin ticari yönünü güçlendirmiş, devletin ekonomisine olumlu olarak büyük faydalar sağlamıştır. ¹⁴²

11. İhracat

XIII. yy'da Selçuklu Türkiye'si, dönemin yazarları tarafından zengin ve ucuz bir ülke olarak tanıtılıyordu. Bu durum da, ticaretin genişliği, gümrüklerin azlığı, üretimin bol olduğu otlak ve hayvanların çokluğu ve memleketin denizlerle çevrili bulunmasıyla izah ediliyordu. Türkiye, İran, Suriye ve Irak'a bol kasaplık hayvan ihraç ediyor; meşhur atlarını da ağır bir fiyatla satıyordu. 1226'da Erzurum'dan Tebriz'e giden bir kervana mensup bir tüccar, bir defasında 20. 000 baş koyun sevk etmiştir. Memlekette bol buğday, pirinç ve pamuk ziraatı yapılıyor; Sivas yakınında demir, Kastamonu ve Diyarbakır civarında bakır, Luluve (Ulukışla) demir, Bayburt (Gümüşhane) gümüş (Gümüşhacıköy) ve Kütahya civarında gümüş madenleri çıkarılıyor, Şarki Karahisar (Şebinkarahisar) ve Kütahya'nın zengin şapları İtalya'da bulunan dokuma sanayii için de ihraç ediliyordu. XIII. yüzyıl ortalarında Sultan Keykubad'dan bütün Türkiye şaplarının işletme imtiyazını alan biri Venedikli, diğeri Cenevizli iki tüccar Konya'da bulunuyordu. ¹⁴³

Türkiye'de sanayi üretimi ve ihracat çok ileri bir derecede idi. Çoğu göçebeler tarafından yapılan Aksaray, Erzurum ve Uşak'ta dokunan kaliteli halılar yalnız Avrupa'ya değil İslam ülkelerine de sevk ediliyordu. ¹⁴⁴ Irak'a ihraç edilen halılar, kilimler, minderler ve seccadeler çok beğenilmekteydi. ¹⁴⁵ Anadolu'da üretilen pamuk, yün, Doğu ve Batı yazarlarının hayranlıkla bahsettikleri tiftiklerden ve hatta ipekten çeşitli kumaşlar yapılıyordu. Malatya'da kumaş (suf) dokuyan 12. 000 tezgah vardı. İbn Havkal'ın bahsettiği Meyyafarikin'in ipek tülleri ve mendilleri daha onuncu asırda İslam memleketlerinde rağbette idi. Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın Venediklilerle yaptığı ticari antlaşmada ve B. Pegolotti'nin eserinde ham ve işlenmiş ipek de ihraç malları arasında

¹⁴¹ Köprülü, a.g.e., s. 152-158.

¹⁴² Çağatay, a.g.e., s. 90.

¹⁴³ Turan, Medeniyet, s. 363.

¹⁴⁴ Turan, Medeniyet, s. 363vd.

¹⁴⁵ Yakup Şentürk, Selçuklularda İktisadi Hayat, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1993, s. 30.

bahsediliyor ve ticarete “Türkiye ipeklileri” adıyla tanınmaktaydı.¹⁴⁶ Aksaray’ın halıdan başka denizci örtüleri de çok meşhur olarak ihraç ediliyordu. Antalya ipeklileri, Erzincan buharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karaman’ın renkli kumaşları ve hamam takımları, Denizli’nin altın işlemeli bezleri, Ankara ve Sivas’ın yünlü kumaşları (sufları), Diyarbakır ve Kastamonu’nun sahtiyanları çok meşhur olup Avrupa’ya ve Doğunun sanayisi ileri beldelerine ihraç ediliyordu. Osmanlılar’ın yerleştiği Bursa’da ve Karesi beyliğinde “hesapsız ipek” üretilir ve dokunan diba’lar (ipekli) Hristiyan memleketlerine sevk edilirdi. Sultan I. Alaaddin Keykubad’a ait olduğu yazılarından anlaşılan ipek üzerine altın tel ile işlenmiş bir halı Fransa’ya gitmişti. Konya, Sivas ve Kırşehir’in, boyahane, cendrehane, karhane ve sabunhaneleri kumaşları boyuyor veya boya imal ediyor; Halkın evlerini aydınlatmak için kullandığı nebati yağlar bezirhanelerde çıkarılıyor, sabun imalatı da buralarda yapılıyordu. Dokuma sanayisinde ve hekimlikte kullanılan birçok nebatlar da Anadolu’dan ihraç ediliyordu.

Konya, Antalya, Mardin, Ergani şehirlerinde şaraphaneler vardı. Denizlinin nar şarabı meşhur idi. Anadolu’nun güney sahilleri Mısır’a devamlı surette kereste ihraç ederdi. Selçuklu abidelerinde gördüğümüz zarif çiniler kaşihanelerde yapılmakta idi.

Kuzeyden gelen Kıpçak, Rus ve Çerkez köleleri Anadolu’dan İslam ülkelerine, bilhassa Mısır’a gidiyor ve Eyyubi, Memluk devletlerinin ordularını, saraylarını dolduruyordu. Sivas köle ticaretinin büyük merkezlerinden biriydi. Büyük Sultan Baybars Sivas’tan satın alınmış bir köle idi. Anadolu hükümdarları icabında Mısır, Suriye sultanlarını kendilerine köle ihracatını yasak etmekle tehdit ederlerdi.

Türkiye gerek ham deri, gerekse mamul deri maddeleri de ihraç ediyordu ki, bunlar arasında Kastamonu marokenleri meşhur idi.¹⁴⁷ Diyarbakır ve Kastamonu dericiliğin merkezi durumunda idi.¹⁴⁸

Selçukluların atları Arap atlarından daha süratli koşmaya ve sıçramaya kabiliyetli idiler. Bunların en iyileri Kastamonu’da ve Germiyan’da yetiştiriliyordu. Türkiye’de her şey ucuz olduğu halde Anadolu atları bin dinara satılıyor, başka ülkelere gönderiliyordu.

¹⁴⁶ Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, edited by. Allan Evans, The Mediaeval Academy Of America, Cambridge, Massachusetts, 1936, Kraus Reprint Co, New York, 1970, s. 208,297,300.

¹⁴⁷ Turan, *Medeniyet*, s. 364.

¹⁴⁸ Şentürk, *a.g.e.*, s. 46.

Atlar bu kıymetlerinden dolayı Selçuklu Sultanları'nın en önemli hediyeleri arasında yer almaktaydılar.¹⁴⁹

XIII. yy'da el-Ömeri, ülkenin kendine özgü ürünlerine büyük bir önem vermekte ve özellikle Akdeniz kıyılarında yetişen limon, portakal, hurma ve muzlardan söz etmektedir. Sığır ve atın yetiştirilmesinin koyun ve keçi yetiştirilmesinden daha önemli olduğundan söz eder. Tüyleri ipek gibi yumuşak ve uzun olan keçilerin yetiştirildiğinden bunların Müslüman ülkelere ihraç edildiğinden bahseder.¹⁵⁰

İbni Battûta da Antalya yöresinde bağ ve bahçe sayısının çokluğundan, meyvelerinin lezzetinden övgü ile bahsedip, Kamaruddin kayısının kurutulmuş Mısır'a gönderildiğinden, pahalı ve saygın bir yemiş olduğundan söz eder.¹⁵¹

İbn Battûta Güneydeki dağlardan elde edilen kerestenin Antalya ve Marki körfezinden Mısır'a ihraç edildiğini söyler. Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu** adlı eserinde XIII. yy'ın sonlarından XV. yy'ın ortalarına kadar Avrupa'da kullanılan bütün şapın Anadolu'dan geldiğini belirtir.¹⁵²

Bir başka ihraç malı da Zırnık'tır. Bu madde Van Gölünün güneyindeki dağda bulunuyordu. Sarı ve Kırmızı renkte olan Zırnık Ahlat bölgesinin başlıca ihraç malı sayılıyordu. Ahlat bölgesinin diğer bir ihraç malı da Boraks idi. Boraks Van Gölü çevresinden çıkarılıp, ekmek yapan fırıncılar tarafından kullanılıyor, Irak ve diğer bölgelere ihraç ediliyordu. Yine Balat şehrinde yetişen Meyan kökü bütün dünyaya ve Arap ülkelerine Türkiye'den ihraç edilmekteydi. Türkiye'nin Güneybatısında yetişen günlük ağacının reçineleri arasında bir çeşit olan sakız, yıllık 100 Ton civarında toplanarak tamamı Marmaris limanından bütün dünyaya ihraç ediliyordu.¹⁵³

12. İthalat

Selçuklu Türkiyesi bu üretim ve ihracatına karşılık İslam ülkelerinden, kuzeyde Bulgar ve Kıpçak ili ve Bizans ile Avrupa'dan da geniş ölçüde ithalat yapıyordu. O zaman için

¹⁴⁹ Turan, **Medeniyet**, s. 365.

¹⁵⁰ Cahen, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁵¹ İbn Battûta, **a.g.e.**, I, s. 402.

¹⁵² Cahen, **a.g.e.**, s. 116vd.

¹⁵³ Faruk Sümer, **Yabancı Pazarı**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1985, s. 7.

lüks bir gıda maddesi olan şeker, Mısır, Şam ve Irak'tan geliyordu. Yüksek ve zengin tabaka tarafından kullanılıyordu. Halk da şekeri; bal, pekmez ve meyvelerden alıyordu. Bununla beraber B. Pegolotti Antalya'dan ihraç edilen maddeler arasında şekeri de sayar. ¹⁵⁴ İbn Bibi de Alaiye düzlüğünde bir şekerhane olduğunu ve I. Alaaddin Keykubad tarafından inşa edildiğini bildirmektedir, ki bu o zamanda bu sahillerde, limon ve portakal gibi şeker kamışının da bulunmasıyla veya ithalatla mümkündü. Memlekete Mısır, Bağdat, Şam, Tebriz de imal edilen çeşitli kumaşlar kuzeyin Türk halkları tarafından ticarete sevk edilen kürkleri, Rus ketenleri geliyordu.

Irak'tan cam ve avizeler geliyor, Erzincan'da kandiller yapılıyordu. Bizans'ın İstanbul ve başka şehirlerinde dokunan ve Rumi adını alan diba, atlas ve iskarlatları yüksek muhitlerde pek rağbette idi. Bununla beraber Anadolu'da iskarlat imal ediliyor ve Türk kızları bu sanayide maharetlerini gösteriyordu. Sonraları da Avrupa'dan miğferler, Mağribi mancınıklar, gümüş Venedik tulgarları, fenerleri, Frank kalkanları, zırhlar doğu ticareti sayesinde İtalya'da kurulan sanayi dolayısıyla bazı kumaşlar türlü memleketlerden sabun, kurşun, pamuklular ithal ediliyordu. ¹⁵⁵

Claude Cahen **Osmanlılardan Önce Anadolu** adlı eserinde, Türklerin Rusya ile olan ticaretinde, gerekli olan kürkleri, balı ve o yöreden sağlamak istedikleri tutsakları elde etmek açısından önemli olduğunu söylemiştir. ¹⁵⁶

Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelerin balı, kürkü, miski ve kölesi, Çin'in ipeklileri, Hindistan'ın kumaşları ve baharatları Kıbrıs'ın sofra takımları için Anadolu şehirleri bir Pazar yeri haline gelmişti. ¹⁵⁷

Faruk Sümer **Yabanlu Pazarı** adlı eserinde ithal edilen maddeleri şu şekilde sıralamaktadır; *“en değerli ipekli ve bu maddeden yapılmış işlemeli (altın, gümüş) ve diğer şeyleri ile elbiseler, pek nefis dokunmuş yünlü, pamuklu kumaşlar ile onlardan yapılmış elbiseler, kıymetli kürkler, şeker, sabun, güzel kokular (itriyat) çoğu Hint menşeli ilaç için*

¹⁵⁴ Pegolotti, a.g.e., s. 58.

¹⁵⁵ Turan, **Selçuklular**, s. 365.

¹⁵⁶ Cahen, a.g.e., s. 117vd.

¹⁵⁷ Koca, a.g.e., s. 71.

*kullanılan eczacılık maddeleri, madeni eşya, kağıt, züccaciye, muhtemelen kılıç, zırh, tulga ve kalkan gibi silahlar”.*¹⁵⁸

13. Pazarlar, Çarşılar

Kırsal alanlarda yaşayan köy veya yarı göçebe ve göçerlerin ihtiyaçları pazarlarda karşılanıyordu. Bu pazarları üç grupta toplayabiliriz. 1. Hafta pazarları 2. Ay pazarları–Altı Ay pazarı 3. Yıl pazarı

1. Hafta pazarları: Köylerin ve kırsal nüfusu gittikçe gelişen ve artan yörelerde, ihtiyaç da artacağından pazarlar her hafta belirli bir günde kurulmaya başlamıştır. Etkilerini ve örneklerini günümüzde de gördüğümüz bu pazarlar genellikle haftanın belirli bir günü, tercihen de cuma günü oluşurdu. Çevredeki Türk–Müslüman halkı yöredeki büyük merkeze hem Cuma namazını kılmaya gelir, hem de gerekli ihtiyaçlarını temin ederdi. Hafta pazarları hem kışlak alanlarda hem de yazlık sahalarda kurulabilirdi. Gayri Müslim nüfusu da ağırlıklı olan sahalarda pazarlar cumadan başka bir günde kurulabilirdi. Çok yaygın görülen gün çarşambadır. Selçuklu idari birimlerinde hafta pazarları o vilayette idari birim içinde ayrı günlerde kurulurdu. Hafta pazarı kurulan sahalarda, genellikle boş alanlar olup, buraları ayrı bir güvenlik ve mali bir düzene sahipti. Hafta pazarı kimi zaman bir büyük şehrin kenarına da dağılmış olabilir. İstanbul şehrindeki bazı semt adları, oralarda kurulan pazarları yansıtmaktadır. Salı pazarı, Çarşamba pazarı, Perşembe pazarı gibi.

2. Ay pazarları/ altı ay pazarı: İki mevsimde toplanan panayırlar, altı ay pazarı olarak kabul edilmektedir.

3. Yıl pazarları: Senede belli bir zamanda, ulaşım ve öteki imkanları elverişli bir yerde kurulan pazarlardır. Bunlar Bizans döneminde kısmen dini bir nitelik kazanmış bir halde “panayır” olarak da mevcut idi. Panayırlar hayvansal veya zirai üretimin elde edildiği dönemlerde ortaya çıkardı. Ancak bunlar güz mevsiminde hareketli ve canlı olurlardı. Büyük yayla kesimlerinde yayla mevsiminin bitiminde oluşan pazarlar da, yıl pazarı olarak düşünülebilirlerdi. Yıl pazarı Selçuklu ülkesinin en önemli kırsal alan iktisadi hareketidir.

¹⁵⁸ Sümer, a.g.e., s. 9-10.

Ülke içindeki ticaret kervanları dahi hareketlerini yıl pazarlarının kuruluş günlerine göre ayarlar idi.¹⁵⁹

Bu pazarlar arasında en önemlisi Yabanlu pazarıdır. Bu pazar üzerinde en tafsilatlı bilgiyi Zekeriya-El Kazvini, *Âsâru'l-bilâd ve Ahbâru'l-ibâd* adlı tanınmış eserinde verir. Eserde Yabanlu pazarı hakkında aynen şunlar yazılıyor: “*Anadolu’da her yıl baharın başında kırk gün süren bir pazar kurulur, bu pazara Yabanlu denilir. Bu pazara uzak yerlerde, Doğu-Batı, Kuzey-Güney’den insanlar gelir. Tüccarlar bu pazara katılmak için büyük gayret sarf ederler. Doğulu tüccarların mallarını Batılı tüccarlar, Batılı tüccarların mallarının da Doğulu tüccarlar alırlar. Kuzeyden gelenlerin mallarının Güneyliler, Güneylilerin mallarını da Kuzeyliler satın alırlar. Bu pazarda Türk ve Rum köleleri, cariyeleri bulunur. Güzel atlar katırlar da satılır. Yine orada atlas ve saklâtun kumaşlarından yapılmış elbiseler, kunduz, deniz köpeği kürkleri ve Burtas kürkleri de satılıp alınır. Yabanlu’da kusurlu malların kusurları hayret verici bir şekilde gizlenerek satışa arz edilir. Bu pazarın geleneklerinden biri de şudur: satın alınan bir mal asla geri verilemez. Anlatıldığına göre tacirlerden biri, yüksek bir fiyatla yakışıklı bir köle satın almış, tacir, satıcı uzlaştıktan sonra kölenin güzel bir kız olduğunu görmüş.*”¹⁶⁰

Buradaki Kıpçak, Rum köle ve cariyeleri oldukça meşhur idi. Mısır-Suriye Memluk imparatorluğu tamamıyla Kıpçak kölelerinden yetişen bir orduya dayanıyor, kumandan ve valiler bunlar arasından çıkıyor, bunlar ara sıra da ilim ve kültür adamı oluyorlardı. Selçuklular zamanından beri Mısır-Suriye’de kuvvetleşen Türkler ve Türk hakimiyeti Kıpçakların gelmesi ile o derece arttı ki Arap kaynakları Memluk imparatorluğuna artık “Türk devleti” adını veriyorlardı.¹⁶¹

Yabanlu pazarı milletler arası mahiyeti olan ve orada önemli ticaretin yapıldığı bir pazardır. Bu pazara yabancıların katılması buranın milletler arası bir Pazar olmasını sağlamıştır. Yabanlu pazarı adı da onun milletlerarası bir pazar olduğunu gösterir. Burada “pazara yetişmek için tüccar büyük bir gayret sarf eder” denilmesi pazarın önemini anlamamız için bir ölçüdür.¹⁶²

¹⁵⁹ Baykara, a.g.m., s. 248.

¹⁶⁰ Sümer, a.g.e., s. 14-15.

¹⁶¹ Turan, *Selçuklular*, s. 501.

¹⁶² Sümer, a.g.e., s. 16.

Yabanlu pazarının kurulduğu yere ilk dikkati çeken tarihçi Osman Turan'dır. O, Yabanlu pazarının Kayseri- Elbistan arasındaki Karahisar ovasında kurulduğuna dair bilgi vermiştir.¹⁶³ Faruk Sümer de yapmış olduğu uzun araştırmalar neticesinde Yabanlu pazarının Pazar Ören'de kurulduğunu belirtmiştir.

Pazar Ören denizden 1535 m. yükseklikte bir kasaba olup, Kayseri-Pınarbaşı caddesi üzerinde bulunmaktadır. Arkasında birbirine bağlı çıplak, yüksekçe tepeler veya alçak dağ silsilesi ile önündeki suyu bol, soğuk ve duru Zamantı ırmağı arasında yer alır. Pazar Ören'in 8 km. kuzey-doğusundaki şimdi Kuş kalesi olarak bilinen Zamantı Kalesi de Yabanlu pazarının emniyetini sağlamakta idi. Pazarın ne zaman sona erdiği hakkında hiçbir bilgi yoktur. Ancak Selçuklu tarihçisi Aksarayı, Moğol hakimiyeti devrinde XIII. yy'ın sonları ile XIV. yy'ın ilk çeyreğinde sona erdiğini belirtmiştir.¹⁶⁴ Moğollar bu pazarı Genel Valilerinin yaylağı olarak kullanmaya başlayınca pazar önemini kaybetmiştir.¹⁶⁵

Selçuklular devrinde Anadolu'nun öteki yörelerinde bu mahiyette bir pazar yoktur, yine İslam aleminin başka bir bölgesinde de Yabanlu pazarı gibi dünya tüccarlarının katıldığı bir pazar yoktur. O devrin dünyasında bir eşi daha olmayan bu pazar gerçekten milletler arası bir pazardır. Şüphesiz Anadolu'nun coğrafi durumunun elverişli olması bu pazarın kurulmasında önemlidir. Batılı tüccarlar Kıbrıs yolu ile kolaylıkla buraya gelmekteydiler, Kuzeyli tüccarlar da Kırım sahillerindeki Suğdak ve diğer limanlardan Sinop'a oradan da kervansaraylarda konaklayarak Sivas yolu ile kolayca Yabanlu pazarına ulaşıyorlardı. Bizans, Gürcü, Azerbaycan, İran, Irak, Suriye tüccarları ise komşu ülkelerin tüccarları olduklarından dolayı, güçlük çekmeden pazara ulaşabiliyorlardı. Mısırlı tüccarlar ise hem kara hem de deniz yolunu kullanarak pazara ulaşabiliyorlardı. Yine diğer ülkelerin de tüccarlarının bu pazara katılmaları ihtimali oldukça kuvvetlidir. Ancak pazarın kurulmasındaki ikinci önemli etken ise, Selçuklu Sultanlarının takip ettikleri şuurlu ticaret politikasıdır. Bu akıllı politika ile bir zamanların en büyük ve en uzun süren bu bakımdan dünyanın tek milletlerarası pazarının kendi ülkelerinde kurulması başarısını göstermişlerdir. Bu pazarda muhtelif milletlere mensup tüccarlar arasında aynı zamanda manevi kültür alışverişi de yapılmaktaydı.¹⁶⁶

¹⁶³ Turan, *Medeniyet*, s. 367.

¹⁶⁴ Sümer, *a. g.e.*, s. 19-21.

¹⁶⁵ Ş. Turan, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁶⁶ Sümer, *a.g.e.*, s. 22-24.

Şehirlerin meydana gelmesinde pazarların katkısı çok büyüktür. Nitekim, bu büyük ticaret ve kalabalık dolayısıyla buralarda hanlar, dükkanlar açılarak bu Pazar yerleri şehir haline geliyordu. Mardin'in kuzeyindeki Koçhisar (Dunayser, Kızıltepe) böyle bir Pazar olarak gelişmiş ve bir şehir haline gelmiştir. Artuklular zamanında burada hanlar, hamamlar, çarşılar, medreseler inşa edilerek çok gelişmişti. Dunayser pazarına Suriye, Anadolu ve Diyarbekir taraflarından çok insan geliyordu. Kırşehir-Kayseri yolu üzerinde kurulan ziyaret pazarı da bu nedenle bir kasaba haline gelmiş, Kırşehir Selçuklu valisi burada bir bezazlar Hanı inşa etmiştir. Bugün mevcut olmayan bu kasabanın vergileri İlhanlı devrinde 14. 000 Dinar tutuyordu. Iğın (Ab-i germ) kasabası da sıcak su banyoları ve Pazar kurulan yer olması (Yılgun Pazar) sayesinde teşekkül etmişti. Amasya-Tokat arasında Azine pazarı (Pazar günü kurulduğu için) Germiyan'da Alemud-din pazarı Anadolu panayırının en meşhurları idi. Şehirlerin kapılarında da pazarlar kuruluyordu. Yakın doğuda çok Türkmen göçebe yaşadığı için bunların bazıları Türkmenlerin hayvan mahsullerini sattıkları ve mamül madde aldıkları pazarlardı. Bu sebeple bunlara "Türkmen pazarları" adı verilirdi. Kırşehir'de, Halep'de, Musul'da meşhur Türkmen pazarları (Sük ut-terakime) vardı. Devletin vergilere dair emir ve yasakları bazen buradaki cami duvarlarına yazılırdı.¹⁶⁷

Çarşılar: XII. yy'da Selçuklu Türkiyesi'ndeki şehirler önceleri pazar yeri gibi tüketim merkezi iken, yeni Türk yerleşmeleri ile birlikte Selçuklu şehirleri üretimi de içine alan çok yönlü bir ekonomik yapıya kavuşmuşlardır. Mesela; XII. yy'da şehrin kalesinin ihtiyaçları için oluşan çarşı, *yukarı çarşığı* oluşturmuştur. Buralardaki sayıca nispeten az insanın ihtiyaçlarına yönelik bu çarşı, şehrin aşağı kesimlerindeki nüfus artışının yol açtığı alışveriş imkanı dolayısıyla aşağıda ayrıca yeni bir çarşı olarak, *aşağı çarşı* ortaya çıkmıştır. Hatta her iki yukarı ve aşağı çarşuları birbirine bağlayan uzun yol hem bu adıyla hem de iki yanındaki dükkanlarıyla bir çarşı kimliğine de bürünecektir. Böylece oluşan uzun çarşılar Selçuklu döneminden itibaren Türk şehirlerinin temel kurumlarından birisi olmuşlardır.

Selçuklu şehirlerindeki çarşı isimleri üç şekilde oluşmuştur:

1. Pazardaki hakim insan kümesine göre adlanma: Türkmen pazarı, Ermeni pazarı, Garipler pazarı gibi.

¹⁶⁷ Turan, *Medeniyet*, s. 368.

2. Üretime göre adlanma: Bunlar önceki kesimde sözü edilen yerler olup burada hem üretim yapılır, hem de satış olabiliirdi.

3. Satılan eşyanın türüne göre adlanma: At pazarı, Koyun pazarı, Balık pazarı, Tuz pazarı, Saman pazarı, Kağnı pazarı, Ot pazarı, Odun pazarı gibi.

Büyük şehirlerde ayrıca çarşı içinde hanlar olurdu ve bunlar da, yaptırının adıyla olduğu gibi içinde satılan eşyaya göre de adlandırılıyordu. Pamuk Hanı, Pirinç Hanı gibi.

168

---

¹⁶⁸ Baykara, a.g.m., s. 249.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA TARIM VE HAYVANCILIK, MEYVECİLİK, SEBZECİLİK, AVCILIK

20. Tarım

Çok eski dönemlerden itibaren tarım, Türkler için önemli olmuştur. Orta Asya coğrafyasında Türkler tarımla uğraşmışlardır. Türklerin Çinlilerle olan münasebetlerinde tarımla ilgili ip uçları bulunmaktadır.¹⁶⁹ Kaşgarlı Mahmud'un **Divânü Lügati't-Türk** isimli eserinde tarım kültürüyle ilgili birçok kelime ve terim bulunmaktadır. Bunlar günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir. Bu kelimelere birkaç örnek vermemiz yerinde olacaktır. Ekmek, ekin, tarla, darı, buğday, arpa, yarma, yonca, burçak, saman, anız, boyunduruk, orak, değirmen, kabak, sarımsak, pamuk vs.¹⁷⁰

Türkler yeni vatanlarına göçleri sırasında beraberlerinde hububat da getirmişlerdir. Kavun, karpuz, ayçiçeği, pamuk, pirinç ve darı gibi ürünler Türklerin Anadolu tarımına katkılarıdır.¹⁷¹

200. Toprak Hukuku:

Anadolu Selçuklularında toprak devletin malıydı ve mülk, ikta ve vakıf olarak üç kısımdan oluşmaktaydı. Has tabiri yalnız hükümdara aitti. İkta sözü ise diğer dirlikler hakkında kullanılırdı. Arazi-i emiriye'nin has ve ikta kısımları hükümdar ve hükümdar ailesi ile vezir, emir, ve devlet adamlarına ve sipahilere tahsis edilmişti. Sipahi tabiri Selçuklularda kullanılıp topraklı süvariye denilirdi.

Mülk arazi: Selçuklular zamanında Anadolu'da vuku bulan inkılaplardan biri de hususi toprak mülkiyetinin, yerini devlet mülkiyeti (miri) sistemine bırakmasıdır. Filhakika Bizanslılar idaresinde Anadolu'da geniş topraklara sahip bulunan bir arazi aristokrasisi teşekkül etmiş; halk da ya topraksız ya da toprak esiri (serf) köylüler haline gelmişti. Türk

¹⁶⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1988, s. 118.

¹⁷⁰ Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III**, Ankara, 1992, s. 494-497.

¹⁷¹ Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", **Erdem**, C. 8, S. 22, s. 12.

idaresi ile bu topraksız köylüler hürriyete ve toprağa kavuşmuş, eski göçebe Türk sistemine ve İslam'ın fetih hukukuna dayanan Selçuklu Sultanları bütün memleketi devlet mülkiyeti haline soktuktan sonra çiftçilere ancak işleyebildikleri miktarda bir toprağa tasarruf hakkı tanımışlar ve babadan evlada geçen bu idare sayesinde topraksız kimse bırakmamışlar; göçebelerin ve yerlilerin iskanını sağlamışlar ve bu suretle zirai üretimi arttırmışlar, toplum düzenini , adalet ve nizamı kurmuşlar ve Anadolu'nun Türkleşmesine hizmet etmişlerdi. Selçuklular tarafından kurulan ve Osmanlılar devrinde de devam eden ve Rum ilinde yayılan bu miri toprak sistemi sayesinde ki, Avrupa'da ve Asya'da XX. asra kadar mevcut bulunan toprak aristokrasisi ve topraksız halk kitleleri, Türk idaresinde ve Türkiye'de başka memleketlerden farklı bir içtimai düzene ve nizama sahip olmuşlardır.

172

Miri toprak rejimi, mülkiyeti devlete ve tasarrufu köylülere ait sistemi meydana getiriyordu. Selçuklu Türkiyesi'ndeki şartlar ve tatbikat bu sistemin Süleyman Şah (1075-1086) zamanında kurulduğunu göstermektedir. Süleyman Şah askerlerine ve tebaasına çok iyi muamele eder ve bu sebeple de halkı kendisine bağladı. Antakya Hristiyanları'nın komşu hükümdarları değil de O'nu davet etmeleri kendi adaletinin çok yaygın bulunmasının neticesi idi. Bizanslılar zamanında Anadolu'da büyük toprak aristokrasisi elinde esir veya topraksız duruma düşen köylüler de hürriyete ve aynı zamanda toprağa kavuşmuşlardır. Süleyman Şah, toprakları bu köylülere dağıtarak hem onları kendisine bağlıyor hem de bu suretle üretimi artırıyordu, ki onun halefleri zamanında Hristiyan halklar bu maksatla kitleler hakkında nakil ve iskan edilmiş, boş kalan arazi bu sayede imar edilmiş ve gelir sağlanmıştır.¹⁷³

İkta: Selçuklular toprakların paylaşılıp işletilmesinde "İkta" sistemini esas olarak almışlardır.¹⁷⁴ Bu sistem ilk İslam devletlerinden itibaren görülmüş ve İslam devletlerinin ekonomik yapılarında önemli bir rol oynamıştır. Önceleri atıl toprakların işlenmesini sağlamak maksadıyla yapılan iktalar önem taşıırken, daha sonra kamu görevlilerine ve askerlere maaş karşılığı verilen iktalar önem kazanmıştır. Selçuklular'da uygulanan ikta sistemi hiçbir zaman feodalite veya derebeylik anlamına gelmeyen, hatta Bizans feodalitesini ortadan kaldıran bir şekil almıştır. Bu sistemde arazilerin işlenmesi sonucu

¹⁷² Turan, *Medeniyet*, s. 352.

¹⁷³ Turan, *Selçuklular*, s. 80.

¹⁷⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1988, s. 113-117.

elde edilen gelirin bir kısmı vergi olarak alınıyor, bunun dışında toprak istenildiği gibi kullanılıyordu.¹⁷⁵

Selçuklular'ın geniş toprakları doğrudan doğruya yönetmelerine imkan yoktu. Tarihçi Osman Turan'ın kendisinin ortaya atmadığı ama benimsemiş olduğu bir teze göre, ikta bir Selçuklu ve Türk bulgusudur. İkta sözcüğü kolaylıkla tımar anlamına gelebilmektedir.¹⁷⁶ İkta vazife ile vardı, vazifesinden azledilenin iktası elinden alınırdı. Tımarlı sipahinin tımarı hizmet şartı ile erkek evladına intikal ederdi. Böyle tımarlara Ocakzade tımarları denirdi. Selçuklular'da has ile tımar arasındaki dirliğe zeamet denilmeyip Alelumum ikta tabiri kullanılmıştır. Vezirlerden, devletin işleri ile meşgul ricalin bütün büyük küçük sipahi ve derece itibarı ile kumandan ve emirlerine kadar herkesin rütbe, derece ve hizmetlerine göre iktaları vardı. Mesela; I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Tacüddin Pervane'nin iktası Ankara'da idi. İkta mıntıkası kimin ise orası onun nüfuz ve idaresi altında idi ve o mıntıkanın tımarlı sipahisi onun veya vekilinin kumandasıyla sefere giderdi. Sinop kale kitabelerinde isimlerini gördüğümüz; Bedruddin Ebubekir: Simre, Zeynüddin Beşare: Niğde, Şecaüddin Ahmetbey: Ereğli, Zeynüddin İldeniz: Kırşehir, Aksaray, Esedüddin Ayaz: Honaz; bunlar Selçuklu beylerinin hem vilayet hem de dirliklerini yani iktalarını göstermektedir.

I. Alaaddin Keykubad Selçukluların hizmetine giren Harezmi aşireti reislerinden Kır Han'a Amasya'yı, Köşlü Han'a Larende'yi, Bilan Han'a ise Niğde'yi ikta olarak vermişti. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Moğollarla sulh yapmaya muvaffak olan veziri Mühezzebüddin Ali'ye birçok iktalar verdiği halde vezir bunu kabul etmeyerek yalnız senevi kırkbin dinar hasılatı öşriye ve resmiesi olan iktayı kabul etmiştir.

III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında beylerbeyi bulunan Ziyaüddin İbn Hatir'in iktası Niğde idi. Yine I. Alaaddin Keykubad Erzurum hükümdarı Rüknuddin Cihan Şah'ın elindeki yerleri aldıktan sonra ona mukabil kendisine Aksaray ve havalisini onun kardeşine de Eyüb Hisarı ikta olarak vermişti.¹⁷⁷

Selçuklu ordusunun esasını teşkil eden askerler (Sipahiler) zamanla yerlerinden atılıp, Moğollar Türkiye'yi çok ağır bir mali ve askeri baskı altında tuttıkları için IV. Kılıçarslan

¹⁷⁵ Turan, *Vakfiyeler*, s. 171.

¹⁷⁶ Cahen, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁷⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 113.

zamanında toprak idaresinde önemli bir değişiklik meydana geldi. Selçuklu Subaşı ve Sipahilerinin birçoğu atılıp bunların yerlerine Moğol Türkmenleri alınınca devlete ait (miri) toprakların vergileri, artık ikta sahipleri kalmadığı için iltizam usulü ile başka kimselere verildi ve hazine iradı bu şekilde tahsis edildi. Bu değişikliği İbn Bibi “*Rum(Anadolu)’un çoğu hassa ve amme mülki haline geldi. Bu hususta herkese şer’i hüccetler, sultanî menşûrlar ve dîvânî misâller (emir-nâmeler) yazıldı*” ifadesi ile belirtir. Bununla beraber bu idari değişiklik miri toprak hukukuna tesir etmemiş, askerlerin maaş ve teçhizatına tahsis edilen ikta vergileri mültezimler vasıtasıyla hazineye bağlanmıştır. Miri sistemini yaşatan ve ona daha ileri mahiyet veren Osmanlılar Anadolu’yu ele geçirdikçe miri topraklar da tekrar askeri sınıfa intikal ederek yeni tımarlar kurulmuştur.¹⁷⁸

Vakıf: Bir kurumun yararına, daha doğrusu onun etkinliğini sürdürmesini sağlayacak kimselerin yararına, bir mülkün başkalarının eline geçmesini önlemeye vakıf denilmektedir. O mülkün sahibi bunu süresiz olarak bağışlamaktadır ve bir daha bu mülk üzerinde hak öne sürmesi söz konusu olamaz. Vakıflar, Emeviler ve Abbasiler döneminden itibaren başlamış ve hızla İslam dünyasına yayılmışlardır. Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulması ile de önemleri giderek artmıştır. Anadolu Selçuklu Sultanları fethettikleri şehirlerin en merkezi yerlerine cami, medrese, darü’ş-Şifâ, bedesten inşa ederek, halkın sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını vakıfları harekete geçirerek karşılamışlardır. Bu müesseselere akar temin etmek suretiyle de bu kurumların gelecekte başkalarına muhtaç olmasını engellemişlerdir. Bu tür vakıflara örnek olarak Kayseri’de Gevher Nesibe Hatun (1205) ve Sivas’da I. İzzeddin Keykavüs (1217) tarafından yaptırılan hastane ve bitişiklerindeki tıp medreselerini verebiliriz.

Anadolu Selçuklu döneminde vakıflar giderek cami, medrese, hastane ve kervansaray gibi dinsel kurumun yararına yada aynı anlamı taşıyan toplumsal amaçlarla kurulmaya başlamışlardır. Anadolu’daki vakıfların çoğunluğu devlet toprakları üzerinde yapılmıştır. Bunun başlıca nedeni de kamu topraklarının çok geniş oluşudur. Örneğin: 1216’da Anadolu Selçuklularının başarılı komutanı Mübarizeddin Ertokuş yeni ele geçirilen Antalya’da yapılacak bir cami ile Antalya’nın kuzeyindeki Uluborlu’da yapılacak başka kurumlar için bazı mülkleri vakıf haline getirdiğinde bunu o mülklerin sahibi olarak değil

¹⁷⁸ Turan, *Selçuklular*, s. 526.

de bütün güney Anadolu'nun yarı özerk valisi olarak ve o bölgedeki devlet topraklarını kullanabilme yetkisine dayanarak yapmıştır.

Vakıf şekline dönüştürülen mülkler önceki niteliklerini aynen koruyorlardı. Eğer bunlar ekili topraklarsa, orada yaşayan köylüler önceki sahiplerinin olduğu gibi yeni sahiplerinin yönetimi altına girerlerdi. Önceki sahipleri için yerine getirmek zorunda oldukları yükümlülükleri bu kez yeni sahipleri için yerine getirirlerdi.¹⁷⁹

201. Tarımı Koruma ve Teşvik:

Türk töresinin “aç milleti doyurmak, çıplak milleti giydirmek, az milleti çok kılmak” anlayışı Türkiye Selçuklu Sultanları tarafından da takip edilmekte idi. Bilge Kağan'dan Selçuklu Sultanlarına kadar gelen bu anlayış, Selçuklu Sultanları'nın izlemiş oldukları ekonomik politikalarının her alanında kendini göstermiştir. Selçuklu Sultanları yalnızca ticarete değil tarıma da çok önem vermişlerdir.

Selçuklular atıl durumdaki toprakları değerlendirebilmek için nüfus hareketlerinden faydalanmışlardır. Türkmen göçlerine rağmen iskana açılmamış, iç savaşlar sebebi ile insan kıtlığı çekilen bölgelere kitleler sevk edilmiş ve toprakların atıl durumda kalması önlenmeye çalışılmıştır. I. Alaaddin Keykubad'ın tehcir ve iskan politikası bu açıdan dikkat çekicidir. Sultan, Kırım'ın fethinden sonra Kıpçak halkının bir kesimini Sinop ve çevresine yerleştirmiştir.

Tarımın geliştirilmesine yönelik alınan tedbirler arasında tehcir ve iskan politikası kadar önemli yer tutan bir başka unsur teşviklerdir. Atıl durumdaki topraklara yerleştirilen çiftçiler bir yıl vergiden muaf tutuluyor, tohumluk buğday, tarım aletleri ve çift hayvanları verilerek destekleniyordu.¹⁸⁰

I. Gıyaseddin Keyhüsrev Bizans topraklarına girip Menderes nehri vadilerine kadar fetihlerde bulunmuş (1196), Selçuklu Sultanı bu fetihten pek çok esir ve ganimetle geri dönmüştür. Esir aldığı halkı beşer bin kişilik kabileler halinde ve deftere yazdırarak Akşehir'e kadar getirmiş, Hristiyan halkı bu bölgede iskan ettirip, kendilerine köyler, meskenler, arazi, ziraat aletleri ve tohum dağıtarak yerleştirmiştir. Muhacirleri beş yıl

¹⁷⁹ Cahen, a.g.e., s. 112-114. ; Uzuçarşılı, a.g.e., s. 113-117.

¹⁸⁰ Cahen, a.g.e., s. 113.

kadar vergiden muaf tutmuştur. İmparatorluk ile sulh yapınca kendilerine ülkelerine dönüp dönmekte de serbest bulduklarını bildirmiştir. Bu suretle Haçlı seferleri esnasında nüfusu azalan bu bölgenin imarını ve üretimini artırmayı sağlamıştır. Hristiyanlar bu yeni vatanlarından ve devletin adil idaresinden o kadar memnun oldular ki bir daha kendi memleketlerine dönmediler. Bu durumu Bizans tarihçisi, Niketas Khoniates şöyle anlatmaktadır: “ *Bu kadar iyi muamele esirlere kendi memleketlerini unutturdu. Bir çok yerli halkı muharebe olmadan Sultanın ülkesine göç etti. Böylece, zamanımızda Rum şehirleri boşaldı ve barbarların memleketlerine giderek, orada koloniler kurdular. Zalimlerin (Bizanslı tiranların) zulmüne uğrayan ve yardımlarından mahrum kalan halkların efendilerine karşı sevgi duymalarına ve kendi arzuları ile yurtlarından ayrılmalarına hayret etmemelidir.* ”¹⁸¹

Bu hadise Selçuklu Devleti ve Sultanlarının, başlangıçtan beri memleketlerini imar, iskan ve üretimi artırma siyasetlerinin örneklerinden birini göstermektedir. Devamlı süren savaşlar ve istilalar nüfus zayıflığına ve harabeye sebep oluyor; özellikle hudutlarda yaşayan göçebelerde henüz yerleşik hayata geçmemiş bulunuyorlardı.¹⁸²

I. Alaaddin Keykubad döneminde, Ahlat ve diğer Doğu Anadolu bölgeleri önce Celaleddin Harezmi Şah daha sonra da Moğol akınları ile harap olmuştu. İbn Bibi'nin ifadesine göre alimlerin yurdu olan Ahlat şehri ve havalisi Moğol akınları ile boşalmış, vahşi kuşların yuva yaptığı yerler olmuştu. Eyyubi Meliki Eşref Muzaffer ed-Din (626/1229-634/1237) Şam'a çekilerek içki ve eğlenceye dalmış, Harezmi ordusunun geri kalanları da yolları keserek ticari hayatı felce uğratmıştı.¹⁸³ Bu durumda hem bunları kurtarmak, halkını huzura ve beldelerini imara kavuşturmak hem de bölgelerdeki kaleleri onararak memleketi Moğol istilasına karşı dayanıklı bir hale getirmek gerekiyordu. Bu sebeple de I. Alaaddin Keykubad, Kemaleddin Kamyar'ı sefere göndermeye karar vermişti. Ahlat, Bitlis ve havalisini Selçuklu ülkesine katmasını, kalelerin mamur, ambarların silah ve zahire ile dolu olmasını, akıllı ve uyanık muhafızların buralara tayinini ve bütün işlerin nizama sokulmasını emretmişti. Bu emir üzerine Kemaleddin Kamyar 1232'de ordusu ile Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum'dan geçerek Ahlat'a varmış, ancak her tarafı boş bulmuştur. Ahlat'da kalan insanlar Sultan'ın ordusunu ve sancağını

¹⁸¹ Turan, *Selçuklular*, s. 240.

¹⁸² Turan, *Selçuklular*, s. 240vd.

¹⁸³ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 425.

karşılıyarak sevgi gösterisinde bulunmuşlar ve emniyete kavuşmuşlardı. Cuma günü hutbe Sultan'ın namına okunmuş ve Kemaleddin Kamyar ordugahını Van Gölü kenarında kurmuş, askerleri kıtalara ayırarak beylerin kumandasında Van, Bitlis ve Sivas'tan, Adilcevaz, Sürmari ve diğer şehirlere göndermişti. Her taraf Selçuklu askerlerini memnuniyetle karşılamıştı. Kemaleddin Kamyar'ın bu fetihleriyle Harezmi askerlerinin bu bölgede aciz ve başıboş kaldıklarını Sultan'a bildirmişti. Bu haberler I. Alaaddin Keykubad'ı çok sevindirmişti. Memleketin her tarafına müjde fermanları göndermiş, Sahip (vezir) Ziyaeddin Karaaslan, Müstevfi (maliye nazırı) Saadeddin Erdebili ve Kadı Şeref'in oğlu Taceddin Pervane'yi Ahlat'a ve bu ülkenin vergilerini tanzime görevlendirmişti. Bununla birlikte Kemaleddin'e gönderdiği menşur ile kalenin tamiri ve inşasına ve kendisinin bu işlerden sonra Erzurum'a gelip burada beklemesini bildirmişti. Devlet adamları bu ülkenin nüfus, arazi ve emlak tahrirlerini yapmışlar, dağılmış olan çiftçi ve toprak sahiplerini davet edip eski yurtlarında iskan ettirmişlerdi. Selçuklu devlet ananesine ve iktisadi siyasetine göre bu kimseler vergiden affedilmiş ve bunlara hayvan, tohum ve mal dağıtılmıştı. Bu durum etrafta duyulunca Azerbaycan ve Erzurum'dan halk buralara koşup gelmişti.¹⁸⁴

202. Tarımsal Ürünler:

Gerek yerli gerekse yabancı gezginler ve gözlemciler eserlerinde XI ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da ekili ve dikili olan sahaların çokluğundan uzun uzun söz ederler. Bu gezginlerin kayıtlarına göre; Kayseri, Sivas, Aksaray ve Konya şehirlerini birbirine bağlayan yolların kenarlarında sulama kanalları ile tarlalar, otlaklar ve kayısı, seftali, badem, erik, armut bahçeleri uzanmaktadır. Anadolu'nun kıyı şeridinde sadece meyve ve sebze üretimi ön plana çıkarken, iç bölgelerinde tahıl üretimi ile meyve ve sebze üretiminin yapıldığı belirtilmektedir.¹⁸⁵

Anadolu'da tarım ürünleri arasında en çok buğday, meyvelerden de kayısı üretiliyordu. Bu ürünlerin fazlası İslam ve Batı ülkelerine ihraç ediliyordu. Buğday kıyı şeridinde üretilmiyordu, fakat buralara iç kesimlerden gönderilmekteydi. Bol miktarda üretilen buğday, Ege kıyılarından Balat, Foça, Ayasluğ limanlarından Frank tüccarları aracılığı ile

¹⁸⁴ Turan, *Selçuklular*, s. 377.

¹⁸⁵ Turan, *Vakfiyeler III*, s. 55-58. ; Koca, *a.g.m.*, s. 348.

Rodos'a, Kıbrıs'a, Avrupa'ya ve Mısır'a ulaştırılıyordu.¹⁸⁶ İklim değişikliğinin olduğu dönemlerde ise buğdayın fiyatı değişmekte, yağmura göre artmakta veya düşmekteydi.¹⁸⁷ Öte yandan vakıf senetlerine göre bu kurumda çalışan görevlilerin maaşlarının hemen hemen yarısı buğday olarak ödeniyordu. Bu görevlilerden her birine yılda en az 24 mudd, yani 2500-3000 kg. buğday veriliyordu, ki bu miktar bir ailenin bir yıllık ekmek ihtiyacını karşılıyordu.¹⁸⁸ Türkiye Selçuklu devletinde ihtiyaç fazlası buğday sadece ihraç ürünü olarak değerlendirilmeyordu; Selçuklu Hükümdarları, bu üründen büyük miktarda bağışlarda bulunarak bazı siyasi meselelerini çözüme kavuşturuyorlardı. Mesela; Sultan I. İzzeddin Keykavüs (1211-1220) kardeşi Melik I. Alaaddin Keykubad (1220-1237) ile Ermeni kontu II. Leon tarafından Kayseri'de kuşatıldığında (1211) bunlardan Ermeni kontuna 12. 000 mudd yani 1200 ton buğday vermeyi vaad ederek onun ittifaktan ayrılmasını ve savaş meydanını terk etmesini sağlamıştı.¹⁸⁹

Türkiye'de bol üretilen bir diğer hububat maddesi de pirinçtir. Etli pirinç pilavları sadece sultanların ve beylerin değil Türk halkının da sofralarını süslemekteydi. Ancak pirincin hangi bölgede üretildiği tespit edilememiştir.¹⁹⁰

Tekstil sanayisinin en önemli hammaddesi olan pamuk da Türkiye'de üretilmekte idi. Ankara, Erzincan, Amasya, Konya, Malatya, Sivas, Ladik, Kırşehir, Denizli ve Silifke gibi birçok yörede yetiştirilen pamuk dokuma sanayisinde kullanılıyordu. İhtiyaç fazlası olan pamuk da ihraç edilmekte idi. Bir kısım pamuk Menderes vadisi boyunca Balat limanından, diğer bir kısmı da Ayaz limanından ihraç edilmekte idi. Yine tekstil sanayisi için çok önemli bir diğer hammadde olan ipek de Selçuklu Türkiyesi'nde üretilmekteydi. Anadolu ipeği renklerinin zenginliği ve canlılığından dolayı Batı'da tüccarlar tarafından çok rağbet görmekteydi. Anadolu ipeği yurt dışına ihraç ediliyordu, hatta Kıbrıs kralları Türkiye'den gelecek olan ipekliler için özel gümrük indirimi uygulayarak Frank tüccarlarını bu ticarete teşvik etmişlerdi.¹⁹¹ İpekli kumaşlar, eşyalar sultanların hediyeleri arasına dahi girmişti, ancak ipek sadece sultanların sarayına mahsus bir giyecek değildi,

¹⁸⁶ Heyd, a.g.e., s. 550,557.

¹⁸⁷ M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimai ve İktisadi Hayat*, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 1997, s. 129.

¹⁸⁸ Cahen, a.g.e., s. 112-117.

¹⁸⁹ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 137.

¹⁹⁰ Heyd, a.g.e., s. 605.

¹⁹¹ Turan, *Vesikalar*, s. 118. ; Turan, *Medeniyet*, s. 364.

halk arasında da ipek giyilebilmekteydi. Türkiye’de ipek üretilmekle birlikte, Taşkent, Mısır, Musul, Bağdat ve Bizans ipeklilerini de Türkiye piyasasında bulmak mümkündür.¹⁹²

Selçuklu Türkiye’sinde üretilen bir başka ürün de günlük (tyrax) ve meyan köküdür. Türkiye’nin Güneybatısında yetişen günlük ağacının çeşitli reçineleri arasında bir çeşit olan sakız, yıllık 100 Ton civarında toplanarak tamamı Marmaris limanından bütün dünyaya ihraç ediliyordu. Yine Balat şehrinde yetişen meyan kökü de Arap memleketlerine ihraç ediliyordu.¹⁹³

Kösedağ bozgunu (1243) ile Anadolu üzerinde başlayan Moğol hakimiyeti, Selçuklu tarımı için büyük bir darbe oldu. Moğollar, gittikçe ağırlaştırdıkları vergilerin Selçuklu devlet adamları tarafından ödenememesi üzerine devletin geliri yüksek iktalarına ve büyük divana ait arazilerine el koydular bu arazilerin merkezden gönderdikleri temsilcilerini iltizama verdiler. Mültezimler, daha fazla gelir elde edebilmek için çiftçilerin üzerindeki vergileri gittikçe ağırlaştırdılar, hatta onları karın tokluğuna çalışan köle durumuna soktular. Ağır vergiler altında ezilen çiftçiler, bu duruma daha fazla dayanamayarak kitleler halinde yurtlarını terk edip kaçtılar. Bu yüzden zirai üretim birden düştü Selçuklu tarımı tamamen çöktü, bir zamanlar buğday ihraç eden Selçuklular temel gıda ihtiyaçlarını karşılayamaz oldular. Bu yüzden buğday fiyatları çok yükseldi. 1300’lü yıllarda ülkede darlık ve kıtlık baş gösterdi. Bu durum Moğol İlhanlı devletinin çökmesine ve Türkmen beylerinin Anadolu’da hakimiyetini kurmasına kadar devam etti. Oysaki bu kıtlık yıllarından çok kısa bir süre sonra Anadolu’yu ziyaret etmiş olan ünlü seyyah İbn Battûta arpası, buğdayı ve unu bol ekmeği ucuz bir Türkiye’den bahsetmiştir.¹⁹⁴

21. Meyvecilik Ve Sebzeçilik

Anadolu’nun ekili ve dikili sahalarının çokluğundan Anadolu’yu gezen gezginler büyük bir övgü ile bahsetmekteydiler. Şehirlerin çevrelerinde bağlar ve bahçeler bulunuyordu, buralarda sebze ve meyve üretimi yapılıyordu. Yemyeşil ve ağaçlarla dolu bu bahçeler yazın sıcak aylarında ferahlama ve gezinti mekanları oluyordu. Konya’nın surları inşa edilmeden önce şehir çevresinde oluşan bağ ve bahçelerin alan olarak genişliği

¹⁹² Turan, *Medeniyet*, s. 364.

¹⁹³ Sümer, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁹⁴ Koca, *a.g.m.*, s. 348.

bir günlük yol miktarı şeklinde nitelendiriliyordu.¹⁹⁵ Şehir halkı geçiminin bir kısmını bu bahçelerden sağlamakta idi. Savaş durumunda şehri kuşatanlar bu bahçelerin şehir halkı için ekonomik değerini çok iyi bildiklerinden, şehir teslimini kolaylaştırmak gayesi ile bu ekili ve dikili sahayı tahrip ediyorlardı. Bu ekonomik tahrip de çoğu kere şehrin veya kalenin savaşılmadan teslim edilmesini sağlıyordu.¹⁹⁶

Moğol egemenliğinin ilk dönemlerinde Suriye’de yada Mezopotamya’da yaşamış olan İbn Said, yazdıklarını ülkeyi bir süre önce görmüş gezginlerden edindiği bilgilere dayanmıştır. Bu gezginler, özellikle yakından tanıdıkları Kayseri’den Sivas’a yada Aksaray’dan Konya’ya değin uzanan bölgelerden söz etmişlerdir. İbn Said bu yörelerde bakımlı ve zengin toprakların bütün yollar boyunca hiç aralıksız devam ettiğini söylemekte, otlakları, bahçeleri, sulama sistemlerini, kayısı, şeftali, badem, erik, armut, limon bahçelerini anlatmaktadır. Konya, Karaman, Ermenek ve Alanya çevresinde yetişen “Kamaruddin” adı verilen bir cins kayısı Şam’da yetişen kayısından da üstün idi. Büyük ve badem şeklinde çok tatlı olan bu kayısı dış ülkelere ve bilhassa Mısır’a ihraç ediliyordu. İbn Said’in verdiği bilgilere göre Konya ovasında yetişen üzüm ve meyveler de ihraç edilmekte idi, hatta fıstık da ihracatta önemli bir yer tutmaktaydı.¹⁹⁷ Daha sonraları Müstevfi, her yerde bağlar bulunduğundan, İbn Battûta da Antalya yöresinde kayısıların kurutularak Mısır’a gönderildiğinden söz etmektedir.¹⁹⁸ Bu yazara göre; Erzurum, Erzincan arasında da ekili topraklar bulunmaktaydı. Yazar Kastamonu’da ceviz ve kestane yetiştirildiğinden söz eder. Bunlara erik, elma, kayısı ve şeftali meyvelerinin kurutulduğunu da ilave eder. Malatya yöresindeki meyve ağaçlarından övgü ile söz etmiş, buradaki ağaçların tek tek kişilerin malı olmayışı karşısında şaşkınlık duymuştur. Klasik Müslüman yasalarına göre bir tarla sahibinin bahçesine bir başkası bir ağaç dikerse o ağacın ürününün bir bölümü onun olurdu.¹⁹⁹

XIII. yy’da el-Ömeri ülkenin kendine özgü ürünlerinden önemle bahseder. Özellikle Akdeniz kıyılarında yetişen limon, portakal, hurma ve muzlardan söz etmektedir. Yine bu bölgedeki balın nefis olduğunu ve Müslüman ülkelere ihraç edildiğini söylemektedir. Kalkaşandi, Mısır’da ve Şam’da yetişen bütün meyvelerin Anadolu’nun muhtelif

¹⁹⁵ Anonim, s. 40,50.

¹⁹⁶ Turan, *Medeniyet*, s. 274 . ; Koca, *a.g.m.*, s. 348.

¹⁹⁷ Cahen, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁹⁸ İbn Battûta, *a.g.e.*, I, s. 402-403.

¹⁹⁹ İbn Battûta, *a.g.e.*, I, s. 403.

şehirlerinde yetiştiğini ifade ederek, bunların arasında elma, ayva, armut, vişne, kiraz, şeftali, erik, muz, hurma, limon, portakal, mandalinayı isim olarak belirtir. Fakat muhtelif kaynaklarda yaptığımız tespit bu listenin haricinde; kayısı, badem, incir, üzüm, ceviz, kestane, nar, fıstık, kavun, havuç, şalgam, hıyar, sarımsak gibi türlerin de yetiştiğini görmekteyiz.²⁰⁰

Anadolu'da özel bir kullanıma sahip olan haşhaş ve safran da üretilmekteydi. Safran ticareti sadece Göynük'de yapılmaktaydı. Safran, bağ ve bahçesi olmayan şehir halkının yegane geçim kaynağıydı, aynı zamanda ihracatı da yapılıyordu. Haşhaş da hekimlikte kullanılıyordu. Haşhaştan elde edilen Afyon sakızı tedavi maksadıyla olduğu gibi, halk arasında keyif verici madde olarak da kullanılmaktaydı.²⁰¹

Anadolu'nun birçok bölgesinde üzüm yetiştirilmekteydi. Kırşehir civarında da oldukça geniş çapta bağcılık yapılmakta ve üzüm üretilmekteydi. Şehrin yakın çevresindeki köylerde mengene haneler bulunmaktaydı ve buralarda üzümlerden şarap üretilmekteydi.

İbn Battûta da İznik'teki bekâr üzümünden övgü ile söz eder. Bu üzümün renginin açık, kabuğunun ince olup, iri ve çok tatlı olduğundan, bir üzüm tanesinin tek bir çekirdeği olduğundan bahseder.²⁰² Yine Sinop'ta üzüm ve incir yetiştirildiğini belirtir. Ancak en iyi incir Aydın'da yetiştiriliyordu. Çok kaliteli olan bu incir dış ülkelere ihraç edilmekteydi. Akşehir'de kırmızı, beyaz ve değişik türlerde elma yetiştiriliyordu. Buranın armutları da çok güzel olup, iri ve tatlı idi. Yine şeftali ve portakal da yetiştirilmekteydi. Aksaray önemli bir sebze ve meyve merkezi idi, buranın ürünleri Konya'ya sevk ediliyordu.²⁰³

22. Hayvancılık

Türk hayatının geçmiş bin yıllarda etkin olarak hayvancılığa dayalı olduğu söylenir. Böyle olunca hayvancılık, Türk ekonomisinin de temeli sayılabilir.²⁰⁴ Orta Asya bozkırlarında yüzyıllar boyunca at koşturup, hayvan yetiştirmiş olan Türkler, Anadolu'ya gelişlerinde bu kültür ve tecrübelerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Türkler Anadolu'yu dağları, ovaları, yaylakları, kışlakları ve iklim şartlarından dolayı Orta Asya'ya

²⁰⁰ Cahen, a.g.e., s. 114-115.

²⁰¹ İbn Battûta, a.g.e., I, s. 433.

²⁰² İbn Battûta, a.g.e., I, s. 430.

²⁰³ Cahen, a.g.e., s. 115.

²⁰⁴ Baykara, a.g.m., s. 246.

benzetmekteydiler. Böylece Türkler, bu topraklara geldikleri andan itibaren hayvancılığı sürdürmeye başlamışlardır. Hatta Orta Asya'dan beraberlerinde, sayısız büyük ve küçükbaş hayvan sürülerini, yılmalarını ve yük hayvanlarını getirmişlerdir.²⁰⁵

Türklerin hayvancılığına dair; XII. yüzyıla ait Haçlı yazarı Guillaume de Tyr, onların hayatlarını şu şekilde tasvir eder: “*Türkler ve Türkmenler aynı soydandır. Hayvanlarını otlatmadıkları hiçbir memleket kalmamıştır. Bir yerden başka bir yere göçmek istedikleri zaman bir aile (boy) birlikte hareket ediyorlar, akrabaları olan bir reis (bey) 'in idaresinde bulunuyor ve O'nun emirlerine itaat ediyorlardı. Göçleri at, koyun, sığır, servet ve hizmetçileri ile birlikte oluyordu. Çiftçilik yapmıyorlar bütün ihtiyaçlarını hayvanları ve mahsullerinin mübadelesi ile temin ediyorlardı. Bir yerde buldukları ve otlaklara ihtiyaç duydukları zaman en akıllılarını (beylerini) hükümdara gönderip bir otlak veya bölge alıyor ve bu antlaşmadan sonra oraya göçüyorlardı*”.²⁰⁶

Bizans dönemindeki Anadolu'ya baktığımızda; kırsal alanlar ıssız kalmış, hayvancılık yok denecek kadar azalmıştı. Türklerin burayı yurt edinmeleriyle birlikte Anadolu'nun kırsal hayatında büyük bir değişiklik ve canlılık olmuştur.

1. *Besicilik*: Türkiye Selçuklu Sultanları ticarete ve tarıma vermiş oldukları önemi aynı zamanda hayvancılığa da vermişlerdir. Özellikle Selçuklu Devleti'ndeki konar-göçer Türkmenlerin geçimi sadece hayvan ve hayvan ürünlerine dayanmaktaydı. Selçuklu Türkiye'sinde yetiştirilen hayvanlardan birinci sırayı koyun almakta idi. Yine, keçi, öküz, inek ve at yetiştirme çok ileri bir seviyede idi. Bunlardan başka katır ve deve de beslenmekte idi. Deve beslemek Anadolu'da sadece Türklerin uğraştığı bir meşgale idi.

Selçuklu Sultanlarının devlet adamlarına, fakirlere ve düşkünlere verdikleri hediyeler arasında bu hayvanlar önemli bir yer tutuyordu. Sultan I. İzzeddin Keykavüs'ün Halifeye, I. Alaaddin Keykubad'ın Celaleddin Harezmşah'a gönderdikleri hediyeler arasında atlar, merkepler ve katırlar yer alıyordu.²⁰⁷ Sultan I. İzzeddin Keykavüs, Mengücek hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın kızı ile evlenmesi dolayısıyla Sivas'ta yapılan düğünü müteakip Erzincan'dan gelen beylere 200 adet at ve katır bağışlamıştı.²⁰⁸ Sultanların, beylere,

²⁰⁵ Münecimbaşı, a.g.e., s. 54. ; Kafalı, a.g.m., s. 12.

²⁰⁶ Turan, Selçuklular, s. 78.

²⁰⁷ İbn Bibi, a. g.e., I, s. 377. ; Turan, Vesikalar, s. 88-89.

²⁰⁸ İbn Bibi, a. g.e., I, s. 52.

meliklere, emirlere ve şairlere verdikleri hediyeler arasında büyük ve küçük baş hayvanlar devamlı olarak görülmektedir. I. Alaaddin Keykubad'ın Erzincan Melik'i Alaaddin Davudşah'a "hoş geldin" geleneği icabı verdiği hediyeler arasında 2000 koyun bulunuyordu.²⁰⁹ Rükneddin Süleyman Şah güzel bir kaside yazan şair Zahireddin Faryabi'ye yüklü bir paranın yanı sıra 12 deve, 10 baş at ve 10 baş katır göndermişti.²¹⁰ İbn Battûta'nın Türkiye seyahati sırasında uğradığı bir çok yerde kendisine binek hayvanı at hediye edilmiştir. Yazar, Kastamonu'da kendisine özel cins bir at hediye edildiğini belirtmiştir.²¹¹

Selçuklular sadece hediye değil, aynı zamanda vergi ödemelerinde de sürekli olarak at, katır, deve, sığır gibi büyük baş ve koyun gibi küçük baş hayvanlar vermekteydiler. Özellikle Köseadağ bozgunundan (1243) sonra Selçuklu Devleti'nin Moğol İlhanlı Devleti'ne verdiği vergilerde, canlı mal miktarı çok büyük rakamlara ulaşmıştı.²¹² Selçuklu toprakları işgal edildikleri sıralarda ülkenin, değişik yerlerindeki koyun sürülerine el konulmuş hatta Konya'daki hayvan sürülerinin tamamı neredeyse talan edilmişti.²¹³ Savaşlarda galip gelen taraf, karşı tarafı ekonomik açıdan zayıf düşürmek için, küçük ve büyük baş hayvan sürülerine el koyabiliyordu. Türkiye Selçuklu Devletinde de bu türden uygulamalara rastlamak mümkün idi. Mesela: Sultan I. İzzeddin Keykavüs'ün Kilikya Ermenileri üzerine yaptığı sefer sonunda elde edilen ganimetler arasında çok sayıda canlı hayvan da mevcut idi. Bu durum Kayseri'de koyun ve sığır fiyatlarında büyük çapta düşüşe sebep olmuştu.²¹⁴

Hayvan besiciliğinin en önemli üretimi at sayılabilir. At, İslamiyet'den önce yiyecek olarak da yaygın idi. Ancak Türklerin yeni ülkelerinde artık yenmiyordu. At insana çok yönlü yararları olan bir hayvandı. Hem binek hem de yük hayvanı olarak kullanılabilir, sütünden kıymız yapılıyor, en önemlisi ise askeri yönü ile dikkat çekiyordu. Selçukluların süvari olarak kullandıkları atlar Arap atlarından daha süratli ve manevra kabiliyeti yüksek idi. En iyileri Germiyan'da ve Kastamonu'da yetiştiriliyordu. Türkiye'de her şey ucuz olduğu halde Anadolu atları 1000 Dinar gibi yüksek bir fiyatla satılıyordu. Atlar bu kıymetleri dolayısıyla Selçuklu Sultanları'nın ağır hediyeleri arasında yer alıyorlardı.

²⁰⁹ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 359.

²¹⁰ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 82.

²¹¹ İbn Battûta, a.g.e., I, s. 440.

²¹² Koca, a.g.m., s. 348 ; Cahen, a.g.e., s. 117.

²¹³ Aksarayı, a.g.e., s. 209.

²¹⁴ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 188.

Türkler asker bir millet oldukları için ata çok değer vermişler, hayatları at üzerinde geçmiştir. Bundan dolayıdır ki at Türkler arasında destani bir varlık olmuştur. Nitekim, Orhun Abidelerine baktığımızda at alelade bir hayvan değildir. Hanların ve kahramanların atlarının isimleri günümüze kadar gelmiştir. Atlar, kabile adları, şahıs adları ve on iki hayvanlı Türk takvimine de girmiştir.²¹⁵ Çinliler ve Hint Avrupalılar atı arabaya koşmayı biliyorlar, fakat ona binemiyorlardı. Türkler ise çok eskiden beri ata binmeyi biliyorlar, bu sayede savaşlarda komşu kavimlere karşı üstünlük sağlıyorlardı. Türk atlarının şöhretinden dolayı yağız ve aygır gibi Türkçe kelimeleri Arapça ve Farsça'da kullanılıyordu. Türklerin yetiştirdikleri atlar, Orta Asya'dan getirdikleri atların neslindendi. Bu atlar XII. yy'dan itibaren Suriye'ye ihraç ediliyorlardı. Yabancılar atların çoğunu milletler arası bir Pazar olan Yabanlu pazarından satın alıyorlardı.

Selçuklu Türkiyesi'nde bol miktarda keçi yetiştiriliyordu. Daha çok İç Anadolu ve Ankara civarında yetiştirilen keçilerden tiftik elde edilmekteydi. Bunlar Batı ülkelerine ihraç ediliyordu.

Kümes hayvanlarıyla ilgili olarak Selçuklu kaynaklarında pek fazla bilgiye rastlayamadık. Ancak, Mevlana bir hikayesinde Bağdat'ta yaşayan bir dervişe içi mücevherler ve değerli taşlarla doldurulmuş bir pilicin hediye edildiğinden bahsetmektedir.²¹⁶

Türkiye Selçuklu Devleti'nde göl ve nehir balıkçılığı da yapılmakta idi. Balık üretimi yapılan göllerden biri İznik gölü idi. Burada Som balığı yetiştiriliyordu. Bu balık ilaç olarak da tüketiliyordu. Müzmin öksürüğü olan kimseler bu balığın yağını içerek şifa buluyorlardı. Van Gölünde de özel bir cins olan "Et-Tırrıh" balığı yetiştiriliyordu. Bu balık tuzlanarak dış ülkelere ihraç ediliyordu.²¹⁷ Karadeniz'de balık ticareti oldukça gelişmişti. Buradaki balıkları bölge halkı tuzlayarak yazın da tüketebiliyordu.

2. *Hayvansal ürünler:* Sürüler halinde beslenen hayvanların yününden, derisinden, sütünden ve etinden yararlanılıyordu. Hayvanlardan elde edilen yünden ve kıldan çadır çulu (örtü), halı, kilim, keçe, çuval, ip, heybe ve çeşitli kumaşlar imal ediliyordu. Batı ülkelerine bol miktarda yün ve yünden yapılan eşyalar ihraç ediliyordu. Türkmenlerin

²¹⁵ Kafesoğlu, a.g.e., s. 329.

²¹⁶ Eflaki, a.g.e., II, s. 54.

²¹⁷ Sümer, a.g.e., s. 9.

yünden imal ettikleri k lahlar İngiltere’de dahi çok popülerdi. Yine Türk halı ve kilimleri, Doğu ve Batı illerinde çok rağbet görmekteydiler. Deri ise sergi eşyası olarak değerlendirildiği gibi ayakkabı, çizme, çarık, tulum ve yayık gibi eşyaların imalatında da kullanılıyordu. Deriden yapılan eşyalar herkesin evinde bol miktarda bulunuyordu. Koyun tulumları gıda maddelerinin saklanıp korunması için kullanılmaktaydı. Bu tulumlar yiyeceklerin tazeliğini koruyarak bir müddet saklayabiliyorlardı. Aydınoğlu Muhammed Bey de İbn Battûta’ya yol azığı olarak hazırlattığı un, pirinç ve yağ gibi maddeleri koyun tulumlarının içine koydurtmuŐtu.²¹⁸

Süt de yoğurt, yağ, peynir, kurut (kurutulmuş yoğurt, bir çeşit peynir)  kelek, lor ve ayran gibi çeşitli yiyecek maddelerine dönüŐtürülerek değerlendiriliyordu. Ayrıca meşhur Türk ikisi kımız da at sütünden yapılıyordu. Et ise Selçuklu devri Türk toplumunda, en çok tüketilen yiyecek maddesi idi. Tarihi kayıtlara göre; Sultan II. Alaaddin Keykubad’ın sarayında günde otuz koyun, beylerbeyi (emir ’l- mera) Seyfeddin Ayaba’nın konağında seksen veya yüz koyun kesilmekte idi. Bu koyunların büyük bir kısmı vergisini ayni olarak ödeyen konar-göçer Türkmenlerden sağlanmaktaydı. Sadece saray çevresinde değil, halk arasında da et tüketimi oldukça fazlaydı. Halk arasında çoğunlukla koyun eti tüketiliyordu, ancak bunun yanında sığır eti de tüketilmekteydi. Türkler, eti uzun süre muhafaza ediyorlardı. Etten konserveler yapabiliyorlardı. Ayrıca kuru et de Türkler tarafından çok sevilmekteydi.²¹⁹

23. Avcılık

Selçuklularda da avlanmak daha önce atalarının zamanında olduğu gibi büyük bir zevk idi. Hatta Selçuklu Sultanları av d n Ős nde av etlerinden hazırlanmıŐ büyük ziyafetler düzenlerlerdi.²²⁰

Sarayda av etlerinin pek sevilmesi dolayısıyla saray dıŐındaki pek çok kimse avcılık ile meşgul olup, av hayvanı ticareti yaparak para kazanmaktaydı. Av etlerini sofralarından eksik etmeyen sultanlar ve emirler bu uğurda büyük harcamalardan kaınmamaktaydılar. Nitekim, kışın en Őiddetli soğuk günlerinde sofrasında kekklik eti bulamayan Melikü’l-

²¹⁸ İbn Battûta, a.g.e., I, s. 420-421.

²¹⁹ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 222.

²²⁰ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 168-171. ; Turan, **Vesikalar**, s. 28.

ümera Seyfeddin Ayaba görevli kişiyi azarlayarak ve keklik başına 50-60 dirhem ödeyerek temin etmeye mecbur etmiştir.²²¹

Av kuşlarına çok fazla rağbet olması dolayısıyla Ermeni Baronu barışı sağlamak maksadı ile Sultan I. İzzeddin Keykavüs'e içinde doğanlar ve şahinlerin bulunduğu hediyeler göndermiştir.²²² Avcı doğanların hediye olarak gönderildiği başka örnekler de mevcuttur. Nitekim, I. Alaaddin Keykubad'ın himayesinden ayrılabilmek için kendine müttefik temin etmek gayesi ile Eyyübi Meliki Eşref Muzaffer ed-Din'e Erzincan meliki Alaaddin Davutşah tarafından gönderilen hediyeler arasında avcı doğanlar da vardı.²²³ Kastamonu'da doğan ve şahin yetiştirilip yurt dışına ihraç ediliyordu.²²⁴

Selçuklu Devleti'nde Emir-i şikâr (av emirliği) denilen bir makam bulunmaktaydı. Bu emirin görev alanı askeri eğitim ve spor faaliyetleri olsa da Selçukluların avdan hoşlandıkları ortadadır. Ayrıca av aletleri Selçuklular tarafından pek sevilirdi.²²⁵

²²¹ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 222.

²²² İbn Bibi, a.g.e., I, s. 189.

²²³ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 364.

²²⁴ Turan, Vesikalar, s. 29.

²²⁵ Refik Turan, Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması, İstanbul, 1995, s. 31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA SANAYİ VE MADENCİLİK

30. Sanayi (İmalat)

Selçuklu devri Türkiyesi'nde şehirlerde hammaddelerin işlendiği bir çok imalathane bulunuyordu. Özellikle, ihraç malları arasında büyük yer tutan tekstil ürünleri ve halılar Anadolu'da ki tezgahlarda dokunmaktaydı. Tarihi kayıtlara göre; Selçuklu döneminde Malatya'da 12.000 dokuma tezgahı vardı ki bu tezgahlar gece ve gündüz devamlı çalıştırılarak mal üretilmekteydi. Bu durum bize Selçuklu ülkesindeki dokumacılığın boyutu hakkında fikir verir. Aksaray, Erzurum, Sivas ve Uşak halıları hem İslam aleminden hem de Avrupa'dan talep ediliyordu.²²⁶

Anadolu'da üretilen pamuk, yün, Doğu ve Batı yazarlarının hayranlıkla bahsettikleri tiftik ve hatta ipekten çeşitli kumaşlar yapıyordu. Antalya ipeklileri, Erzincan buharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karaman'ın renkli kumaşları ve hamam takımları, Denizli'nin altın işlemeli bezleri, Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları çok meşhur idi.²²⁷

İbn Battûta Aksaray'ın halılarından ve Denizli'de dokunan pamuklu kumaşlardan söz etmekteydi. Buradaki pamuğun eğrilmiş bulunması sebebiyle çok iyi dayandığından bahsetmiştir. Ayrıca, ipekli kumaşların olduğunu belirtip bürümcek cinsi kumaşlardan kendisine hediye verildiğini de söylemiştir.²²⁸ Rum ülkesinden ödemesi istenen bağ vergisinde kumaşlar da bulunmaktaydı. Bu konuda Reşidüddin'in yazışmalarında çeşitli kumaşlardan söz edilmiş ve Erzincan kumaşlarının üzerinde özellikle durulmuştur. XIV. yy'ın ortalarında İbn Kıya Mazenderani'nin risalesinde Sivas ve Kastamonu'nun yünlü kumaşlarından ve Tokat'ta yapılan semerlerden de söz edilmektedir.²²⁹

Konya, Sivas ve Kırşehir gibi devletin büyük şehirlerinde kumaşlara renk ve desen kazandıran, boya, temizlik malzemesi ve aydınlatmada kullanılan çeşitli yağların üretimi

²²⁶ Koca, a.g.m., s. 348. ; Cahen, a.g.e., s. 117-118.

²²⁷ Turan, Medeniyet, s. 364.

²²⁸ İbn Battûta, a.g.e., I, s. 414.

²²⁹ Cahen, a.g.e., s. 118.

için birçok imalathane (boyahane, sabunhane ve bezirhane) bulunuyordu. Halkın evlerini aydınlatmak için kullandıkları yağlar bu bezirhanelerden çıkarılıyordu. Sabun imalatı da bu bezirhanelerde yapılıyordu. Zenginlerin evleri ise daha lüks olan balmumu ile aydınlatılıyordu ve imalathanelerde değişik ağırlıkta kalıplanarak piyasaya sürülüyordu. Selçuklular mimari yapılarda kaplama olarak kullandıkları çinileri de kendi imalathanelerinde (kaşihane) yapıyorlardı. Erzincan'da kandillerin yapıldığı imalathaneler mevcuttu, ayrıca bu şehirde ciltçilik de gelişmişti.²³⁰ Zamanına göre lüks bir yiyecek maddesi olan şeker ise Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın Alanya (Alaiye) kalesinin yanı başındaki düzlükte kurduğu imalathanede üretiliyordu. Konya, Antalya, Mardin ve Ergani şehirlerinde şaraphaneler vardı. Denizli'nin nar şarabı meşhur idi. Dokuma sanayisinde kullanılan birçok bitki de Anadolu'dan ihraç ediliyordu.

Türkiye Selçukluları her türlü savaş araç ve gereçlerini kendi imalathanelerinde imal ediyorlardı. Özellikle Sivas şehri silah sanayisinin merkezi durumundaydı. XII. yy'ın sonunda Sivas'ta harp makineleri imal ediliyordu.²³¹ Germiyan'da da çelikten süslü harp silahları imal ediliyordu. Bununla beraber Şaş (Taşkent), Harezm ve Şam yayları, kılıçları ile üstün sayılıyordu. Türklerin muhasara aleti ve yangın vasıtası olarak kullandıkları neffatelerin petrolü ve katran Erzurum'dan ve Arap coğrafyacılarının "yanar göller" dediği Antalya'nın kuzeyinden temin ediliyordu. Marko Polo Uzakdoğu seyahati sırasında Erzurum'dan geçerken buradaki petrol yataklarını bizzat görmüştü. Türkler Bozdoğan silahını ve kalelerin muhasarasında Kara buğra veya Kara buğa denilen büyük mancınıkları kullanıyorlardı. Erzurum Melik'i Cihan Şah da bu makineye sahipti. Aydınoğulları'nın savaşlarında kullandığını gördüğümüz "tüfekler zembereklere yağmur gibi mermi atıyor ve çat çat sesleri çıkıyordu" diye anlatılan silahlarının, modern tüfeğin ilk şekli olduğu muhakkaktır. Bu silahın Türklerin çok eskiden beri kullandıkları küherçile ile alakası olan, ateşli bir silah olduğu ve barutla birlikte bu silahın Türkler tarafından keşfedildiği anlaşılıyor. Bazı şehirlerde bulunan okçular çarşısında da Selçuklu ordusunun başlıca hafif silahı olan ok ve yaylar yapıp satılmaktaydı.²³²

Selçuklular denizlere çıktuktan sonra Akdeniz ve Karadeniz'de donanmalara ve Sinop ile Alaiye'de tersanelere sahip bulunuyorlardı. Bu tersaneler Selçuklu donanması için

²³⁰ Polo, a.g.e., s. 20.

²³¹ Koca, a.g.m., s. 348.

²³² Turan, Medeniyet, s. 365-366.

gemiler inşa ediyorlardı. Sinop'taki tersane için (Daru's-sina) gereken kereste ormanlardan kesilip Kızılırmak vasıtasıyla denize indiriliyordu. Bu şehirde Gazi Çelebi'nin Cenevizlilerle yapılan deniz savaşlarında gösterdiği maharet dillere destan idi. I. Alaaddin Keykubad tarafından kurulan Alaiye tersanesi Akdeniz donanmasını meydana getiren gemileri yapıyordu.

Alanya kuyumculuk işleri ile de büyük bir ün kazanmıştır. Devletin merkezi (Darü'l-mülk) Konya'da çeşitli süs eşyalarının yapıldığı kuyumcular çarşısı bulunuyordu. Devrin en büyük mutasavvıfı olan Mevlana bir gün bu çarşının önünden geçerken, altın işleyen ustaların çekiç seslerinin cazibesine kendisini kaptırmış ve sema etmeye başlamıştır. Bu durumu gören müridlerinden kuyumcu Selahaddin semanın devam etmesi için çıraklarına durmadan altın dövmelerini emretmiş, böylece bütün altınları ziyan olmuştur.²³³

31. Madencilik

Türkiye yer üstü kaynakları bakımından olduğu kadar yer altı kaynakları bakımından da zengin bir ülkeydi. Selçuklu sanayisinin ihtiyacı olan madenlerin çoğu Anadolu'daki ocaklardan çıkarılarak işleniyordu. Gümüş madeni, Bayburt, Gümüşhacıköy, Bakırküresi, Kütahya çevresindeki maden ocaklarından bol miktarda çıkarılmaktaydı. Simon de Saint Quentin, ve el-Ömeri gibi çağdaş yazarlar, Türkiye'nin birkaç yerinde gümüş madeninin işletildiğinden bahsetmişlerdir. el-Ömeri Rum'da üç gümüş madeni bulunduğunu söylemiş, bunlardan birinin Gümüşsaray'da, birinin Ulukışla'da birinin de Bayburt yakınlarında olduğunu belirtmiştir.²³⁴

Germiyan bölgesinde bulunan ve Gümüşhisar denilen yerde yapılan üretim en verimliydirdi. Kaynakların verdiği bilgilere göre burada bulunan gümüş filizleri çok zengin ve işletmeciliği de çok kolaydı. Öte yandan, süs eşyaları yapımında ve para darbında en değerli maden olan altın Anadolu'da yoktu. Bu maden dışarıdan ithal ediliyordu. Bu yüzden kıymetli madenlerin ihracatı yasak edildiği gibi ithalatı da teşvik ediliyordu.²³⁵

Bakır madeni ise Kastamonu ve Diyarbakır yakınlarındaki Ergani ocaklarından çıkarılarak üretiliyordu. XIII. yy'ın ortalarında Türkiye'yi ziyaret etmiş olan Fransız rahip

²³³ Koca, a.g.m., s. 349.

²³⁴ Cahen, a.g.e., s. 116.

²³⁵ Heyd, a.g.e., s. 333.

Simon de Saint Quentin Selçuklu Türkiyesi'ndeki bakır üretiminden bahsetmiş ancak belli bir şehir ismi vermemiştir. İbn Battûta da Erzincan eyaletinde bakır madeni bulunduğunu ünlü vazoların ve lambaların bu madenden elde edilen bakırdan yapıldığını söylemektedir.

236

Demir ise Divriği yöresinde ve Toros dağları civarında Luluve (Ulukışla) ocaklarından sağlanıyordu. Nitekim, Karamanoğulları bölgesinde demir madeni bulunduğu hakkında bazı rivayetler vardır.

İlaç yapımında kullanılan madenlerin başında gelen şap madeni Şebinkarahisar ve Kütahya ocaklarından çıkarılarak değerlendiriliyordu. Zaten Karahisar isminin önündeki Şebin sözü de halk arasında şap kelimesinin bir telaffuzu olarak kullanılmıştır. Antik çağlardan beri bilinen şap, Ortaçağ'da özellikle boya endüstrisinde kullanılmaktaydı. Selçuklu sınırlarının dışında kalmakla beraber aynı dönemde Türkiye'de işletilmekte olan çok kaliteli bir başka şap yatağı da Foça'da idi. 1275 yılından beri buradaki şap madenini işletmeye başlayan Zaccario ailesi beylikler döneminde de bu imtiyazlarını sürdürmüşlerdir. Diğer şap yataklarını işletme imtiyazı da XIII. yy'ın ortalarından beri Venedikli ve Cenevizli iki tüccarın elindeydi. Bu tüccarlar Konya'da ikamet edip şap madenini işletiyor ve ihracatını yapıyorlardı.²³⁷

Cam cevheri Mardin dağı çevresinden çıkarılıyordu. Bu cevher hem bölge ülkelere ihraç ediliyor hem de aynı bölgedeki cam eşya yapımında kullanılıyordu.

Boraks madeni Van Gölü çevresinden çıkarılmaktaydı. Bu maden Irak ve diğer ülkelere ihraç edilmekteydi. Boraks, bilhassa ekmek yapan fırıncılar tarafından kullanılmaktaydı.

238

Zırnık madeni de aynı bölgede, Van Gölü'nün güneyindeki dağdan çıkarılıyordu. Bu maden, çok kaliteli, saf kırmızı ve sarı renkliydi. İlaç yapımında, bez kumaşların, nakış ipliklerinin ve ağaçtan yapılan eşyaların renklendirilmesinde kullanılıyordu. Ahlat bölgesinin başlıca ihraç malları arasında yer almaktaydı. Gölün içindeki bazı bölgelerden

²³⁶ İbn Battûta, *a.g.e.*, I, s. 418. ; Cahen, *a.g.e.*, s. 117.

²³⁷ Heyd, *a.g.e.*, s. 491,517. ; Cahen, *a.g.e.*, s. 116.

²³⁸ Sümer, *a.g.e.*, s. 7.

taşlaşmış halde çıkarılan boya boraksı lehim hammaddesi olarak kullanılıyordu.²³⁹ Konya ve yöresinden de lacivert taşı çıkarılmaktaydı. Aksaray ve Sivas şehirlerinin yakın çevrelerinde tuz üreten sekiz tuzla bulunmaktaydı. Bunlardan başka Anadolu'da kitre, sakız ve reçine bulunuyordu. Kitre bilhassa bol miktarda Antalya ve Isparta bölgelerinden elde ediliyordu. Sakız ise ilaç yapımında ve cila işlerinde kullanılıyordu.²⁴⁰

---

²³⁹ Sümer, a.g.e., s. 7.

²⁴⁰ Sümer, a.g.e., s. 9. ; Koca, a.g.m., s. 348.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA PARA

40. Türkiye Selçuklu Parasının Mahiyeti Ve Özellikleri

Para, hem manevi hem de maddi bir hakimiyet ve hükümdarlık sembolüdür. Madenlerin para olarak kullanılabilmesi için, devletlerin darphanelerinde belirli şekil ve ölçülere uyularak darp edilirdi. Paraların üzerinde devletlerle veya onu kestiren hükümdarlarla ilgili işaret ve yazılar bulunurdu. Para vasıtası ile hem hükümdarın unvan ve lakaplarını hem de zamanın ekonomik durumunu öğrenmek mümkün idi. Bir devletin, hükümdarın bağımsızlığı, bastırıldığı paradan anlaşıldığı için para bu bakımdan da önemli bir belge sayılmakta idi.

Türkiye Selçukluları ilk yıllarında kendi paraları olmadığı için, piyasada bulunan Büyük Selçuklu, Abbasi ve Bizans paralarını kullanmışlardır.²⁴¹ Zira, Selçuklular Anadolu'ya yerleşme, burayı yurt edinme çabası içindeydiler. Selçuklular, yabancı paralardan en yaygın olarak Abbasi paralarını kullanmışlardır. Türkistan'da yaşadıkları yıllardan beri, Türkler bu paraları tanıyor ve kullanıyorlardı. Bu nedenlerden dolayı Selçuklular daha sonra kendi adlarına bastırdıkları paralarda Abbasi paralarını örnek almışlardır.²⁴²

Türkiye Selçuklularında ilk para darbı Sultan I. Mesud (1116-1155) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu, bakır para idi. Gümüş (dirhem) ve altın (dinar) paralar ise Sultan II. Kılıçarslan (1155-1192) zamanında kestirilmiştir. Günümüze ulaşan paraların üzerindeki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Selçuklu Sultanları paralarını kendi darphanelerinde bastırmışlardır. Selçuklu Sultanlarının para darp ettirdikleri şehirler şu şekilde sıralanmaktadır: Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Ankara, Erzurum, Aksaray, Erzincan, Antakya, Tokat, Sinop, Samsun, Burdur. Bu şehirler içerisinde en fazla sikke Konya ve Sivas'da kesilmiştir.²⁴³ İlk Selçuklu paralarında yalnız Konya adı

²⁴¹ İbn Bibi, a.g.e., I. , s. 75. ; Cahen, a.g.e., s. 126-129.

²⁴² Gordlevski, a.g.e., s. 222.

²⁴³ Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, *Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri* , Kayseri, 1996, s. 24-34. ; Mustafa Balaban, *Anadolu Selçuklu Devleti'nde Para*, basılmamış yüksek lisans tezi. , Elazığ, 1997, s. 74.

görülmektedir.²⁴⁴ Bu darphanelerin ülkenin değişik yerlerine dağılmalarının en önemli nedeni ise, kesilen bir paranın ülkenin her yerinde aynı anda tedavüle girmesinin o günkü şartlarda imkansız oluşu idi. Bu sebeple de Selçuklular ülkenin bir çok bölgesinde darphane kurmuşlardır.²⁴⁵

Selçuklu paralarının ayarı ve maden çeşitleri kendine has bir durum arzeder. Altının ilk önceleri az elde edilmesi ve hükümdarlığın kuruluş halinde olması sebebiyle bakır paralara ağırlık verilmiştir. Selçuklu Sultanları bastırdıkları paralarda İslami ananelere bağlı kalmakla beraber, Selçuklu paraları kendine has karakter taşımaktadır. Selçuklu paralarının formal özelliklerine baktığımızda; paralarda sultanın ismi, ünvanı, kelime-i tevhid, besmele ibareleri ile monogramlar kendine has bir düzene kavuşturulur. Bir kısım paralar sultanın at üzerindeki tasvirlerine yer verirken, bir kısmı Arap kaligrafisi ile düzenlenmiş altı ve sekiz köşeli yıldız, hilal, monogram ve boy işaretleri, yeni bir kompozisyon içinde yerini almıştır. Selçuklu paralarında süvari figürleri yaygındır. Süvaride gösterilen bazı alametlerin onun sultanı tasvir ettiğini göstermektedir. Atın üstündeki figürbaşı haleli ve elinde teber veya üçlü mızrak ile tanımlanmış ve bunların bir kısmında da özel anlamı olan ok, yay ve mızrak gösterilmiştir. Muhteşem bir tavır ile yayını sonuna kadar geren ve okunu hedefe fırlatmaya hazırlanan süvari sultandan başkası olamaz. Selçuklu paralarında görülen diğer bir kompozisyon da üstte şua bordörlü insan yüzlü güneş ve onun altında tek veya çift aslandır. Bu tür tasvirler II. Keyhüsrev'in paralarında da rastlanır. Aslan tarih boyunca kuvvet sembolü olarak tanımlanmıştır.²⁴⁶

Selçuklu Sultanlarının muasırları olmaları dolayısıyla Abbasi Halifelerinden dört kişinin ismi Selçuklu paralarında yer alır. Bu kişiler, İmam en-Nasır li-Dinillah(575/1180-622/1225), İmam Zahir Biemrillah (622/1225-623/1226), İmam Mustansır Billah(623/1226-640/1242) ve İmam Mutasım Billah(640/1242-656/1258)'dir. Moğolların Bağdat'ı işgalleri (1258) ile hilafet merkezi dağıtılmış ve halife şehit edilmiştir. Hayatta halife kalmamasına rağmen IV. Kılıçarslan ve III. Keyhüsrev'in paralarında son halife "El-İmamü'l-Masum Billah" veya "El-İmamü'l-Masum" şeklinde yer almıştır.²⁴⁷ Halife adının yer almadığı paralarda ismin olduğu bölgeye "El-mülkü lillah", "El İzzetü lillah" veya Kelime-i Tevhid gibi ifadeler yerleştirilmiştir.

²⁴⁴ Cahen, a.g.e., s. 127.

²⁴⁵ Balaban, a.g.e., s. 74.

²⁴⁶ Erkiletlioğlu – Güler, a. g.e., s. 23.

²⁴⁷ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 28.

Selçuklu paralarında kullanılan bazı lakaplar şunlardır: “Nasır”, “Kasım”, ”Burhan”, “Berahin”, “Şah”, “Es-Sultanü'l-Azam”, “Es-Sultanü'l-Muazzam”, “Es-Sultanü'l-Kahir”, “El Melikü'l-Kahir”, “Ebu'l-Feth”, “Emirü'l-Müminin”, “Zillüllah fi'l-Alem”, “Es-Sultanü'l-Galip”.²⁴⁸

II. Kılıçarslan'ın kestirdiği bakır paranın arka yüzünde Gurlular'da olduğu gibi Asya milletlerinin paralarında kullanılan eli mızraklı süvari tasviri vardır. Bu tasvir daha sonra bazı Selçuklu Sultanlarının gümüş ve bakır paralarında da yer almıştır. Bu tasvir zamanla değişikliklere uğramıştır. Muizzeddin Kayserşah'ın bakır parasında bu tasvirdeki süvarinin mızrağının önüne bir av hayvanı ilave edilmiş, kardeşi Mugisuddin Tuğrul'un ve Rükneddin Süleyman Şah'ın paralarında ise mızrak yerine süvarinin elinde üç çatalı bir balta tercih edilmiştir. Son olarak II. Kılıçarslan'ın oğullarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'de rastladığımız tasvirde süvari eli mızraklı olarak görülmektedir.²⁴⁹

Kilikya Ermeni Baronlarından Hetum'un Selçuklu devletine tabiiyeti zamanında kestirmiş olduğu parasında da aynı süvari tasviri eli baltalı olarak görülmektedir.²⁵⁰

II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde paranın üzerindeki tasvirde değişiklik hemen fark edilmektedir. Bu değişiklik, “Arslan ve Güneş” (Şir ve Hurşit) motifinin Selçuklu parasında yer almasıdır. Bu motif Fars hükümdarlarından Hüsrev Perviz'in hanımını temsil eden eski bir İran kültürüdür.

Bazı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre; Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, darp ettireceği paraların üzerine kendisinin ve karısının resimlerinin yerleştirilmesini istemiştir, ancak devlet adamları bu fikri uygun bulmayarak sultan ve eşini güneş ve aslan figürlerinin temsil etmesine Sultan'ı ikna etmişlerdir.

Bu motif Sultan'ın diğer paralarında küçük ilavelerle birlikte tekrar edilmiştir. Bu ilaveler motifin altına hilal, tek yıldız, üç yıldız, iki alem veya güneşin ışığını ifade eden çizgilerin şekillerindeki farklı görünüm olarak ifade edilebilir. III. Alaaddin Keykubad'ın (1298-1302) paralarından birinde benzer bir motif de bulunmaktadır. Fakat burada sadece aslan tasviri vardır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bir parasında da ortada güneş, altta ise

²⁴⁸ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 24-34.

²⁴⁹ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 49.

²⁵⁰ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 128-129,143.

kuyrukları birbirine dolanmış biçimde iki aslan yer almıştır.²⁵¹ VI. Rükneddin Kılıçarslan tarafından Sivas'da bastırılan bir parada uzun zamandır görünmeyen süvari tasvirini yeniden görmekteyiz. II. Kılıçarslan dönemindeki motifin taklidi olan bu yeni motife küçük ayrıntılar ilave edilmiştir. Mesela; buradaki süvarinin elinde ok ve yay, başı hizasında bir hilal ve atın ayakları arasına denk gelen bölgeye bir çiçek yerleştirilmiştir.

I. İzzeddin Keykavüs, yazıların sikke yüzeyinde oluşturulan kara bir alan içerisine istiflenmesi şeklinde yeni bir tarz oluşturmuştur. Fakat bu yeni tarzın Kuzey Afrika devletlerinden Beni Hafs ve Muvahhitler'den alındığı söylenmektedir. Bu yeni tarz daha sonraki pek çok Selçuklu parasında da kullanılmıştır.²⁵²

Selçukluların paralarında geliştirilen kompozisyonlara baktığımızda, daha çok Doğu özellikleri dikkati çekmektedir. Bunlardaki kaligrafik özellikler, monogram yapıları, ve üzerlerinde bulunan değişik varyasyonlar aynı paralelliği göstermektedir.²⁵³ I. Alaaddin Keykubad dönemine kadar geçen dönemde bastırılan paralarda Küfi hatlar kullanılırken, Sultan I. Alaaddin Keykubad bu yazı stilinde değişikliğe giderek Arabi (nesih) ve Küfi yazı kullanmıştır. Satırlar arasına da değişik sayıda yıldız ve çiçekler koydurmuştur.

Paraların üzerine basıldığı tarih genelde yazılmış, bu tarihler bazen yazıyla, bazen de yalnızca rakamla gösterilmiştir. Her ikisinin birlikte gösterildiği durumlar da söz konusudur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine kadar paraların baskı tarihleri genellikle nesih yazıyla yazılmaktaydı, bu dönemden itibaren, rakam ve yazı türünün ikisi de kullanılmış, yazı kısmı nesih yazı ile rakam kısmı ise divani rakamlar, özel işaretler ve özel kısaltmalarla belirtilmiştir. Bu şekilde divani rakamlar ve kısaltmalar kullanılarak bazı paraların üzerine yalnız basıldığı yıl değil basıldığı ay da ilave edilmiştir.

²⁵¹ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 133.

²⁵² Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 23.

²⁵³ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 22,26-27.

41. Altın Para (Dinar):

XIII. yy'ın büyük ödemelerinde kullanılan başlıca maden altın idi. Anadolu'da basılan altın paralar için gerekli olan altın madeni Anadolu'da yoktu. Altını, ticaret yaparak yada bazı bağımlı devletlerden alınan vergi yoluyla elde etmek mümkün oluyordu.²⁵⁴

Selçuklularda altın, gümüş gibi kıymetli madenlerin ülkeye girişine serbestiyet tanınırken, ülke dışına çıkması engellenmiştir. Burada devletlerin para biriktirme gayesini Selçuklularda da görmekteyiz.²⁵⁵

Bu dönemde doğudaki Müslüman ülkeleri ve Bizans altın bulmakta zorlanmıştır. Para basma işi İtalya'nın ticaret kentlerine geçmiştir. İslam aleminde teamül haline gelen anlayışa göre, 14 kırat ağırlığında (2.95 gr. veya 2.97 gr) altın sikkeye "dinar" denilmekteydi.²⁵⁶

Selçuklu Türkiyesi'nde Abbasi dinarları yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. İlk Selçuklu Dinarının I. Keykavüs tarafından bastırıldığı zannedilirken, son zamanlarda bu bilginin yanlış olduğu anlaşılmış ve ilk Selçuklu dinarının II. Kılıçarslan tarafından bastırıldığı ortaya çıkmıştır. II. Kılıçarslan paralarında "Türk, Ermeni ve Süryanilerin" veya "Rum, Ermeni, Frenk ve Şam memleketlerinin büyük Sultanı İzzeddin Ebu'l-Feth Kılıçarslan" unvan ve lakabını kullanıyordu.

Selçuklu devletinin en parlak devrinin hükümdarı olan Sultan I. Alaaddin Keykubad "sikke-i alâi" veya "sikke-i Keykubadî" adları ile anılan avari yüksek altın paralar bastırmıştır. Sultan I. Alaaddin Keykubad 618-631/1221-1234 tarihleri arasındaki muhtelif yıllarda Kayseri, Konya ve Sivas darphanelerinde 10 ayrı parti halinde para bastırmıştır. İlk kesilen dinarın ağırlığı 2. 86 gr. olup dirhem-i şer'i karşılığı olan 14 kırata tekabül etmektedir. Daha sonraki iki tanesi 4. 1 gr bir tanesi 5. 23 gr ve diğerleri ise yaklaşık 4. 5 gr ağırlığında basılmıştır.²⁵⁷

Türkiye Selçuklu devletinde bu tarihten sonra birkaç sultanın da altın sikke bastırdıkları görülmektedir. Bu sultanların ilki I. Alaaddin Keykubad'ın halefi ve oğlu II. Gıyaseddin

²⁵⁴ Cahen, a.g.e., s. 128.

²⁵⁵ Turan, Selçuklular, s. 235.

²⁵⁶ M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, II, İstanbul, 1993, s. 451.

²⁵⁷ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 98-99.

Keyhüsrev'dir (635/1237-644/1246) II. İzzeddin Keykavüs'ün birinci ve ikinci saltanatı (644/1246-647/1249,652/1254-657/1259) üç kardeşin müşterek saltanatı (647/1249-652/1254), III. Gıyaseddin Keyhüsrev (664/1266-683/1284), II. Gıyaseddin Mesud (707/1308-708/1308) ve III. Alaaddin Keykubad (697/1298-701/1302) dönemlerine ait altın paralar mevcuttur.²⁵⁸

Selçuklu Devleti iktisadin yükseldikçe, altın (dinar) paralarının ayarlarını da yükseltmiştir. Bu da Selçuklu dinarlarının yabancı memleketlerde rağbetle aranmasını sağlamış, paraların oralara doğru akmasına neden olmuştur.²⁵⁹

42. Gümüş Para (Dirhem):

Türkiye Selçuklu devletinde yaygın olarak hem maliyede hem de halk piyasasında dirhem kullanılmaktaydı. Selçuklu devletinde ilk gümüş para II. Kılıçarslan zamanında 581/1185 tarihinde Konya'da basılmıştır. 14. 5 kirat ağırlığındaki bu paranın üzerine "Dirhem" değil "Dinar" yazılmıştır.²⁶⁰

O dönemlerde Selçuklular'a komşu olan bütün Türk devletlerinde para kelimesinin karşılığında "dirhem" kelimesi kullanılmaktaydı. Bundan dolayı da Türkiye Selçukluları da bastırmış oldukları gümüş paraların üzerine dinar yazmışlardır. Ancak bu durum II. Kılıçarslan'dan sonra terk edilmiştir.

I. Alaaddin Keykubad döneminde gümüş paranın ağırlığı 14 kırıttan 16'ya çıkarılmıştır. Selçuklu dinarlarının vezni 1252'ye kadar istikrarını korumuştur, fakat Moğol döneminde IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın idaresindeki Sivas darphanesinde 1252-1256 yılları arasında düşük vezinli gümüş dirhemler kesilmiştir. Aynı dönemde Konya'daki II. İzzeddin Keykavüs'ün hakim olduğu darphane istikrarını korumuştur, ancak bu durum ülkede mali bir sıkıntı yaratmıştır. Ülkedeki bu mali sıkıntı II. İzzeddin Keykavüs'ün Türkiye'nin her tarafında nüfuzunu sağlamasıyla 1257'de düzelmiştir.

Moğol istilası altındaki Türkiye Selçuklu devletinin ekonomisi tahribata uğramıştır, ancak ekonomideki esas yıkım 1280'den sonra hızlanmıştır. Buna rağmen Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un (1284-1296) saltanatında dirhem ağırlığı 14 kırata yükseltilmiştir.

²⁵⁸ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 122-123, 148, 164, 181, 185, 208-209, 239, 255.

²⁵⁹ Turan, *Vesikalar*, s. 131.

²⁶⁰ Cahen, a.g.e., s. 128.

Ancak 1298'den sonra Selçuklu saltanatında meydana gelen otorite boşluğundan dolayı, dirhem'in ağırlığı 10 kırata kadar düşmüştür. Ne yazık ki bu durum Selçuklu saltanatı sona erinceye kadar değişmemiştir.²⁶¹

Türkiye Selçuklu devletinde "Nisfiye" adıyla basılmış gümüş paralar bulunmaktaydı. Ancak bu paraların ne zamandan beri uygulanmaya başlandığına dair kesin bir bilgimiz olmamakla birlikte, XIII. yy'ın son çeyreğinden itibaren var olduğunu tahmin etmekteyiz.²⁶² Maaşların dirhem olarak ödenmiş olmasına ve en çok ele geçen paranın türüne bakıldığında Türkiye Selçuklu Sultanları en fazla gümüş para bastırmıştır.²⁶³

43. Bakır Para (Pul, Fels, Mangır):

Türkiye Selçuklu devletinde para basımında kullanılan bir diğer maden de bakırdır. Bakır paraya İslam aleminde Fels denilmekteydi, İslam öncesinde Bizans'ta bakır para yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Sultan I. Kılıçarslan'ın Bizans tarzında iki sikkesine rastlanılmıştır, fakat bunları Selçuklu sikkesi olarak kabul etmek doğru değildir, zira bu sikkeler Bizans'ın bakır sikkelerine sürsaj metoduyla "Es-Sultan", "Bin Süleyman" ifadeleri ilave edilerek elde edilmiştir.²⁶⁴

Türkiye Selçuklu Devletinde ilk bakır para I. Mesud (1116-1155) tarafından bastırılmıştır. Ancak bu paranın basıldığı yer kesik olduğu ve tarihinin de tamamının okunur olmadığı için bu özellikleri bilinmemektedir. Para şekil yönünden o dönemdeki İslam devletlerinde kullanılan bakır sikkelere benzetilmiş, yüzündeki yazılarda "El Abdü'z- Zaiif", "El-Muhtac ila Rahmetillah" ibareleri yer almıştır.

Bakır paralarda karışık bir kompozisyon görülmektedir. Paranın bir yüzünde Bizans İmparatorunun büstü yer alırken, diğerinde Selçuklu Sultanının ismine yer verilmiştir. Selçukluların ilk bakır paralarında askeriye süvari de görülmektedir. Ankara Meliki Muhyiddin Mesud'un felsleri her ne kadar Arabistan felsleri tarzında bastırılmış olsalar da bunlar temelde Bizans birimlerini esas almış olmalıdırlar. Nummus gibi değerlendirilen

²⁶¹ Akdağ, a.g.e., s. 363.

²⁶² Akdağ, a.g.e., s. 365.

²⁶³ Koca, a.g.m., s. 349.

²⁶⁴ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 42.

küçük boyutlu felsler II. Kılıçarslan'dan sonra görülmeye başlar ve II. Alaaddin Keykubad sonrasında çok seyrek olarak tedavüle çıkarılır.²⁶⁵

Bakır para bir dirhem'in doksan altıda birini ifade eder. Yaygın adıyla pul veya fels olarak anılan bu bakır paralar bahsedilen çok küçük ölçüdeki gümüşün teorik olarak karşılığı kabul edilmektedir. Piyasada ki mevcut bakır paralar, aynı dönemin gümüş paralarının ihtiva ettiği gümüş madeni oranıyla bağlantılı olarak değer kazanmakta veya kaybetmekteydiler.

44. Türkiye Selçuklularının Uyguladığı Para Politikası:

Türkler Orta Asya'da zengin bir ülkeye sahip değillerdi, Anadolu'ya geldiklerinde de zengin bir ülke ile karşılaşmadılar. IX. yy'da Türkistan'ın serveti, Hindistan ve Çin'e geçmişti. Aynı tarihlerde Anadolu'ya baktığımızda; burası da dünya ticaretinin dışında kaldığı için oldukça yoksuldu. Ancak Türkler büyük bir azimle çalışarak yeni ülkelerini müreffeh bir duruma getirmişler, hatta burayı dünya transit ticaretinin köprüsü durumuna sokmuşlardır.

Anadolu altın gibi değerli madenlerden yoksundu. Bu nedenle Selçuklu Sultanları çok dikkatli davranmışlar, altın, gümüş gibi kıymetli madenlerin ve değerli taşların yurt dışına çıkarılmasını yasaklamışlardır. Ancak bu kıymetli madenlerin ve taşların ülkeye girmesini teşvik etmişler, bunlardan gümrük vergisi almamışlardır. Bu durumu Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın Venediklilerle yapmış olduğu ticaret antlaşmasında net bir şekilde görebiliriz. Antlaşma gereğince işlenmiş veya ham altın, gümüş ve değerli mücevherlerin ülkeye girişlerinden hiçbir gümrük vergisi alınmamakta, fakat bu maddelerin ihracatı yasaklanmaktadır.²⁶⁶ Orta Çağ devletlerinin iktisadi politikalarına göre, para memlekette birikmeli, ülke dışına çıkmamalıydı. Selçuklular da bu duruma uygun bir politika takip etmişlerdir. Bu politika Selçuklular sonrasında kurulan beyliklerde ve Osmanlı devletinde de takip edilmiştir.²⁶⁷

Anadolu'nun coğrafik konumu ülkeye değerli madenlerin girişini kolaylaştırmaktaydı. Selçuklu Sultanları bu durumu çok iyi değerlendirmişler, fetih planlarını buna göre

²⁶⁵ Erkiletlioğlu – Güler, a.g.e., s. 24.

²⁶⁶ Turan, Vesikalar, s. 144.

²⁶⁷ Turan, Vesikalar, s. 129vd. ; Beştav, a.g.e., s. 39-41.

yapmışlar ve önemli limanları ele geçirerek transit ticaretten faydalanmışlardır. Bunun sonucu olarak da ülke zenginleşmiş ve Selçukluların bastırdıkları altın ve gümüş sikkeler, ayarlarının yüksek olması nedeni ile yabancı memleketlerde çok rağbet görmüştür. Zamanla Selçuklu sikkeleri ülke dışına akmış ve Selçuklu sonrası dönemlerinde bu sikkeler artık Anadolu'da bulunamamıştır.²⁶⁸

---

²⁶⁸ Turan, **Vesikalar**, s. 131.

5. SONUÇ

Orta Asya'nın çetin bozkır ikliminde yaşam mücadelesi veren Türkler, bu durumu kendi lehlerine dönüştürmüşlerdir. Nitekim, bu mücadele onları dinamik, atik ve cesur bir millet haline getirmiştir. Dünya milletlerinin yerlerinden kıpırdamaya cesaret edemedikleri dönemde, onlar büyük bir göç hareketi başlatmışlar ve bu hareketin neticesinde de Anadolu'yu kendilerine yurt seçmişlerdir.

Ancak Anadolu o dönemlerde oldukça kötü durumdaydı. Bizans idaresi kendi iç hesaplaşmalarıyla uğraşırken Anadolu'yu unutmuştu. Coğrafi açıdan dünya transit ticaretine aracı olabilecek durumda olan Anadolu bu ticaretin dışında kalmıştır.

Müslüman Oğuzların torunları olan Selçuklular yerleşmiş oldukları Anadolu'yu çok kısa bir sürede oldukça müreffeh bir duruma getirmişlerdir. Çok şuurlu bir ekonomik politika uygulayan Selçuklu Sultanları kısa sürede Anadolu'yu dünya transit ticaretinin köprüsü durumuna getirmişlerdir.

Ticarete çok önem veren Selçuklu Sultanları uluslararası ticaretin gelişmesi için dış ülkelerle antlaşmalar imzalamışlar, huzursuzluk çıkaran bölgelere seferler düzenlemişlerdir. Selçukluların dünya medeniyet tarihine verdikleri en önemli hizmet ticareti geliştirmek için yapmış oldukları kervansaraylardır. Bunlar dünyada, bir eşleri dahi bulunmayan yapılarıdır. Bu kurumlar için, ticari zihniyetin ötesinde sosyal hizmet veren kurumlardı diyebiliriz. Burada insanların dinlerine, milletlerine bakılmaksızın herkese aynı muamele uygulanır. Konuklar üç gün misafir edilir, her türlü ihtiyaçları karşılanırdı. Hastalananların tedavileri yapılır, hayvanları beslenirdi. Misafirlerin malları devletin güvencesindeydi. Bunların etrafında birçok şehir kurulup kısa sürede büyümüştür.

Selçuklular, Anadolu'nun bereketli topraklarında tarımı geliştirmişler, ülkede boş arazinin kalmamasına özen göstermişlerdir. Bunun için iskan politikası uygulayarak topraksız halka toprak vermişler boş toprakların da üretime geçmesini sağlamışlardır. Halka tarım aleti, tohumluk buğday dağıtıp belli bir süre de vergiden muaf tutarak tarımı teşvik etmişlerdir. Böylece Anadolu Orta Doğunun buğday ambarı durumuna gelmiştir. Hatta Selçuklular dışarıya buğday ihraç etmişlerdir. Selçuklu Sultanlarının bu politikaları o

dönemdeki diğer milletlerin ilgisini o kadar çok çekmiştir ki kendi yurtlarını bırakıp Selçuklu topraklarına koşmuşlardır.

Yalnızca tarıma değil hayvancılığa da ağırlık veren Selçuklular, Orta Asya'dan beraberlerinde sürülerini de getirmişlerdir. Selçuklu atları o dönemde büyük ün kazanmış, Sultanların ağır hediyelerinin başında gelmiştir. Bu atlar aynı zamanda, İslam ülkelerine de ihraç ediliyorlardı.

Selçuklular, ülkelerinde bulunan madenleri iyi değerlendirip, gümüş ve bakır gibi madenlerin ocakları devlet tarafından işletilmiştir. Şap yönünden çok zengin olan Anadolu şapı Avrupa ülkelerine ihraç ederek büyük gelir sağlıyordu.

Ülkede imalata büyük önem veren Selçuklular, ham maddenin bulunduğu bir çok şehre imalathaneler kurmuşlardır. Dokuma tezgahları sayesinde Anadolu'da çok çeşitli renk ve desende kumaşlar dokunuyor ve dış ülkelere ihraç ediliyordu. Yine Selçuklu halıları dış ülkelerde rağbetle aranmaktaydı. Boyahane, sabunhane ve bezirhane gibi daha birçok imalathane Selçuklu şehirlerinde üretim yapmaktaydı.

Selçuklular her türlü savaş araç ve gereçlerini kendi imalathanelerinde yapıyorlardı. Özellikle Sivas şehri silah sanayisinin merkezi durumundaydı.

Denizlere ulaşan Selçuklular gemi yapımına da önem vermişler, Sinop ve Alaiye'de tersaneler kurmuşlardır.

İlk çağlardan beri birçok millete vatan olan Anadolu, Bizans idaresinde gerek ekonomik açıdan olsun gerekse medeniyet açısından kötü duruma düşmüştü. Anadolu'nun bu durumu Selçuklular'ın burayı yurt edinmeleriyle değişmiştir. Selçuklu Sultanları, uygulamış oldukları şuurlu ekonomik politika sayesinde, Anadolu'yu zenginlik ve bolluğa kavuşturmuş, onu dünya transit ticaretinin köprüsü durumuna sokmuşlardır. Böylece Türklerin sayesinde Anadolu'da yepyeni bir devir açılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

- AHMED EFLÂKÎ : Çev. : Tahsin Yazıcı, Ariflerin Menkıbeleri, Remzi Kitapevi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1986.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i : Müsâmeretü'l-Ahbâr, Çev. : Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- ANONİM SELÇUKNÂME : Anadolu Selçukluları Tarihi III, Neş. ve Çev. : F. Nafiz Uzluk, Ankara, 1952.
- AKDAĞ, Mustafa : Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi, I. Cilt, 1243-1453, Tekin Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1979.
- ARABACI, Caner : Selçuklular ve Konya, Mikro Yayınları, Konya, 1999.
- BALABAN, Mustafa : Anadolu Selçuklu Devletinde Para, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1997, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAYRAM, Mikail : Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya, 1991.
- _____ : Ahi Evren Tasavvufi Düşüncenin Esasları, Ankara, 1995.
- BAYKARA, Tuncer : Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara, 1985.

- _____ : I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit, TTK Basımevi, Ankara, 1997.
- _____ : Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- _____ : Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- BEKTAŞ, Cengiz : Selçuklu Kervansarayları Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999.
- BEŞTAV, Özlem : XII ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu Selçuklu Devletinde Ticaret Hayatı, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya, 1995, basılmamış yüksek lisans tezi.
- CAHEN, Claude : Osmanlılardan Önce Anadolu, Çev. : Erol Üyepazarcı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2. Basım, İstanbul, 2002.
- ÇETİN, Osman : Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, İstanbul, 1981.
- ÇAĞATAY, Neşet : Bir Türk Kurumu Olan Ahilik ,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- EBU'L-FEREC : Ebu'l-Ferec Tarihi II, Ter. : Ö. Rıza Doğrul, Ankara, 1982.

- ERKİLETLİOĞLU, Halit : Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Erciyes
GÜLER, Oğuz Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1996.
- EVLİYAOĞLU, Gökhan : Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1972.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin : İslam Tarihinin Kaynakları, İstanbul, 1991.
- GORDLEVSKİ, Vladimir : Anadolu Selçuklu Devleti, Ter. : Azer
Yaran, Onur Yayınları, 1. Baskı, Ankara,
1988.
- GÜL, K. Vehbi : Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve
İslamlaştırılması, İstanbul, 1971.
- HEYD, William : Yakındoğu Ticaret Tarihi, Ter. : E. Z.
Karal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.
Baskı, Ankara, 2000.
- İBN BATTÛTA : Çev. : A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları,
İstanbul, 2000.
- İBN BİBİ : El Evamirü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye,
Çev. : Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı
Yayınları, Ankara, 1996.
- İBNÛ'L-ESİR : el-Kamil fit-Tarih, XII, Ter. : A. Ağırakça,
A. Özaydın, (İslam Tarihi), İstanbul, 1987.
- İBNÛ'L-EZRAK : Meyyafarikin ve Amid Tarihi, Neş. : Ahmet
Savran, Erzurum, 1992.
- KÖPRÜLÜ, Fuad : Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,
Ötüken Neşriyat A. Ş, İstanbul, 1986.
- KOCA, Salim : Sultan I. İzzeddin Keykavüs (1211-1220),
Ankara, 1997.

- _____ : Dandanakan'dan Malazgirt'e Giresun, 1999.
- _____ : Türk Kültürünün Temelleri, Trabzon, 2000.
- _____ : Türkiye Selçukluları Tarihi, Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176), II. Cilt, Karam Yayınları, Çorum, 2003.
- KAFESOĞLU, İbrahim : Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1988.
- KÖYMEN, M. Altay : Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I,II, Ankara, 1992.
- MERÇİL, Erdoğan : Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed : Camiu'd-Düvel, (Anadolu Selçukluları ve Beylikler II), Yayınlayan: Ali Öngül, İzmir, 2001.
- NİZAMÜ'L-MÜLK : Siyaset-nâme, Hazırlayan: M. Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara, 1999.
- ÖGEL, Bahaeddin : Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.
- PAKALIN, M. Zeki : Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-II-III, İstanbul, 1993.
- PEGOLOTTI, F. Balducci : La Pratica Della Mercatura, edited by. Allan Evans, The Mediaeval Academy Of America, Cambridge, Massachusetts, 1936, Kraus Reprint Co, New York, 1970.
- POLAT, M. Said : Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklular'ında İctimai ve İktisadi Hayat, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 1997, Basılmamış Doktora Tezi.

POLO, Marko

: Marko Polo Seyahatnamesi I, Yayınlayan: Filiz Dokuman, (Basım yeri ve yılı yok), Tercüman, 1001 Temel Eser.

SÜMER, Faruk

: Yabanlu Pazarı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1985.

: Oğuzlar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1992.

Süryani Mihail

: Süryani Patrik Mihail'in Vekayinamesi, ikinci kısım (1042-1195), Çeviren: Hrant D. Andreasyan, 1944, Türk Tarih Kurumu Kitaplığı.

ŞENTÜRK, Yakup

: Selçuklularda İktisadi Hayat, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1993, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

TORUN, Ali

: Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nameler, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

TURAN, Osman

: Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

: Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, I-II, (iki cilt bir arada), İstanbul, 1993.

- _____ : Selçuklular ve İslamiyet, Boğaziçi Yayınları, 1993.
- _____ : Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.
- _____ : Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.
- TURAN, Refik : Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması, İstanbul, 1995.
- TURAN, Şerafettin : Türkiye-İtalya İlişkileri, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı : Anadolu Kitabeleri I, II, İstanbul, 1927, 1929.
- _____ : Osmanlı Devlet Teşkilatın Medhal, Ankara, 1988
- YUSUF HAS HÂCİB : Kutadgu Bilig, Çev. : R. Rahmeti Arat, TTK Basımevi, Ankara, 1998.
- YÜCEL, Yaşar : Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

MAKALELER

- BAYKARA, Tuncer : “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi”, Türkler, C. VII, Ankara, 2002, s. 223-258.
- KAFALI, Mustafa : “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, Erdem, C. VIII, S. 22, s. 12-23.

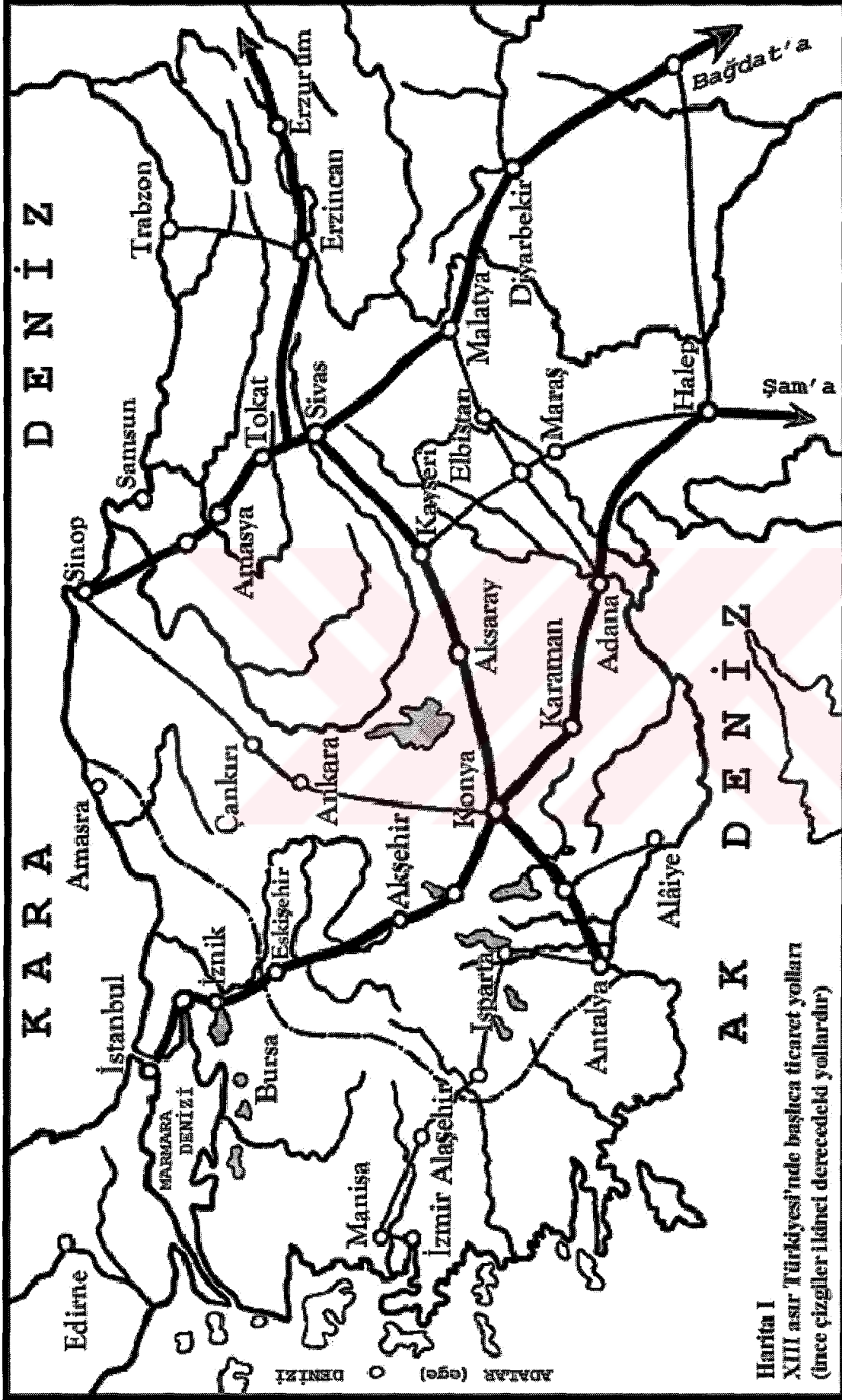
- KÖPRÜLÜ, Fuad : “Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları”, Belleten, V,VII, S. 27, Ankara, 1943, s. 379-522.
- KOCA, Salim : “Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika”, Erdem, C. VIII, S. 23. , Ankara, 1996, s. 465-485.
- _____ : “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar”, Türkler, C. VII, Ankara, 2002, s. 344-354.
- LAMBTON, A. K. S. : “The Internal Structure Of The Saljuq Empire”, The Cambridge History of Iran, Volume 5, The Saljuq and Mongol Periods, edited by J. A. BOYLE, Cambridge at the University Press, 1968, s. 203-283.
- TURAN, Osman : “Selçuk Kervansarayları”, Belleten, C. X, S. 39, 1946, s. 471-496.
- _____ : “Selçuk Devri Vakfiyeleri, I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, Belleten, C. XI, S. 42, 1946, s. 197-415.
- _____ : “Selçuk Devri Vakfiyeleri, II, Mübarizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi”, Belleten, C. XI, S. 43, 1947, s. 415-430.
- _____ : “Selçuk Devri Vakfiyeleri, III, Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, Belleten, C. XII, S. 45, 1948, s. 17-549.
- _____ : İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Cilt. I, 2. baskı, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1997.

EKLER

1. Haritalar

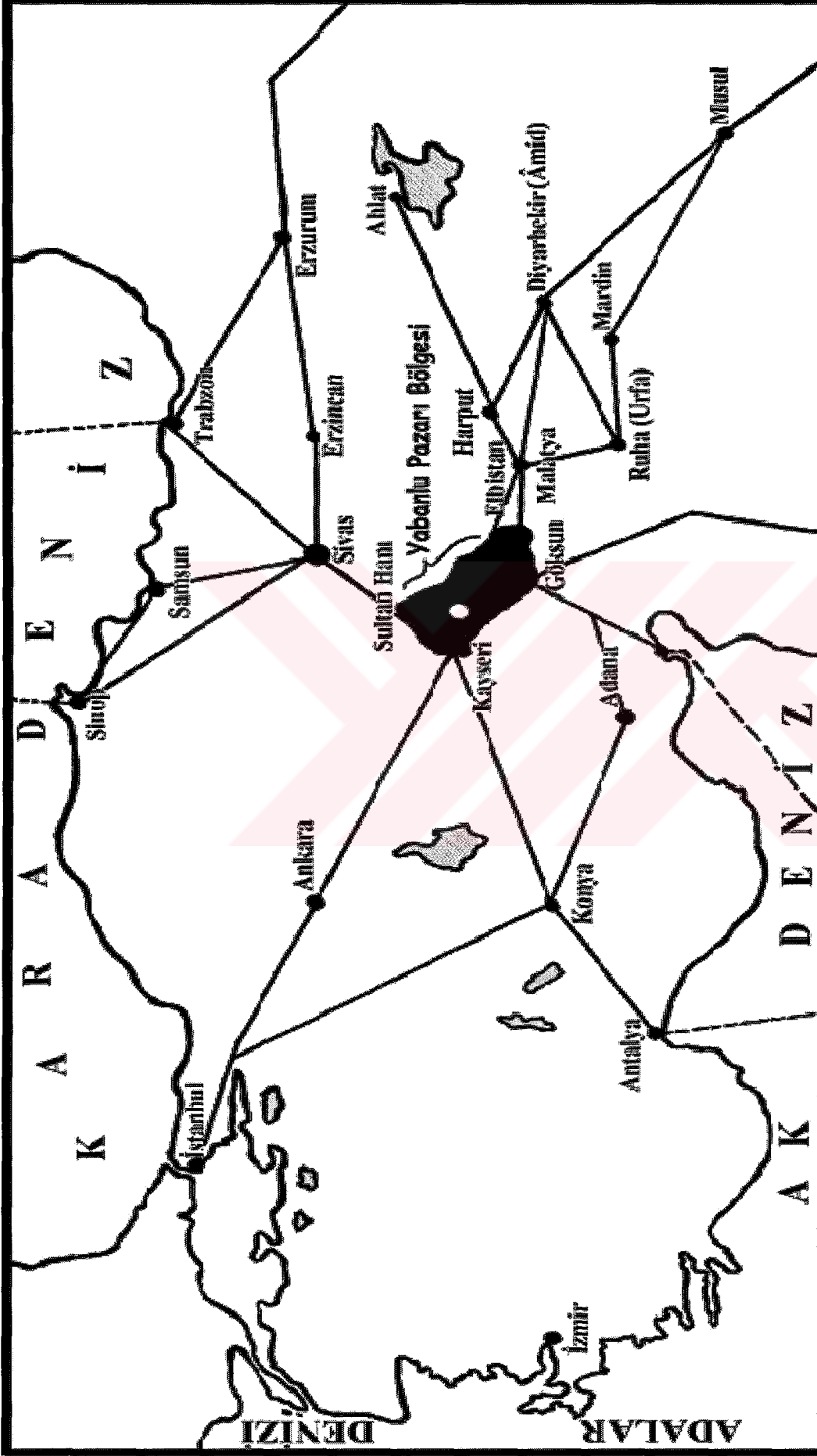

Harita I

XIII asır Türkiye'si'nde başlıca ticaret yolları
(İnce çizgiler İkinci derecedeli yollar'dır)

Harita_01_xiii. asır Türkiye'si'nde başlıca ticaret yolları

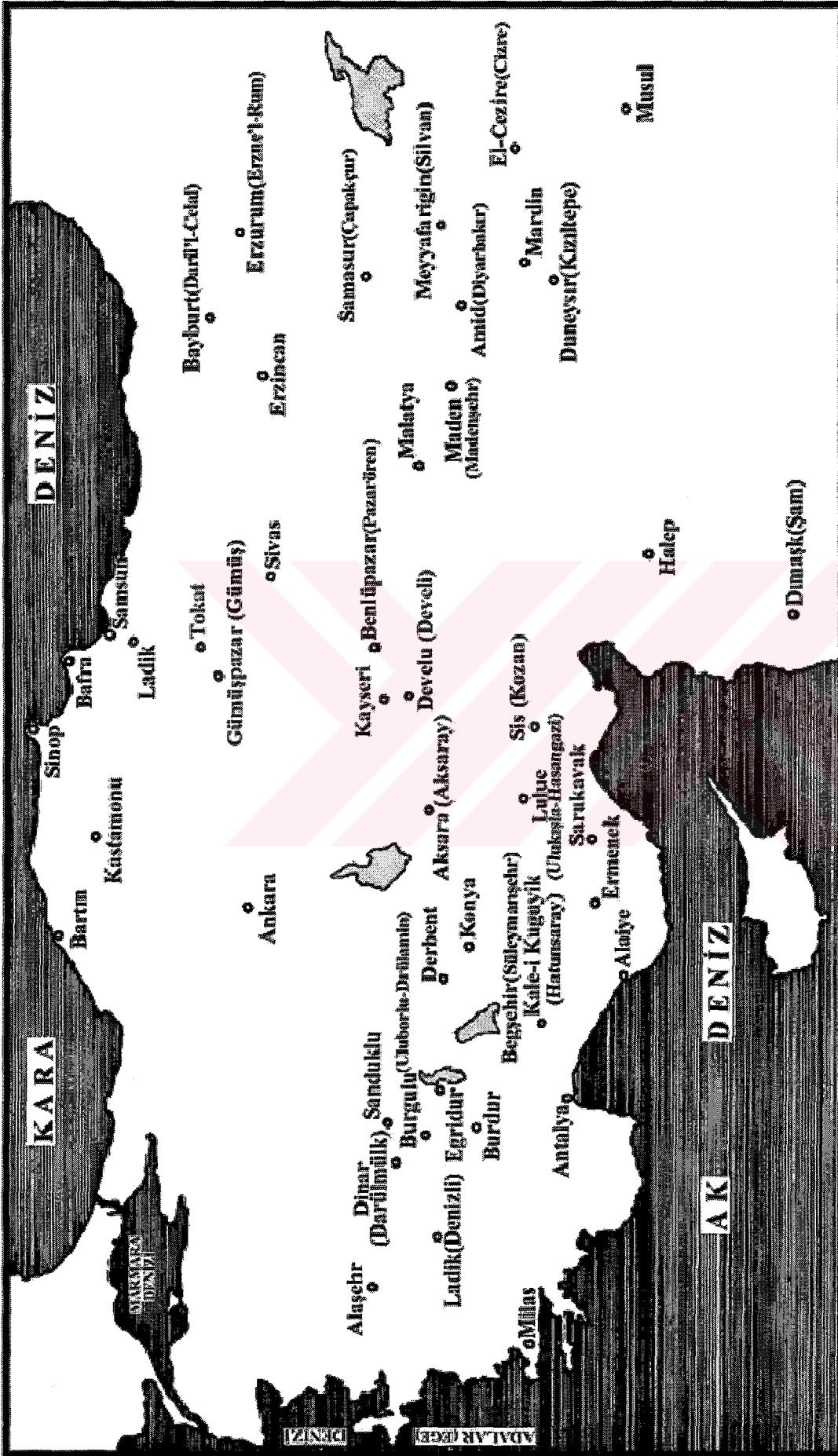
(Harita, sitedirilm kaynak esas alınarak yeniden yapılmıştır. B.S.)
(Kaynak: AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İhtimal Tarihi, cilt: 1 (1243-1453), Ankara Ekim 1979, Tekin Yayınevi, s.519)

Harita, siteden kayanlık case alınarak yeniden yapılmıştır. A.S.

Harita 02 Yabanlu Pazarı

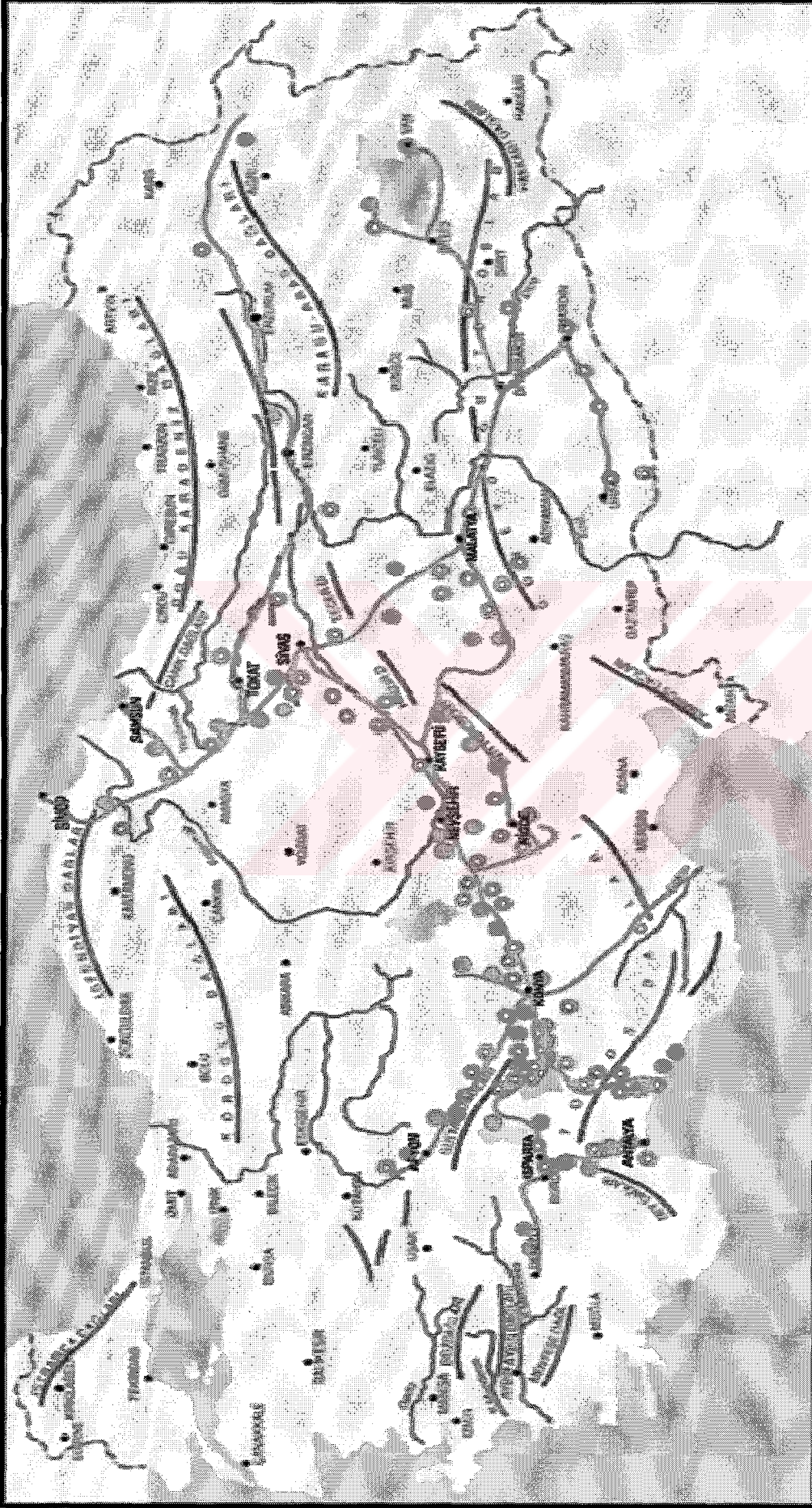
Kaynak: SOMER, Faruk, Yabanlu Pazarı, İstanbul 1985)

Harita altındaki kırmızı X alanı, bu çalışmada yer alan bölgedir. (BNA)

Harita 03_Selçuklu Darphane Merkezleri ve ulaştıkları siyasal sınırlar

Kaynak: (Ercaneroğlu, Halil - GÜLER, Oğuz, Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Kayseri 1996, Erciyes Üniversitesi Yayınları, s.35)

Harita_04_Selçuklu Kervansarayları ve Kervan Yolları

Kaynak: (BEKTAŞ, Cengiz, Selçuklu Kervansarayları. Korunmaları, Kullanımları üzerine bir Öneri, İstanbul 1999, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, s.43)

2. Sikkeler

Sikke_01_II. Kılıç Arslan dönemi

Kaynak: (ERKİLETOĞLU, Halit – GÖLER, Oğuz, Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Kayseri 1996, Erciyes Üniversitesi Yayınları, s.51)

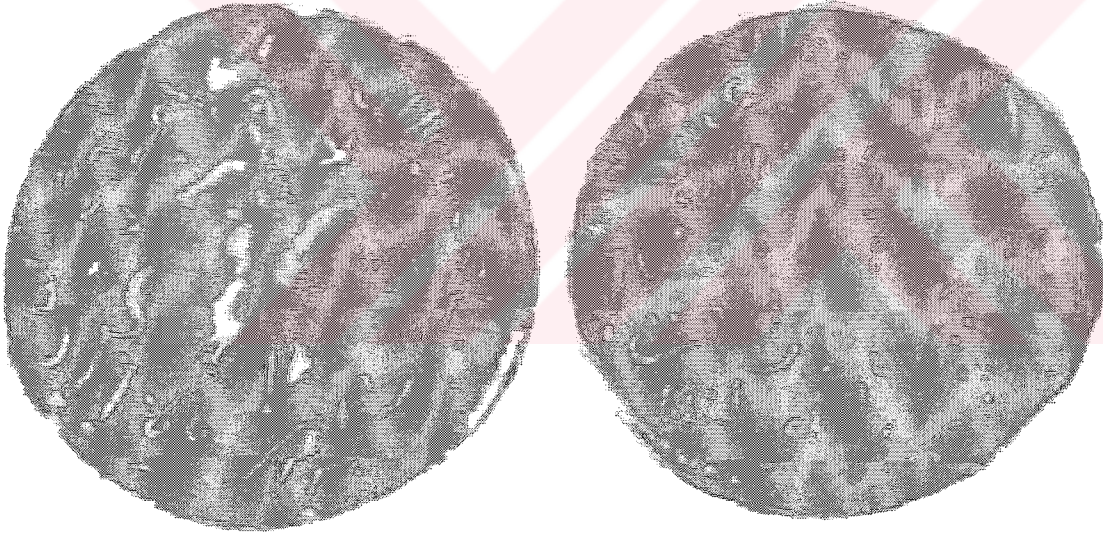
Sikke_02_II. Süleyman Şah dönemi

Kaynak: (a.g.e., s.71)

Sikke_03_I. Gyaseddin Keyhüsrev dönemi (II. Saltanat Dönemi)

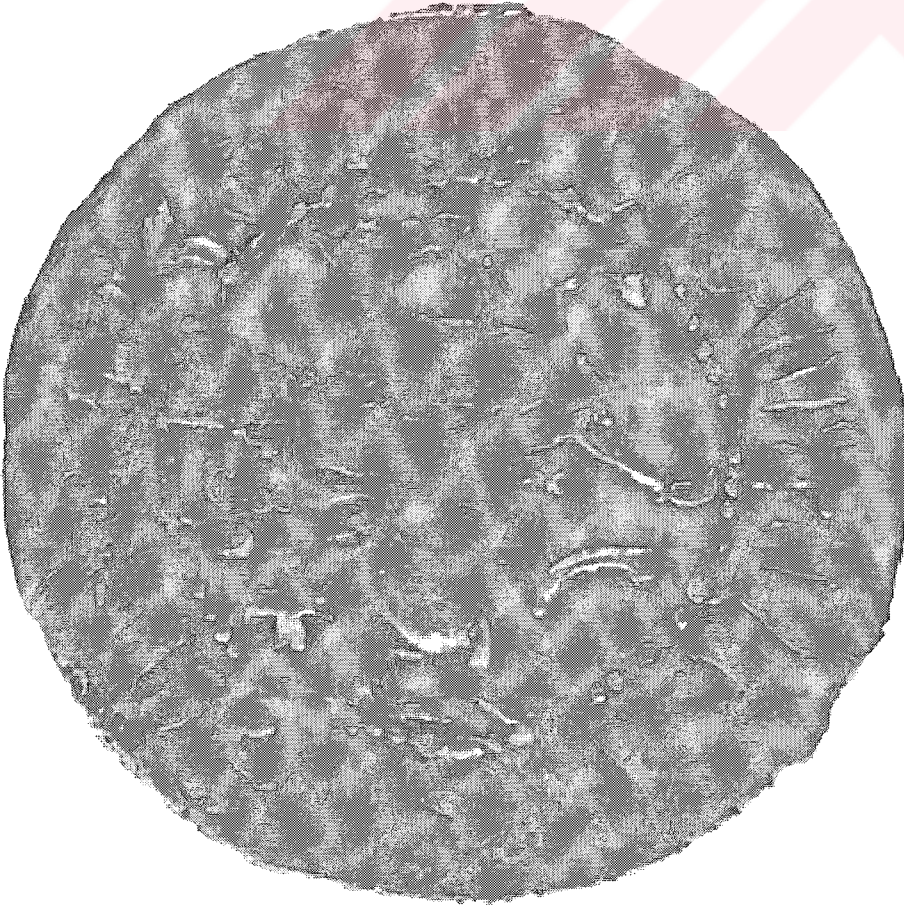
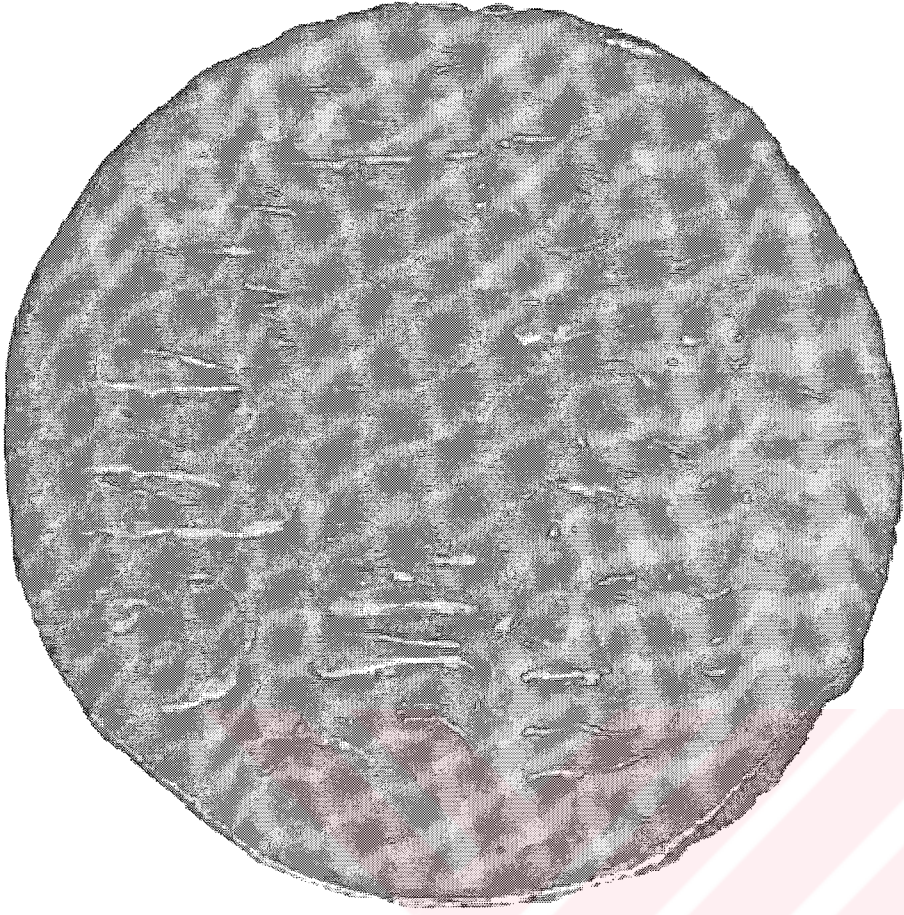
Kaynak: (a.g.e., s.79)

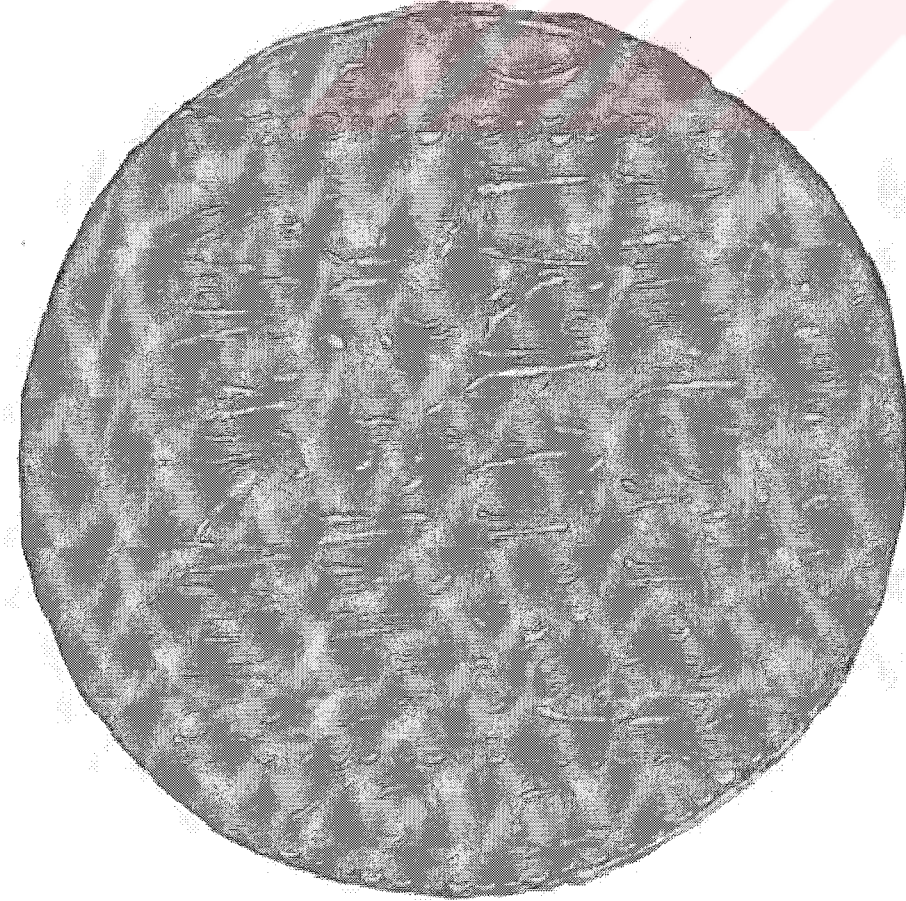
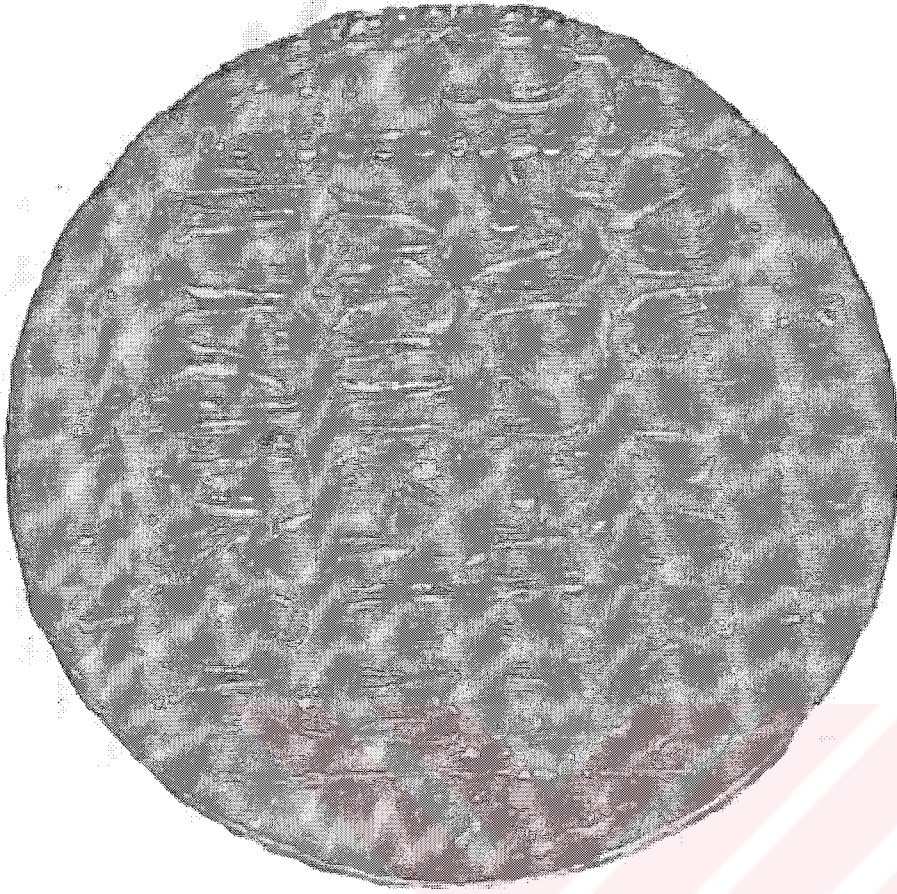
Sikke_04_I. Alaaddin Keykubad dönemi

Kaynak: (a.g.e., s.97)

Sikke_05_L. Alauddin Key Kubad dönemi
Kaynak: (a.g.e., s.115-116)

Sikke_06_II. İzzeddin Keykavûs dönemi

Kaynak: (g.e.s.152-153)

Sikke_07_II. Alaaddin Keykubad dönemi

Kaynak: (a.g.e., s.209)

ÖZGEÇMİŞ

Berrin Nuroğlu, 1975 yılında Trabzon'un Bulak köyünde doğdu. İlkokulu, Merkez Bulak Köyü İlkokulunda ortaokulu, Trabzon Kız Meslek Lisesinde bitirdi. Liseyi İzmir Göztepe Anadolu Kız Meslek Lisesinde okuduktan sonra, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümünde lisans öğrenimine başladı.

1999 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Tarih programında yüksek lisansa başladı. 2001 yılında aynı üniversitede Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı.

Halen aynı fakültede araştırma görevlisi olarak çalışmalarına devam eden Nuroğlu, İngilizce bilmektedir.